

DEARVVAŠVUOĐA JA
FUOLAHUSDEPARTEMEANTA

Died. Sd. 29 (2012–2013) Dieđáhus Stuorradiggái – Kapihtal 1–3

Boahtteáiggi fuolahus

Sisdoallu

1	Láidehus	9	2.4.3	Fuolaheapmi ja jápmin	23
1.1	Vejolašvuodát	9	2.4.4	Fágalaš nuppástuhttin ja viidasut gelbbolašvuhta	24
1.1.1	Odđa boarrásiidbuolva	9	2.4.5	Albmáid oassi dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggis	24
1.1.2	Olles eallingeavli	9	2.5	Boahtteáiggi fuolahanbirrasat	24
1.1.3	Odđaaigásaš oapmahaš- politiikka	9	2.5.1	Buhcciidsiiddaid ja fuolahanasodagaid odđa konseptta	25
1.1.4	Mielborgárvuohta ja buolvaid gaskasaš solidaritehta	10	2.5.2	Ruhtadan- ja iežasmáksoortnegat ássanvuohkái geahčakeahtta	26
1.1.5	Máŋggabealatvuoha ja dásseárvu	10	2.5.3	Buorrediliteknologiija- prográmma	26
1.1.6	Eallin ja dearvvašvuoha	10			
1.1.7	Fuolaheapmi iežas lahka	11			
1.2	Innovašuvdna	11			
1.2.1	Ovttasdoaimmanodastus odđa jurddašemi vuodđun	12	3	Historjá, ovdánansárgosat ja boahtteáigi	31
1.2.2	Fuolahánbálvalusa hástalusat	13	3.1	Njealljelot jagi maŋos ja njealljelot jagi ovddos	31
1.3	Duogáš ja vuolggasadji	13	3.2	Bálvalusaid vuostáiváldit – stáhtus ja ovdánansárgosat	31
2	2020 fuolahánplána čoahkkáigeassu	17	3.2.1	Boarrásiid fuolahusas buohkaid fuolaheapmái	32
2.1	Boahtteáiggi fuolahus	17	3.2.2	Nuorat bálvalusvuostáiváldiid lohku dat lassána	33
2.1.1	2020 innovašuvdnaprográmma – boahtteáiggi fuolaheami ovdii	18	3.3	Fuolahánbálvalus – stáhtus ja ovdánansárgosat	34
2.2	Boahtteáiggi fuolahánbálvalusaid geavaheadjit	19	3.3.1	20 000 jahkeberggus 130 000 jahkebergui	34
2.3	Boahtteáiggi fuolahansearvevuoha	19	3.3.2	Ásahusas ruovttubálvalusaide	34
2.3.1	Boahtteáigái heivehuvvon prográmma aktiiva oapmahaš- politiikka ovdii 2014–2020	20	3.3.3	Boarrásiidsiiddain buhcciidsiiddaide ja fuolahanasodagaide	36
2.3.2	Nationála strategiija dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi eaktodáhtolaš barggu ovdii	20	3.3.4	Ruovttuveahkis ja dálueamitsadjásačas ruovttubuohcedikšui	37
2.3.3	Ideála bálvalusfállit innováhtorin	21	3.4	2015 fuolahánplána	38
2.3.4	Ovttasdoaimbafitnodaga vejolašvuodát	21	3.5	Boahtteáiggi dili ovddalgihtti árvoštallan	40
2.3.5	Ovttasbargu ealahusaiguin	21	3.5.1	Demografiija rievdadusat	40
2.4	Boahtteáiggi fuolahánbálvalus	22	3.5.2	Jahkebergguid dárbu	42
2.4.1	Aktiiva fuolaheapmi	22	3.5.3	Ollesjándora fuolahandárbbut	46
2.4.2	Árgabeaiveajuiduhttin	22	3.6	Nana ovdáneapmi	46

Boahtteáiggi fuolahus

Died. Sd. 29 (2012–2013) Diedáhus Stuorradiggái

*Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeantta ávžžuhusat cuoyománu 19. beaivve 2013,
dohkkehuvvon stáhtarádis seammá beaivve.
(Stoltenberg II -ráddehus)*

Válljen alccesan cuoŋománu

Válljen alccesan cuoŋománu
Das go boares gahččá,
odda oažžu álggu;
dagaha vehá moivviid,
– vaikko ráfi ii leat gal buoremus,
muhto ahte áigu maid nu.

Válljen alccesan cuoŋománu,
danin go dat riđduda, suohpalastá,
danin go dat moddjá, máizada,
go das leat návccat,
danin go dat gomiha fámuid,
– *dan áigge geassu!*

Bjørnstjerne Bjørnson

KAPIHTAL

1

1 Láidehus

«Fuolahandroassu ii šatta danin go leat nu ollu boarrásat, muhto danin go navdet ahte fuolaheami ii sáhte lágídit eará láhkai go dán áigge.»

Kåre Hagen

Dát diedáhus galgá leat fuolahansuorggi vejolašvuodaid diedáhus. Dainna geahččalit ovddimusat addit dearvvašvuoda- ja fuolahانبálvalusaid geavaheddiide odđa vejolašvuodaid ieža birget buorebut árgabeaivvis vaikko sis leat buohcuvuodat, váttisvuodat dahje doaibmahehttehusat. Seammas dan vuodul galgá ovddidit fágalaš barggu, sihke sin ovdii, geat eanemusat dárbbášit bákčasiid geahpedeami ja divššu, ja sin ovdii, geat dárbbášit veahki juohke beaivve, olles eallima. Dainna duddjot maiddái oadjebasvuoda dan hárrái, ahte mii sáhttit odđa ráhkademiin ja ođasmahttimiin ain ángiruššat searvevuoda čovdosiid ovdii, maid mii leat huksen iežamet riikii. Eat galgga dušše bealuštit, muhto maiddái ovddidit buorredilistáhta.

1.1 Vejolašvuodat

Dan sadjai ahte oalát fuolastuvvat iežamet máilmmioasi ruđalaš váttisvuodain ja stirdut demográfalaš hástalusaid geažil, mat min ovddabealde leat, de dát diedáhus áigu geahčadit vejolašvuodaid ja ohcat odđa vugiid, maiguin čoavdit fuolahanbarggaid.

Dan vuodul diedáhusas leat golbma váldoulbmila:

- Čohkket dieđuid, ohcat, mobiliseret ja váldit atnui servodaga ollislaš fuolahanressaid odđa vugiiguin.
- Ovddidit odđa fuolahanvugiid odđa teknologijain, odđa dieđuiguin, odđa fágalaš metodaiiguin ja dan láhkai ahte rievdadit organiserema ja fysihkalaš rámmaid.
- Doarjut ja nannet gielddaid dutkan-, innovašuvdna- ja ovddidanbarggu fuolahansuorggis.

1.1.1 Odđa boarrásiidbuolva

Leahan diedusge nu, ahte go boarrásiid lohku muhtin jagiid geahčen lassána sakka, de gielddaid dálá fuolahanbálvalusat ožžot eanet doaimmaid ja doaimmaid, mat gáibidit eanet. Muhto lea maid nu, ahte odđa boarrásiidbuolva eallá guhkit danin go das lea buoret dearvvašvuodta ja sáhtta vásihit boarisvuoda áibbas eará resurssaiguin, go ovddit buolvvat. Odđa áiggi boarrásiin lea sihke alit oahppu, buoret ruhtadilli, buoret ássandilli ja buoret doaibmanávccat go ovttaga eará boarrásiidbuolvas ovdal. Sii leat maid eanet hárvánan teknologijai ja háliidit ieža mearridit eanet. Dán diedáhusas mii geahčadit dárkileappot maid dát resurssat sáhttet mearkkašit boahtteáiggi fuolahandárbbuide ja servodaga oppalaš fuolahannávccaide.

1.1.2 Olles eallingeavli

Maŋimuš 20 jagi lea gielddaid fuolahansuorgi rievdan eanemusat dan dáfus, ahte eanebut vuollái 67-jahkásaččat ožžot bálvalusaid. Fuolahanbálvalusaid olis eai fuolat šat dušše boarrásiid, muhto dain gokčet dán áigge olles eallingeavlli, ja odđa, nuorat geavaheaddjiavkkuid čuvvot odđa resurssat, gáibádušat ja birgenstrategijiat, mat vehážiidda báidnet ja leat mielde ođasmahttimin olles dearvvašvuoda- ja fuolahanbálvalusa.

1.1.3 Odđaáigásaš oapmahašpolitihkka

Dearvvašvuoda- ja fuolahansuorgái sáhtta šaddat stuorra hástalusas dat, ahte eai leat doarvái eaktodáhtolaš olbmot, geat barget fuolahemiin, ja dearvvašvuoda- ja sosiálabargiid háhkan gáržžes bargomárkanis. Bargofámu ja eaktodáhtolaš fuolahanbargiid váilun boahtteáiggis eaktuda danin čovdosiid, maid vuodul lea álkit ovttastahttit barggu ja fuolaheami, nu ahte oažžut stuorát njuovžilvuoda sihke bargoeallimii ja almmolaš bálvalusfálaldahkii. Diedáhusas geahčadit dárkileappot mo barggu ja fuolaheami gaskavuoda sáhtta organiseret boahtteáiggi dárbbuid várás, ja mo mii sáhttit fuolahit lagaš oapmahaččain, geat barget lossa fuolahanbarggaid, joga fágalaš doarjagiin ja

bagadallamiin, beaiveaktivitehtaid viiddidemiin dahje viidasut duddenfálaldagaiguin. Hagen-lávdegoddi lea NAČ 2011:11 «Innovasjon i omsorg» – čielggadusas ovddidan odđa ja odđaáigásaš oapmahašpolitihka, ja Kaasa-lávdegoddi lea NAČ 2011: 17 Nár sant skal sies om pårørendeomsorg – čielggadeamis evttohan konkreta ruhtadoarjja-ortnegiid odđa ortnega. Dán dieđáhusas guorahallat goappáge lávdegotti evttohusaid.

1.1.4 Mielborgárvuohta ja buolvvaid gaskasaš solidaritehta

Nana buorrediliservodaga sáhtta ráhkadit dušše ovttas ássiiguin. Vuodđun ferte leat luohhtámuš dan hárrái, ahte olbmot ieža váldet ovddasvástádusa ja oassálastet aktiivvalaččat searvevuhtii, eai dušše almmolaš ortnegiid olis, muhto dan láhkai ahte sii beroštít ja dahket juoida nuppiideaset ovdii dábalaš eallimis. Dakkár searvanovdvasvástádus bohta oidnosii sihke dan láhkai ahte mii searvat lágiduvvon doaimmaide eaktodáhtolaš servviid, ovttasdoaimmaservviid ja geavaheaddjiorganisašuvnnaid olis, ja dan láhkai ahte mii ángiruššat eahpeformála vugiiguin báikkálaš servodagas, soga siste ja sosiála fierpmádagaid olis. Vuodđun lea maid buolvvaid gaskasaš luohhtámuš ja solidaritehta. Dán dieđáhusas geahčadit makkár vejolašvuodát leat jos oazžut eaktodáhtolaš organisašuvnnaid searvat bargui, guorahallat eaktodáhtolašvuoda odđa hámiid ja láhčit dilálašvuodaid eahpeformála fuolaheapmái odđaáigásaš servodagas.

Servodaga searvevuodačovdosiin eaktudit, ahte olbmot maiddái servet almmolaš bálvalusfálaldaga ráhkadeapmái ja hábmemii, eaige dušše jurddaš ahte sii leat dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusaid geavaheaddjit. Dan láhkai sii eai dušše searvva čuolmma oasálašžan, muhto leat maiddái mielde čoavdimin dan. Nuppi dáfus go olbmuin lea ovddasvástádus, de šaddet vuordámušat bálvalusfálaldaga kvalitehta ja viidodaga hárrái realisttalaččabut. Vel okta bealli áššis lea, ahte aktiiva searvamiin olmmoš nanne iežas doaimbangelbbo-lašvuoda dan ektui, ahte máhtta fuolahit alddis ja earáin, nu ahte ii dárbaš buot guoddit ámmátbarguide. Dat ahte geavaheaddjit ožžot stuorát váikkuhanválddi, mielborgárvuohta ja njuolgadut báikkálaš demokratiija leatge mávssolaš eavttut, vai boahtteáiggi fuolahansearvevuota ollašuvvá.

Aktiiva ja ealli siviilaservodat ja eaktodáhtolaš organisašuvnnat leat mávssolaččat luohhtámuša ja fierpmádaga dáfus ja dat nannejit searvevuodas doaimbama ja buriid searvevuodaortnegiid eavttuid.

1.1.5 Mánngabealatvuohta ja dáseárvu

Boahtteáiggi servodat lea girját go dálá servodat ja mánngabealatvuohta galgáge beassat oidnosii fuolahánbálvalusa ollu arenain: aktivitehtafálaldagain, fuolahánásodagain, buhcciidsiiddain dahje iežas ruovttus.

Fuolahansuorggis leat eanaš nissonat, sihke sin gaskkas geat ožžot bálvalusaid ja sin gaskkas geat barget bálvalusaiguin. Albmáid oassi lea dušše badjelaš logi proseantta suorggi jahkebargguin. Dáseárvu orru bohtán guhkkeli bearašfuolahusas go almmolaš dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusas.

Dáseárvu ja vealaheami garvin leat boahtteáiggi dearvvašvuoda- ja fuolahánbarggu vuoddoárvvut, ja ráddehus atná dáseárvoperpektiivva dehálažžan dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi ovddideames. Dat mielddisbukta ahte áigot guorahallat dáseárvvu ollu árvaluvvon doaimmaid olis.

Muhtumiin leat erenoamáš hástalusat, earret eará giela, kultuvrralaš duogáža dahje eallinduogáža geažil. Boahtteáiggi fuolahánbálvalusas ferte váldit vuostá olbmuid oktagaslaččat ja heivehit bálvalusfálaldaga olbmo duogáža ektui, leaš dal sáhka gielas, kultuvrras, oskkus, eallinoainnus dahje agis, sohkahealis, seksuála sojus dahje diagnosas, doaimbmanávccaid njiedjamis dahje vátisvuodain. Dan ferte dustet jodihemiin ja buriin etihkalaš geavadiin buot dásiin, lágaiguin ja njuolggadusaiguin ja ruđalaš ja fágalaš vuoruhemiiguin.

1.1.6 Eallin ja dearvvašvuohta

Buorre dearvvašvuohta lea okta mávssoleamos áššiin, vai sáhtta eallit buori eallima. Danin dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusat laktásit oktii. Fuolahánbálvalusain deattastit, ahte eallimis galgá leat sisdoallu, go ollugat orrot bálvalusa olis birra jándora, mánnggaid mánuid ja jagiid, dahje dárbašit veahki olles eallima. Fuolahánbálvalusa mávssoleamos bargguide gullá bargat dan ovdii, ahte eallima sáhtta eallit dakkár rámmaid siste, geahčakeahhtta buohcuvuhtii ja doaimmahehttehussii.

Fuolahánbálvalusas lea sáhka eallimis ja jápmimis. Mávssoleamos ulbmil ii leat danin dušše buorre dearvvašvuohta, muhto maiddái ieš eallin. Dat geat barget suorggis dovdet eallima eanaš beliid, ja áicet eanaš olbmuid vuoddoárbbuid. Sii galget nagodit ráhkadit rámmaid, maid olis dárbbuin fuolahit ollislaččat, ležžet dal fysihkalaš, sosiála, kultuvrralaš, psykihkalaš dahje eksisten-

tiála dárbbut. Dat gáibida ollu máhtu ja gelbbolašvuoda, mii čatnasa ollu fágasurggiide.

Lea erohus das, ahte oažžu bálvalusaid vai bissu heakkas, ja das ahte oažžu veahki eallima eallimii.

1.1.7 Fuolaheapmi iežas lahka

Eanemus fuolaheapmi ja buoremus fuolaheapmi lágiduvvo olbmo lahka, gos almmolaš dearvašvuoda bálvalusat gullet lagašbirrasii ja barget lagaš ovttasbarggus ieš geavaheddjiin, su bearrašiin ja sosiála fierpmádagain, eaktodáhtolaččai guin, báikkálaš organisašuvnnaiguin ja fitnodagai guin. Dat lea fuolahánbálvalusa ovddimus dovdomearka ja mihtilmasvuoha, mii boahtá čielgasepmosit oidnosii ruovttubálvalusa barggus mánggain duháhiin ruovttuin.

Boahtteáiggi perspektiivvas lea erealiigán dehálaš, ahte bálvalusat eai organiserejuvvo gáidosii dán lagašvuodas, muhto ahte dat leat ain lávdaduvvon báikkálaš servodagaide ja doalahit lagaš čatnasumiset gielddaide. Dan láchkai fuolahánbálvalusat sáhttet ain hástít olbmuid váldit oasi ovddasvástádusas ja geavahit ávkin návccaid, mat geavaheddjiin alddiset leat ja mat sin birrasis leat.

Go heivehit ássanvistiid ja birrasiid ja geavahišgoahit odđa teknologijja ja odđa fágalaš metoidaid, de olbmot sáhttet birget guhkit áiggi dábálaš eallinbirrasis. Dán dieđáhusas deattastit danin vejolašvuodaide, maid olis:

- heivehit dála ássanvistiid ja birrasiid universála hábmemiin, nu ahte dat heivejit geahčakeahhtá olbmo doaibmadássái ja ahkái
- váldit atnui odđa buorrediliteknologijja, mainna sáhttet olahit sihke stuorát oadjebasvuoda, birgennávccaid ja eanet dieđuid ja bagadallama
- deattuhit eanet birgema ja beaivválaš veajuiduhttima

Dieđáhusas eaktuduvvo, ahte gielddain ain boahtteáiggis lea ovddasvástádus gielddaid dearvašvuoda- ja fuolahánbálvalusain, ja ahte stáhta ja gieldda ovddasvástádusjuohku ii moge rievdaduvvo. Stáhta galgá bargat dan ovdii, ahte báikkálaš ja guovlludási dutkan-, innovašuvdna- ja ovddidanbargu oažžu buriid rámmaeavttuid.

1.2 Innovašuvdna

Fuolahánbálvalusas dahket innovašuvdna- ja ovddidanbarggu vuosttažettiin gielddain ja muhtin báikkálaš birrasiin. Dánna dieđáhusain háliidit

danin movttiidahttit ja hástít gielddaid bargat innovašuvdnabarggu fuolahansuorggis. Seammás das árvaluvvo ahte geahčadit makkár vugiiguin stáhta sáhtta nannet fuolahansuorggi innovašuvdnánávccaid gielddaid ollislaš innovašuvdnabarggu oassin.

Fuolahánbálvalusat leat meastá goalmmás gieldda buot doaimmain ja daid innovašuvdnadárbbuid ferte guorahallat oktanis olles gielddasuorggi dárbbuiguin. Gielddaid dearvašvuoda- ja fuolahansuorggis galget bargat innovašuvnnain guovtti áksá mielde. Ceaggut bargui servet spesialistadearvašvuoda bálvalusa ja gieldda dearvašvuoda- ja fuolahánbálvalusa iešguđet hálddašandásit, nu mo oaidnit ovttasdoaimmanodastusas. Láskut innovašuvdnabargguin barget gieldda doaibmasurggiid gaskkain, surggiid rájaid rastá ja gielddas hálddašeaddjin ja gielddas báikkálaš servodahkan.

Innovašuvdna ii mearkkaš buoremus geavada ohcama, muhto dan olis ohcet baicce dan, mii sáhtta leat buoret geavat boahtteáiggis. Doaba eaktuda rievdadeami ja gearggusvuoda váldit riskkaid. Innovašuvdnadoahpaga sáhtta govvidit dan láchkai, ahte dadjat ahte innovašuvdna lea (Jensen ja earát 2008, Digmann ja earát 2012):

- oahpes dahje odđa diehtu, mii lea ovttastahttojuvvon odđa vugiin dahje geavahuvvon odđa oktavuodas
- jurdagat, maid vuodul ráhkaduvvo buoret geavat, mii bohciidahtta stuorát árvvu
- ángiris, roahkkadis ja geahččaleaddji vuohki
- guottut bargguid ektui – kultuvra
- proseassa, man bohtosa ii dovdda ovddalgihtii

Innovašuvnnain olahit juoidá odđa. Ferte rahpat boahtteáiggi ja viiddit doaibmanmuni dan bokte ahte identifiseret mánga luotta, čalmmustahttit molssaeavttuid ja ohcat odđa luottaid ja čovdosiid.

Gieldasuorggis leat nana mohtorat, mat ovddit innovašuvnna. Báikkálaš demokratiija lea mángga oktavuodas leamaš odđaráhkadeami ja báikkálaš servodaga ovddideami vuodđogeaddjin. Áiggiid čada gielddat leat ásahan seastinbákkkuid, energijafitnodagaid, huksen geainnuid, jodihan feargaoktavuodaid ja fuolahán čáziin. Maiddái buorredilisuorggis leat gielddat mángii leamaš njunnošis ovddideamen odđa ortnegiid, dávjá lagaš ovttasbarggus báikkálaš servviiguin ja áššiid njunušnissoniiguin ja -albmáiguin. Politihkalaš válggat ja gilvu politihkalaš jodiheames, njunnošat geat háliidit ovddit áššiid, čeahpes fágabargit ja ealli báikkálaš servodat, mas leat aktiiva ássit, geavaheaddit, organisašuvnnat ja priváhta ealáhusat, leat ain gielddaid innovašuvnna ja ovddideami mohtorin.

Boahtteáiggi fuolaheapmi eaktuda ahte stáhta ja gieldda ovttasbarget, bargit ja jodiheaddjit ovttasbarget, ja ahte bálvalusaid bargit, geavaheaddjit ja oapmahaččat ovttasbarget. Ođđa jurddašeapmi ja innovašuvdna eaktuda, ahte mii oaidnit bargiid mielbargin ja resursan. Jos bargit eai ane rievdasaid mávssolažžan, dat hárvve lihkestuvvet. Innovášuvdna, maid álbmoga válljen ovddasteaddjit ja bargit ovddidit, sáhtta čovdit ollu boahtteáiggi fuolahanhástalusain. Okta ovdamearka das lea Fredricia-modealla (gč. 5. kapihtala).

Boahtteáiggi bálvalusain ferte deattastit innovášuvnna ja gelbbolašvuoda. Ráđdehus oaidná dán jodiheaddjiid ovddasvástádussan ja ávžžuha gielddaid váldit mielde innovášuvnna ja gelbbolašvuoda sierra fáddán dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi plánaide, gieldda ollislaš plánenbarggu oassin.

Boahtteáiggiis bohčiidit hástalusat, maid geažil mii fertet ráhkkanahhtit gielddaid, nu ahte dat sáhttet buorebut bargat vuogádatlaš ođđaráhkadeamiin ja innovášuvnnain. Dat eaktuda ahte mii diehtit eanet innovášuvnna, metodamáhtu ja innovášuvdnajodiheami birra, ja ahte mis leat návccat ja dáhttu bargat rájáid rastá, váldit politihkalaš riskkaid, luoitit mielbargiid luovusin ja fátmastit prosessii ássiid, geavaheddjiid ja organisašuvnnaid aktiivvalaččabut ja njuolga. Gielddaid innovášuvdnabarggus deattastit maid viidasut ealáhusaid ja dutkanbirrašiid ovttasbarggu.

Mii eat čovdde buorrediliservodaga hástalusaid seastimiin. Mii fertet baicce ovddidit iežamet daid ektui. Dán dieđáhusas mii čájehit eará vugiid lasihit beavttu, go árbevirolaš seastinpolitihka ja márkánjurddašeami. Mii deattastit dakkár almmolaš hálddašeami ovddideami, mii nanne mánggabealatvuoda ja mii johtáha ollu návccaid, mat báikkálaš servodagas leat, ja mas ángiruššet ovttasdoaimama ovdi, mii vuodduuvvá luohhtámuššii dan sadjái go byrokráhtalaš kontrolli, ja mii dohkkeha ja váldá atnui fágamáhtu ja -vásáhusaid, ja man olis ovttasbarget fágarájaid ja hálddašandásiid rastá. Dakkár ođđa hálddašánpolitihka (Andersen ja earát 2012) eaktuda ahte mii nannet demokrátalaš stivrema sihke buot dásiid politihkalaš jodiheamiin ja njuolgo geavaheaddjiváikkuhemiin ja ássiid searvamiin, ja dan láhkai ahte ángireappot ovddidit osolaščovdosiid sihke siviilaservodagain ja ealáhusaiguin.

1.2.1 Ovttasdoaimmanodastus ođđa jurddašeami vuodđun

Ovttasdoaimmanodastusain (samhandlingsreformen) ráđdehus háliida sihkkarastit nana, ollislaš

ja oktalaš bálvalusfálaldaga, mas leat buorre kvaliteahtta ja mii lea heivehuvvon geavaheaddjai. Dan olis deattuhit nannoseappot dearvvašvuodaovddideami ja buohcuvuoda hehttema, návccaiduhttima (habiliterema) ja veajuiduhttima, geavaheddjiid váikkuhanvejolašvuodaid lasiheami, dálkkodanjođu ja gielddaid ja buohcceviesuid geatnegahtti ovttasbargošiehtadusaid.

Ovttasdoaimmanodastus lea odastus, mii čájeha man guvlui galgat rievdatit gielddasuorggi sisdoalu ja organiserema. Odasmahttima ulbmilin lea sihkkarastit buorebut bálldalastojuvvon dearvvašvuoda- ja fuolahanhástalusaid ja ángireappot hehttet ja geahpedit buohcuvuodaid. Ráđdehus háliida dustet demográfalaš, servodatlaš ja dearvasvuhtii guoskevaš hástalusaid, ja deattasta danin odasmahttima ja innovášuvnna olles gielddasuorggi dearvvašvuoda- ja fuolahanhástalusaid. Ovttasdoaimmanodastus lea mángga láhkai maidái gielddastus.

Okta váldoulbmil lea ovddidit ođđa gielddarolla, mii mielddisbuktá ahte gielddat buorebut go dán áigge nagodit deavdit áigumušaid buohcuvuoda hehttema ektui ja ángireappot dálkkodit buohcuvuoda álgomuttuin. Danin áigot doarjut divššohasaid ieš birgema (egenmestring), ángireappot bargat buohcuvuodaid hehttemiin ja dearvvašvuoda ovddideamiin ja dakkár fálaldagaid ovdi, maid lea álkit olahit (lavterskeltilbud). Dat gáibida ođđa bargo- ja ovttasbargohámiid, ođđa bálvalussisdoalu ja ođđa vugiid čovdit barggaid. Muhtun dálá bálvalus galget sirdojuvvot laga-bui ássiid, ja galget ovddidit ođđa gielddafálaldagaid, maid ožžot sihke ovdal buohcceviesus orruma, dan sajis ja buohcceviesus orruma mañná. Ásahuvvon ruđalaš insentiivvaiguin galget ovddidit buori bargočovdosa, nu ahte divššohasat ožžot daid vuodul buriid fálaldagaid, mat leat goluid dáfus beaktilat. Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta ja KS leat vuolláičállán Nasionála rámmasoahpamuša, mii guoská dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggi ovddasdoaimmamii, ja mainna sihkkarastet odastusa buori ollašuvvama.

Odastusa vuosttaš jagi vásáhusat čájehit ahte gielddat ja spesialistadearvvašvuodabálvalus leat beassan bures johtui. Bargu, man olis ráhkadit ovttasbargosoahpamušaid, láhčtet dilálašvuodaid fáhkkeahki jándorfálaldagaide gielddain, ja dat ahte gielddat vuostáiváldet eanet divššohasaid, mat leat geargan buohcceviesuin, čájeha ahte sihke gielddat ja spesialistadearvvašvuodabálvalus leat johtáhan proseassa, man olis buoridit dearvvašvuoda- ja fuolahanhástalusaid iešguđet dásiid ovttasdoaimmama. Ovttasdoaimmanodastus

orru váikkuhan dasa, ahte dearvvašvuoda- ja fuolahanhálvalusaid ovddidanbargu lea vuolgan odđa guvlui.

Vai mii nagodit joatkit ja buoridit ovttasdoaimmanodastusa, de fertet fuomášit odđa, boahtteáigái heivvolaš vugiid, maiguin lágídit gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahanhálvalusa sisdoalu, organiserema ja návccaid geavaheami. Bálvusain galget eanet go ovdal deattuhit aktiiva fuolaheami, ovddalgihtii eastadeami ja veajuiduhttima, ja hástalit geavahišgoahtit odđa teknologijja ja odđa bargovugiid. Nu celkojuvvo maid NAČ 2011: 11 Innovasjon i omsorg –evttohusain, ja dán diedáhusa vuodđun leat seammá vuoddoáššit, go ovttasdoaimmanodastusasge.

1.2.2 Fuolahanhálvalusa hástalusat

Dan moatti guorahallamis, mat leat dahkkojuvvon fuolahanhálvalusaid doaimma birra, vuohhtá bures ahte daid nannoseamos beallin leat dálkkodeami ja dikšuma vuodđodoaimmat. Bálvusaid bohtet dattetge geavahussii mañjit eaige daid olis leat nu čeahpit bargat ovddalgihtii eastademiin, hárbhahttimiin, veajuiduhttimiin, eaige fysihkalaš, sosiála ja kultuvrralaš doaimmaiguin. Ollu čujuha maid dan guvlui, ahte dakkár dili lea állanan eanet dan guvlui mañimuš jagiid.

Dán diedáhusa leat válljen čalmmustahttit fuolahanhálvalusa muhtun heajos beliid, ja geahčadit sáhtášiigo daid buoridit odđa lahkonanvugiiguin ja čovdosiiguin.

Seammás diedáhusa duogázin leat hástalusat, mat leat čilgejuvvon sihke St.diedáhusas nr. 25 (2005–2006) boahtteáiggi fuolahanhástalusaid birra ja Hagen-lávdegotti čielggadusas NAČ 2011: 11 Innovasjon i omsorg:

- eanet nuorat geavaheaddjit
- eanet boarrásat geat dárbbášit veahki
- eai leat doarvái eaktodáhtolaš fuolahanhástalusat
- eai leat doarvái dearvvašvuoda- ja sosiálabargit
- váilevaš ovttasdoaimman ja medisinnalaš čuovvuleapmi
- váilot aktivitehtat ja psykososiála dárbbuid gokčan
- bargiid, bálvusaid fálliid, divššohasaid ja geavaheddjiid márkan lea šaddan riikkaidgaskasažžan

Dan oktavuodas eat sáhte maid leat válddekeahhtá vuhtii máilmmieconomiija stuorra eahpesihkarvuoda, ja dan ahte ollu Eurohpá guovlluin leat ollugat bargguheapmin ja ruđalaš váttisvuodain. Dakkár dilis eat galgga ásahit fuolahanhálvalusa buot osiid rievdatmeahttumin, muhto sihkkarastit

doarvái njuovžilis vuogádaga, man sáhtta heivehit odđa dillái dadistaga go dan ovddidit.

Nu mo Hagen-lávdegoddi namuha, de čakket dáid hástalusaid sihke váttisvuodas ja vejolašvuodas. Dán diedáhusas mii deattastit vejolašvuodaid.

1.3 Duogáš ja vuolggasadji

St.diedáhusas nr. 7 (2008–2009) Et nyskapende og bærekraftig Norge, ráđdehus válljii dearvvašvuoda- ja fuolahanhálvalusa suorgin, man olis áigot erenoamážit ángiruššat innovašuvnna ja ođasmahttima ovdii, ja ásahii Hagen-lávdegotti, mii geigii árvalusas NAČ 2011: 11 Innovasjon i omsorg geasset 2011. Guorahallan lea bohccidahttan ollu beroštumi ja dan leat dorjon viidat dábalaš juohkaseamiid rájaid rastá. Muhtun surggiin leat maid čielgasit mášoheamit, earret eará dan ektui, ahte fuolahanhálvalusaid galggašii rievdat nu ahte dain buorebut deattuhit buorrediteknologijja ja veajuiduhttima, ja dan ektui ahte gielddat dárbbášit odđa gaskaomiid innovašuvdnabargui.

Hagen-lávdegoddi

Dán diedáhusa váldovuodđun lea Hagen-lávdegotti guorahallan ja viiddis ja valjis gulaskuddancealkamušat, maid oaččuimet gulaskuddama oktavuodas. Diedáhusa vuodul galgá hábmet gielddaid fuolahanhálvalusaid politihka, mii fanuha boahtteáigái, sárgestit perspektiivvaid ja leat mielde hábmemin fuolahansuorgái odđa čovdosiid, maiguin dustejit fuolahansuorggi stuorra demográfalaš hástalusaid daid logijagiid, mat bohtet 2025 rájes. Hagen-lávdegotti guorahallama vuodđun lea «aktiiva vuorrasiidpolitihkka, rájaid rasttildeaddji politihkka daid olbmuid ovdii, geain leat ráddjejuvvon doaimmanávccat ja odđaáigásaš politihkka oapmahaččaid guovdu». Dat lea lávdegotti viida váldoevttohusa vuodđun:

- Lagaš fuolahus – Nubbi ovttasdoaimmanodastus
- Odđa lanjat – Boahtteáiggi ásodatčovdosat ja lagašbiras
- Teknoplána – Fuolaheami teknologijjadoarjja
- Gielddaid innovašuvdnaprográmma
- Fuolaheapmi ealáhussan ja eksportan

Fuolahanhálvalusat fátmastit dán áigge eallima buot áigodagaid ja bálvusaid geavaheaddjit gullet buot ahkejoavkkuide, mat dárbbášit ollu sierra lágan ásodatfálaldagaid čovdosiid, bálvusfálaldaga-

gaid ja fágalaš lahkonanvugiid. Ovttasdoaimanodastus nanne mánggabealatvuoda ja dan olis addet gielddaide odđa doaimmaid ja odđa vejolašvuodaid.

Kaasa-lávdegotti

Dieđáhusas deattastit searvevuodačovdosiid nannema ja nannejitge nappo gieldda bálvalusaid ja siviilaservodaga gaskasaš ovttasdoaimbama ja addet bearraša ja báikkálaš servodaga eaktodáhtolaš návccaide buriid ja movttiidahtti rámmaeavttuid. Odđaáigásaš oapmahašpolitihka hábmema dáfus dieđáhus čuovvu Kaasa-lávdegotti giedahallama: NAČ 2011: 17 Nár sant skal sies om pårørendeomsorg. Kaasa-lávdegoddi árvala golbma váldorievdadusa:

- Viiddidit dikšunruhtaortnega.
- Ásahit odđa nannosut gieldda fuolahandoarjaga, mii boahťa dálá veahkkedoarjaga ja fuolahambálkká sadjái.
- Lágas nannejuvvon oapmahašdoarjja ja doaimmat, main atnet árvvus ja fátmastit oapmahaččaid ja main sihkkarastet bálvalusaid kvalitehta.

Buorrediliteknologijja

Barggadetttiinis buorrediliteknologijja ovdii departemeanta lea ráhkadahttan fágareportta dan birra mo ollašuhttit buorrediliteknologijja gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain jagi 2030 rádjái (Dearvvašvuodadirektoráhtta 2012). Raporta lea maid dán dieđáhusa vuodđun. Dearvvašvuodadirektoráhtta ávžžuha dan oktavuodas álggahit nátionála ángiruššama buorrediliteknologijja ovdii Buorrediliteknologijja innovašuvdnaprográmmán (2013–2020).

Vejolašvuodat, maid diehto- ja gulahallanteknologijja (DGT) addá dearvvašvuoda- ja fuolahansuorgái, leat giedahallojuvvon maiddái St.dieđáhusas (2012–2013) Digital agenda for Norge – IKT for vekst og verdiskaping, ja dat leat maid oktavuodas St.dieđáhusain 9 (2012–2013) Én innbygger – én journal.

Kvaliteahhta

Ráddehus lea ovdal ovddidan St.died. 10 (2012–2013) God kvalitet – trygge tjenester, om kvalitet og pasientsikkerhet i helse- og omsorgstjenesten, man ulbmilin lea earret eará buorebut geavaheaddjái heivehuvvon dearvvašvuoda- ja sosiálafálaldat, aktiivvalaččabu divššohas- ja geavaheaddjirolla, odđa dálkkodanvugiid vuogá-

datlabbo geahččaleapmi ja buoret kvaliteahhta máhtu ja innovašuvnna bokte.

Soahpamuš KS:in

Ráddehus ja KS leat vuolláičállán soahpamuša gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahambálvalusaid kvaliteahhta ovddideami hárrái 2012–2015. Oasálaččat leat dan oktavuodas ovttá oavilis earret eará dan hárrái, ahte galget ovddidit odđaráhkadeami ja odđa jurddašeami gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahambálvalusain, ja dan olis erenoamážit johtáhit eanet mielborgárovdasvástádusa ja searvama, árra muttu ángiruššama, ovdalgihtii eastadeami, veajuiduhttima ja odđa teknologijja geavaheami.

Čujuhuvvo dasa, ahte gielddain leat hástalusat sihke dan dáfus ahte álbmoga ahkečohkiidus rievdá ja nuorat geavaheaddjiavkkuid dáfus, main leat eará dárbbut ja preferánsat. Daid hástalusaid ferte čovdit dan láhkai, ahte geavahit ollislaš návcaid nu beaktilit go vejolaš, ja odđaráhkadeamiin:

«Oasálaččat áigot sihkkarastit nana bálvalusaid boahtteáigái dutkamiin, innovašuvnnain ja čovdosiiguin, mat ovddidit kvaliteahhta buot laddasiin. Oasálaččat leat ovttá oavilis dan hárrái, ahte dearvvašvuoda- ja fuolahambálvalusaid innovašuvdnabarggu galgá dahkat gielddaid ollislaš innovašuvdnabarggu oassin.

Oasálaččat áigot ovttas:

- movttiidahttit innovašuvdnabargui sihke nátionála, guovllu ja báikkálaš dásis, surgiid rájaid rastá, ja ovttasbarggus ealahusai- guin, organisašuvnnaiguin ja siviila servodagain
- ovttasbarggus ovddidit gielddaid innovašuvdnabarggu infrastruktuvrra
- geavahit gielddaid plánavuogádaga vejolašvuodaid odđa jurddašeamái, nuppástuhttimii ja odđa bargovugiid čađaheapmái
- ollašuhttit čovdosiid, maid vehkiin geavaheaddjit, geat nu háliidit, sáhttet ássat ruovttus nu guhká go vejolaš
- ovddidit odđa ássanvugiid ja ásodatčovdosiid, earret eará odđa ovttasbargoprošeavtaiguin
- ovddidit buorrediliteknologijja geavaheami, earret eará oahpahusain, gelbbo- lašvuodain ja organisašuvnna ovddideamiin
- bargat boahtteáigái heivehuvvon eaktodáhtolašvuodapolitihka ovdii
- bargat politihka ovdii, mii doarju oapmahaččaid, geat barget fuolahemiin, ja mii láhčá dilálašvuodaid eaktodáhtolaš fuolaheapmái»

Gielddaid innovašuvdna

Buohtalagaid Dearvvašvuoda- ja fuolahandepartemeanta dieđáhusbargguin lea Gielda- ja guovlo-departemeanta ráhkadan gielddaid innovašuvdnastrategiija, mainna movttiidahttet olles gieldasuorggi innovašuvdnabargui. Dán dieđáhusa ferte oaidnit oktavuodas strategiijain Nye vegar til framtidis velferd, ja oppalaš gieldapolitihkalaš gaskao-miiguin, maiguin ovddidit gielddaid innovašuvdna.

Helseogomsorg21

Dearvvašvuoda- ja fuolahandepartemeanta galgá ásahtit gulahallanforuma, man olis dearvvašvuoda- ja fuolahandepartemeanta, akademiiija, ealáhusat ja ámmátorganisašuvnnat sáhttet gulahallat. Forum galgá 2013 áigge buktit oainnuid ja árvalusaid, maid vuodul ráhkadit dearvvašvuoda- ja fuolahansuorgái viiddis ja oppalaš dutkan- ja innovašuvdnastrategiija, HelseOmsorg21. Strategiija vuodul ángiruššagohtet ulbmillaččat ja ollislaččat dearvvašvuoda ja fuolaheami dutkama, ovddideami ja innovašuvdna ovdiid nátionála dásis.

Dearvvašvuodasuorggi innovašuvdna

Dieđáhusa vuodđun lea maid dat, ahte Dearvvašvuoda- ja fuolahandepartemeanta lea ovtta Ealáhus- ja gávpedepartemeanttain ángiruššan logi jagi (2007–2017) dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi innovašuvdna ja kommersialiserema ovdiid, mii dahkkojuvvo dárbbuid ja dutkama vuodul. Leat ángiruššan DGT ja medisiinnalaš teknihkalaš rusttegiid innovašuvdna ovdiid, almmolaš háhkamiid innovašuvdna ovdiid ja innovašuvnnaid ovdiid, mat gusket stuorra servodathástalusaide nu movt kronalaš dávdáide, boarrásat álbmoga oasi lassáneapmái ja bálvalusdásiid buoret ovttašuoaimmamiid.

Ángiruššama mávssolaš aktevrrat leat guovluid dearvvašvuodafitnodagat, InnoMed, Innovasjon Norge, Norgga dutkanráđdi ja Dearvvašvuodadirektoráhtta. Oasálaččat leat vuolláičállán nátionála ovttašuoaimmašiehtadusa ja doaimmaplána. KS maid searvá ovttašuoaimmamiid. Ángiruššama olis nannejit dearvvašvuodasuorggi almmolaš dutkan ja ovddidansoahpamušaid ortnega (ADO) ja doaimmaid, maiguin movttiidahttet lágiid arenaid ja sajiid, main leverandevraindustriija,

dearvvašvuodasuorgi ja gaskaoapmeapparáhtta gulahallet.

Innovašuvdna deattuhuvvo riikkaidgaskasaččat

Almmolaš suorggi innovašuvdna deattuhuvvo dál sihke Davvirikkaid ja Eurohpá riikkaidgaskasaš forumiin, earret eará EU, OECD, ON ja WHO olis. Dakkár ovdáneami váldeákkat leat earret eará demográfalaš ja ekonomiiija hástalusat, mat mis leat (Unece 2012).

Dán barggu mávssoleamos fáttáide gullet A society for all ages ja Active ageing and solidarity between generations. Hábmeguovvo odđa govva vuorrasat ássiin ja sin rollas bargoeallimis, servodagas ja kulturdoaimmain. Mávssolaš fáttat leat searvan, searvadahttin, ieš birgen ja sorjasmahttunvuolta. Ahkevealaheami vuostálastin ja luohttámuša ásaheapmi nuorabuid ja boarrásabuid gaskii leat mávssolaš doaimmagaskaoaimmamiid, maiguin ovddidit vuorrasiidpolitihka mii guoská buot buolvvaid ja mii váikkuha buot servodatsurggiide.

Buori fuolahandepartemeanta gávccii vuodđojurdaga

Dearvvašvuoda- ja fuolahandepartemeanta ja Pensionistforbundet, Kirkens Bymisjon, KS, Norsk Sykepleierforbund, Fagforbundet, Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere čálle ja almmustahtte gidđat 2012 gávccii vuodđojurdaga, maidda buorit fuolahandepartemeantat vuodđuduvvet.

Fuolahandepartemeantat:

- vuodđun lea ollislaš olmmošoaidnu
- vuodđun lea mielmearrideapmi, gudnejahttin ja olmmošvuolta
- heivehit bálvalusaid geavaheddjiid oktagaslaš dárbbuide
- atnet árvvus oapmahaččaid ja fuolahit sis
- barget gelbbolaš jodiheaddjit ja bargit
- deattuhit dearvvašvuoda ovddideaddji ja buohcuvuoda eastadeaddji doaimmaid
- leat njuovžilát, einnostahttit ja fáallet buoh-talastojuvvon ja ollislaš bálvalusaid
- sáhtta oahppat, leat innovatiiva ja ráhkadit juoida odđa

Gávccii vuodđojurdaga leat maid dán dieđáhusa vuodđun.

KAPIHTAL

2 2020 fuolahanplána čoahkkáigeassu

«Buohkat berrejit beroštit boahtteáiggi. Dan áigodagashan mii eallit iežamet loahppaeallimis.»

Sátnevájas

2020 fuolahanplánas váldet vuhtii sihke dán áigge dárbbuid ja boahtteáiggi hástalusaid. Seammás go ollašuttit dálá 2015 fuolahanplána, de ovddidišgoahtit ja ollašuttigoahtit odđa, boahtteáigái jurddašuvvon čovdosiid. Jotkkolašvuoda ja ollislašvuoda geažil váldit danin fárrui dán dieđáhusa doaimmaid dálá fuolahanplána odđa oassin, nu ahte plánat leat lávgalagaid gitta 2015 rádjai. Dan láhkai sáhttit buohalagaid ángiruššat oktasaš ovdáneami ovdii. Dađistaga bohtet dálá plána sadjai odđa doaimmat, mat stivrejit innovatiivasat guvlui:

- Boahtteáiggi fuolaheapmi – innovašuvdnaprográmma gitta 2020 rádjai.
- Boahtteáiggi fuolahánbálvalusaid geavaheaddjit – man perspektiivan lea deattuhit resurssaid.
- Boahtteáiggi fuolahansearvevuotta – mii sisdoallá oapmahašprográmma, nátionála eaktodáhtolašvuodastrategiija ja politiikka, mainna ovddidit ideála, ovttasdoaimbi ja priváhta bálvalusaid fálliid.
- Boahtteáiggi fuolahánbálvalus – mas leat fágalaš rievdadusat ja mas deattuhit eanet árra muttu ángiruššama, árgabeaiveajuiduhttima ja fierpmádatbarggu.
- Boahtteáiggi fuolahánbirrasat – man prográmma olis ovddidit buorrediliteknologiija ja doaimmaid, maiguin ođasmahttet, huksejit ja ovddidit boahtteáiggi buhcciidsiiddaid ja fuolahánásodagaid.

Ráđdehus máhccá iešguđet prográmmaide ja doaimmaide sierra jagiid stáhtabušehtain, ja doaimmaid čadahit dalle go daid sáhtta vuoruhit bušehtas.

Plána doaimmaid ollašuttin biddjojuvvo hálddahaslaš apparáhttii, mii lea ášahuvvon čadahit dálá fuolahánplána, namalassii Dearvvašvuodadi- rektoráhttii, Viessobán̄kui ja guovllu stáhtahálddaseapmái. Eaktuduvvo ahte Dearvvašvuodadi- rektoráhtta innovašuvnna ovddidettiinis

- nanne ja geavaha InnoMed dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi innovašuvdnabargguid okta- vuodas
- ovddida ja geavaha gelbbolašvuoda- guovddáža ja doaimmaid, mat álggahuvvojit ráđdehusa gielddaid innovašuvdnastrategiija olis

Viidáseappot galget guovlluid fuolahandutka- maguovddážit nannejuvvot, vai dat sáhttet doarjut gielddaid čuovvumušdutkan- ja lágidit innovašuvdnaprošeavttaid dokumentašuvnnaid gielddaid olámuddui. Fylkkaid buhcciidsiiddaid ja ruovttubálvalusaid ovddidanguovddážit galget leat mielde lávdadeamen ja gaskkusteamen dieđuid. Seammás heivehit gaskaomiid, maid guovddášdási dutkan- ja innovašuvdnaásahusat hálddašit, dakkárin ahte dat ovddidit gielddaid innovašuvdnánávccaid dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggis.

2.1 Boahtteáiggi fuolahus

Dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusain leat viiddis doaimmat boahtteáiggi. Álbmoga ahkečoahkiidus rievda ja bargguid čadaheapmi šaddá mohkkát. Dan sadjai ahte vátásmahttit veahki oázžuma, de fertet ovddidit eanet bálvalusaid, mat dorjot ovdalgihtii eastadeami, árra muttu doaimmaid ja veajuiduhttima. Vai olahit návccaid gielddaorganisašuvnna rájaid rastá ja daid olggobealde, de fertet varas čalmmiiguin guorahallat makkár bálvalus galgá leat, ja gii galgá leat mielde ráhkadeamen dan. Boahtteáiggi fuolahánbálvalusas galget láchit dilálašvuodaid buorebut dasa, ahte geavaheaddjit ieža sáhttet šaddat iežaset eallima resursan, ahte báikkálaš servodaga ássiid ožžot johtui odđa vugiiguin nu ahte sii šaddet guhtet guimmiideaset resursan, ahte buorrediliteknologiija šaddá resursan geavaheddjiide, geat dan vehkiin ožžot buoret vejolašvuodaid birget dábalaš eallimis, ja ahte ovddidit ja váldet odđa vugiiguin atnui ideála ja eaktodáhtolaš organisašuvnnaid návccaid. Návccat eai leat ođđasat, muhto odđa čovdosat šaddet easkka go mii vuogádatlaččat hásttit iešguđet aktevrraid fárrui hábmet ja ráhkadit bálvalusaid.

2.1.1 2020 innovašuvdnaprográmma – boahtteáiggi fuolaheami ovdii

Mañimuš logijagiid lea gielddaid rolla innovašuvdnabarggus leamaš vuosttažettiin láchit dilálašvuodaid ealáhusaid ovdáneapmái ja priváhta suorggi innovašuvdnii. Boahtteáiggi hástalusat eaktudit, ahte gielddat ieža leat innovašuvdnavuogádaga guovddázis, ja ahte bálvalusaid hábmen ja ráhkadeapmi šaddá váldun. Innovašuvdnaproseassat eai dattetge vuolgge johtui iešaldes. Innovašuvdnii laktása álo eahpesihkarvuolta ja eaktuda danin ahte háliidit váldit riskkaid. Dutkanbirrasiin ja ealáhusain leat sierra gaskaoapmeaktevrrat, fuolahansuorggi ja gielddaid várás fas leat unnán innovašuvdnagaskaoamit. Danin dárbbášuvvojit rámmat ja gaskaoamit, mat legitimerejit gieldasuorggi innovašuvnna, ja maid vehkiin gielddat sáhttet buorebut geahččalit ođđa čovdosiid, go sin ovddas leat mohkkás hástalusat.

Dát lea nationála bargu, man mávssoleamos oassi ferte dahkkojuvvot gielddain, ovttasbarggus báikkálaš álbmotválljen ovddasteddjiiguin, fagaolbmuiiguin, geavaheddjiiguin, oapmahaččaiiguin, organisašuvnnaiguin ja ealáhusaiiguin. Gáibiduvvojit gal maid nationála dási doaimmat, maiguin bálldalastet doaimmaid, dorjot ja stivrejít báikkálaš barggu, ja man olis seammás sáhttet nannet gelbbolašvuoda, dutkama ja máhtu ovddideami, gaskkusteami, movttiidahttima, rávvema, dokumenterema ja ođđa, geahččaluvvon čovdosiid lávdadeami.

Boahtteáiggi fuolaheapmi lea innovašuvdnaprográmma, man olis hábmejít ođđa čovdosiid boahtteáiggi fuolaheapmái ovttas geavaheddjiiguin, oapmahaččaiiguin, gielddaiguin, ideála organisašuvnnaiguin, dutkanbirrasiiguin ja ealáhusaiiguin. Innovašuvdnaprográmma olis galget leat mielde ovddideamen ja váldimin atnui buorrediliteknologiija, ođđa bargovugiid, ođđa organisašuvdnáčovdosiid ja ássanvugiid, mat heivejit boahtteáiggis. Seammás barggu vuodul galget stáhtas ja gielddain plánet makkár gaskaomiiguin heive doarjut ja movttiidahttit gielddaid bargat dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi dutkamiin, innovašuvnnain ja ovddidemiin áigodagas gitta 2020 rádjái, čuovvovaš elemeanttaiguin:

1. Nannet fuolahánbálvalusaid guovlludási dutkan- ja ovddidanstruktuvrra.
2. Fátmmastit fárrui nationála dásis jo álggahuvvon innovašuvdna- ja dutkanásahusaid.
3. Nannet áŋgiruššama dutkan-, innovašuvdna- ja ovddidanbarggu ovdii, mii dahkkojuvvo gielddain, ja Norgga dutkanráđi relevánta prográmmaid.

Doaibma 1

Guovllu dásis barget viidáseappot jo ásahuvvon struktuvrra vuodul, masa gullet vihtta fuolahandutkanguovddáža ja gudege fylkka buhcciidsiidda ja ruovttubálvalusaid ovddidanguovddáš. Guovddázat leat ovtastuvvon fierpmádahkan, maid Nuortta fuolahandutkanguovddáš koordinere, ja daid mávssolaš doaibman šaddá čuovvulandutkan ja dokumenterenguovddáža doaibma. Ovttas guovlludási stáhtahállddašemiin ja ovttasbarggus KS guovlludásiin guovddázat šaddet mávssolaš, gildii lagaš ovttasbargoguimmežat dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi dutkan-, ovddidan- ja innovašuvdnabarggus.

Doaibma 2

Nationála dásis fátmmastit bargui jo ásahuvvon innovašuvdnaásahusaid ja fágabirrasiid, ja nannejit ja rievdadit muhtin gaskaomiid, maid dat hállddašit, nu ahte dat ovddidit maidái gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusa innovašuvdnabarggu. Ráđdehusa innovašuvdnastategiija vuodul ásahuvvo sierra gealboguovddáš, mas lea ovddidandoaibma olles gieldasuorggi ektui. Dearvvašvuodadirektoráhtta lea ásahan InnoMed nationála gealbofierpmádahkan, mii ovddida dearvvašvuodasuorggi innovašuvnna dárbbuid vuodul, ja mii viiddiduvvo nu, ahte dat sáhtta fátmmastit spesialistadearvvašvuodabálvalusa lassin maidái gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusaid, ja bargat innovašuvdnabargguin dearvvašvuodabálvalusa hállddašandásiid rájiid rastá.

Doaibma 3

Ovddemusat dárbbášuvvo luvvet gielddaid iežaset innovašuvdnánávccaid ja innovašuvdnafámuid. Innovašuvdnaprográmmain nannetge de gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi innovašuvdnabarggu báikkálaččat dan láchkai, ahte:

- geahččalit ođđa čovdosiid (fágalaš metodaid, teknologiija, ássanvugiid, organisašuvnna jna.) ovttasbarggus gielddaiguin, dutkamiin ja ealáhusaiiguin dahje ideála doaimmaiguin/eaktodáhtolaččaiiguin
- sihkarastit dokumentašuvnna ja dutkama, mii lea lávdadeami ja implementerema vuodđun
- buoridit diehtovuoda, man vuodul plánejit, ovddidit ja barget innovašuvnnain Norgga dutkanráđi relevánta prográmmain.

Vuosttaš muttus nannejit guovllu ja nationála dási struktuvrra, vai dat sáhttet doarjut gielddaid. Fuo-

lahanbálvalusat fátmastit measta goalmádasa gieldda buot doaimmain, ja daid oktavuodas fertet váldit vuhtii olles gielddasuorggi dárbbuid ja resurssaid. Fuolahanbálvalusaid innovašuvdnabargu galgá danin bargojuvvot gielddasuorggi ollislaš innovašuvdnaáŋgiruššama oassin. Ráđdehus áigu ovddidit ja nannet nátionála ja guovlludási innovašuvdnabirrasiid.

2.2 Boahtteáiggi fuolahanbálvalusaid geavaheaddjit

Eanaš ovdánansárgosat ja boahtteáiggi einnostusat čujuhit dan guvlui, ahte boahtteáiggiis leat eanet geavaheaddjit go ovdal, geavaheaddjit gullet buot ahkejoavkkuide ja sii dárbbasit mánggabealageabbo fuolaheami.

Boares geavaheddjiid lohku ii leat badjánan manimus 20 jagi. Lassáneapmi lea leamaš stuoramus sin gaskkas, geat eai leat vel deavdán 67 jagi, ja váldun leat leamaš guhkes áiggi ja bissovaš buohcuvuođat, doaibmahehttejumit ja psyhkalaš ja sosiála váttisvuođat.

Lagamus jagiid navdit 67-79-jahkásaš geavaheddjiid logu lassánit, badjel 80-jahkásaččaid lohku fas lassána nannosit easkka 10-15 jagi geahčen. Dalle lassánit maid demeansahástalusat vástideaddji ollu.

Dán áigge leat eanet nissonat go albmát, ereñoamážit buhcciidsiiddain, muhto erohus geahppána áiggi mielde, go albmáid eallinahki lassána johtileappot go nissoniid.

Seammás boahtteáiggi geavaheddjiin leat eará resurssat, maid vehkiin sii birgejit, go buohcuvuohta, doaibmahehttejumit ja váttisvuođat bohciidit. Eat sáhte dušše einnostit makkár váttisvuođat bohciidit. Mii fertet maid einnostit resurssaid ja smiehttat mo geavaheddjiid iežaset resurssat livčče ávkin. Dat guoská ereñoamážit odđa boarrásiidbuolvvaid, mat ellet guhkit ja vásihit boarisvuođa buoret ruhtadiliin, alit oahpu vuodul, buoret dearvvašvuođain ja áibbas eará materiála dilis, go oktage eará buolva dássáži. Ii leat nappo seammá leat 80-jahkásaš 2000:s ja 80 jahkásaš 2030:s.

Dán dieđáhusa doaimmaid ja prográmmaid vuodđun lea ollislaš oaidnu boahtteáiggi geavaheddjiid hárrái. Sis eai leat dušše buohcuvuođat ja váttisvuođat, muhto maidái resurssat, maid sii geavahit vai birgejit iežaset eallimis ja maid vuodul sii leat searvevuođa oassin. Loahpa loahpas buohkat sáhttet searvat mainna nu, mas lea árvu.

Dasa láchet dili odđa gulahallanvugiiguin ja bargovugiiguin. Odđa teknologijja ja universála-

but hábmejuvvon ásodagat ja birrasat galget addit dasa buoret vejolašvuođaid.

Dieđáhusas geavahit danin doahpágiid mielborgárvuohta (medborgerskap), ovttas ráhka-deapmi (samskaping), ovttavewardásašvuođabargu (likemannsarbeid) ja geavaheaddjistivren (brukerstyring), ja hástalit geavaheddjiid ja sin ovddasteddjiid aktiivvalaččat searvat boahtteáiggi fuolahansearvevuhtii.

2.3 Boahtteáiggi fuolahansearvevuhta

Go boahtteáiggi fuolahanhástalusat badjánit, mii fertet oazžut johtui servodaga ollislaš fuolahanresurssaid ja geahčadit dárkileappot mo barggut juohkásit fuolahanaktevrraid gaskka. Almmolaš fuolahanbálvalusat leat čađat viidon mánga logijagi. Go jurddašit demográfalaš hástalusaid, mat hástalit min duodas 10-15 jagi geahčen, de mii fertet organiseret lassibargguid nu, ahte daid olis doarjut ja oazžut johtui buot daid resurssaid, mat leat geavaheddjiin alddiset, sin bearrašiin ja sosiála fierpmádagain, lagaš birrasiin ja báikkálaš servodagas, ideála doaimmain ja ealáhusain, mat váldet oasiset servodatovddasvástádusas. Dat gáibida, ahte mii nuppástuhttit fágalaš doaimma, nu ahte deattuhit fierpmádatovttasbarggu, fágarájaid rasttildeaddji ovttasbarggu, ovddalgihtii easttadeami, árva muttus doaibmama ja vejuiduhttima. Dat eaktuda maid, ahte olbmot váldet ovddasvástádusa ja heivehit iežaset ásodagaid buoremus lági mielde, ja ahte mii searvevuođas heivehit fysihkalaš birrasa nu ahte dat lea olámuttus buohkaide ja buot buolvvaide.

Jos bearašfuolaheapmi galgá doalahuvvot dála dásis, gáibiduvvo oapmahašpolitihkka, man vuodul šaddá álkit ovttastahttit barggu ja fuolaheami, ja man vuodđun lea sohkaelliid ovttárvosašvuohta, ja mii dohkkeha ja atná árvvus oapmahaččaid gelbbolašvuođa ja áŋgiruššama, ja maid dorjot oahpáhusain ja bagadallamiin.

Leat buorit vejolašvuođat oazžut eanebuid searvat eaktodáhtolaš fuolahanbargui. Dat ii dat tetge dáhpáhuva iešalddes, muhto gáibida dárkilis barggu ja vuogádatlaš čuovvuleami go bargat rekruteremiin, organiseremiin, koordineremiin, oahpáhusain, movttiidahttimiin ja bagadallamiin. Go bálkáhit fagaolbmuid dahje ovttasbargat ášši olis ideála ja eaktodáhtolaš servviiguin, de leat investeremiin ja boadusin lea mánggadáfotvuohta.

Fuolahansuorggis leat maid ollu vejolašvuođat, mat sáhttet bohciidit go hástalit ideála organisašuvnnaid ain mannat ovddabealde ja gávdnat

odda luottaidd, aktiivvalaččat hásttit fárrui odđa eaktodáhtolaš buolvvaid, ja ovddidit odđa vugiid bargat ideála doaimmaiguin ja ovttasdoaimbačovdosiiguin, main geavaheaddjit ja sin organisašuvnnat leat aktiivvalaččabut mielde eaiggádin.

Seammás ealáhusat doaimmahit ain iešgudetlágan vuolleleveránsaid gildii. Dat sáhttet leat ovdamearkka dihte huksemat, teknologijja ja áso-dagat.

Dan láhkai fuolahambarggut sáhttet juohkásit eanet aktevrraide boahtteáiggis, buorredillestáhta searvevuodačovdosiid rámmaid siskkobealde.

2.3.1 Boahtteáigái heivehuvvon prográmma aktiiva oapmahašpolitihka ovdii 2014–2020

Ráddehus čuovvu ávžžuhusaid, mat ovddiduvvojit čielggadusain NAČ 2011: 11 Innovasjon i omsorg ja NAČ 2011: 17 Når sant skal sies om pårørendesomsorg, ja hábme politihka, man vehkiin addet árvvu oapmahaččaide ja čalmmustahttet sin, ja man vuodul ovddidit dáseárvvu ja njuovžilvuoda. Dán dieđáhusas ráddehus ovdanbuktá prográmma, mainna ovddidit aktiiva ja boahtteáigái heivehuvvon oapmahašpolitihka, mainna:

- čalmmustahttet, dohkkehit ja dorjot oapmahaččaid, geat barget gáibideaddji fuolahambarggaid
- buoridit almmolaš ja eahpeformála fuolaheami ovttasbarggu ja nannejit ollislaš bálvalusfáladaga kvalitehta
- láhčtet dilálašvuodaid dasa, ahte sáhttet doalahit oapmahašfuolaheami dálá dásis, ja dahket álkibun ovttastahttit fidnobarggu dainna, ahte fuolahit mánáid ja nuoraid, rávesolbmuid ja boarrásiid, geain lea duodalaš buohcuvuohta, doaimmahehttejupmi dahje psyhkalaš ja sosiála váttisvuodát

Prográmmaáigodaga vuosttaš muttus deattuhit doaimmaid, maiguin doarjut oapmahaččaid ja maiguin nannejit dearvvašvuoda- ja fuolahambálvalusaid ovttasbarggu oapmahaččaiguin:

- njuovžilis duddenortnegat
- oapmahaččaid doarjja, diehtujuohkin, oahpaheapmi ja neavvun
- ovttasdoaimban ja ovttasbargu
- fuolahambálkártnega buorideapmi
- dutkan ja ovddideapmi

Boahtte muttus guorahallat ovttas Bargodepartemeanttain mo sáhtášii rievdadit ruđalaš buhtadanortnegiid ja virgelohpemearrádušaid.

2.3.2 Nasionála strategiija dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi eaktodáhtolaš barggu ovdii

Ráddehus áigu bargat ealli siviilaservodaga ovdii, mii ovddida gullevašvuoda, solidaritehta ja searvevuoda, ja áigu danin ovddidit nasionála strategiija, mii guoská dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi eaktodáhtolaš bargui. Strategiijas almmuhit doaimmaid, maiguin háhket fuolahambálvalussii eaktodáhtolaš bargiid ja doalahit sin, ja mo geahpedit oktonasvuoda sosiála fierpmádagaid oddasit ásaheamiin ja viiddidemiin. Strategiija vuodđun leat vihtta ášši:

1. *Mobiliseren, organiseren ja koordineren*
Lasihit gelbbolašvuoda, man vuodul rekrute-rejit, mobiliserejit, koordinerejit, oahpahit, arvvosmahttet, čuovvulit ja nevvot eaktodáhtolaččaid, ja ángiruššat vel eanet eaktodáhtolaš olbmuid koordinátoriid oahpaheami ovdii Bergena Verdighetscenteret olis.
2. *Fierpmádatbargu*
Ovddidit fierpmádat- ja lagašbirasbarggu meto-dan, mainna ovddidit eaktodáhtolaš ángiruššama fuolahambálvalusain ja ráhkadit buriid ja searvevuoda ovddideaddji báikkálaš servodagaid.
3. *Eaktodáhtolašvuoda arenat*
Geavahit eaktodáhtolašvuoda arenaid fuolahansuorggis:
 - Dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi ideála fitnodagat
 - Eaktodáhtolaš organisašuvnnat
 - Boarrásiidguovddázat ja vuorrasiidguovddázat (seniorguovddázat)
 - Gielddaid veahkkeguovddázat (frivillig-sentralene)
 - Rabas buhcciidsiida (Det åpne sykehjemmet)
4. *Eallinmoktabuhcciidsiida (Livsgledesykehjem)*
Eallinmoktabuhcciidsiidda nasionála dohkkehanortnet Livsglede for eldre-vuodđudusa olis. Ortnegiin nannejit aktiiva fuolaheami ja deattastit geavaheddjiid sosiála ja kultuvrralaš dárbbuid.
5. *Máhttu ja dutkan*
Dutkat ja ovddidit máhtu dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi eaktodáhtolaš barggu birra, ja dan láhkai láhčtet dili guhkes áiggi plánemii ja vuogádatlaš ovttasbargui.

Strategiija ovddidit, gárvejit ja konkretiserejit ovttasrádiid gielidasurggiin ja ovttasbarggus Frivillighet Norgiin.

2.3.3 Ideála bálvalusfállit innováhtorin

Historjjálaččat ideála organisašuvnnat leat leamaš buorredillestáhta njunušjoavkun. Dat leat ásan geahnohis joavkkuide bálvalusfálaldagaid, mat de leat šaddan almmolaš ovddasvástádussan maŋŋá, ja dat leat ovddidan odđa bargovugiid, main nannosit deattastit geavaheddjiid vejolašvuodaid váikkuhit ja searvat báikkálaš servodahkii.

Dakkár pionerat dárbbášuvvojit ain seammá ollu. Ideála organisašuvnnat leat ain mávssolaččat dál go álbmoga boarásmuvvan, stuorát kultuvrralaš mánggadáfotvuolta ja teknologijja erehliiggán jođanis ovdáneapmi bohciidahttet hástalusaid ja vejolašvuodaid.

Ráđđehussii lea mávssolaš ovddidit buorredillestáhta ovttas ideála surggiin. Ráđđehusas leat vuordámušat ideála aktevrraid innovatiiva lahkonanvugiide dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi oktavuodas, ja dat oaidná ovttasbarggu vejolašvuotan mobiliseret eaktodáhtolaččaid ja lagašbirrasa.

EES-njuolggadusain leat rámmat dan hárrái mo almmolaš eiseválddit sáhttet oastit bálvalusaid ideála aktevrrain. Ráđđehusa mielas lea mávssolaš geavahit dálá doaimmamuni dakkár bálvalusaid oastima hárrái. Sierra háhkanproseassat ideála, guhkes áiggi soahpamušaid várás, ja oktasaš ovddidan- ja innovašuvdnabargu ovdal háhkama leat buorit ja vejolaš doaimmamolssaeavttut daid gielddaide, mat háliidit ovddidit dakkár ovttasbarggu ain viidáseappot.

Ideála bálvalusfálliid sajádat ja alla legitimithta dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggis lea boahtteáiggis lagaš oktavuodas dainna, ahte dat sáhttet ain leat innováhtorat, gávdnat odđa bálgáid, fátmastit fárrui eaktodáhtolaččaid ja bargat barggu dakko gokko buorredilleservodat ii doaimmat barggus. Dat eaktuda, ahte dat doalahit iežaset vuodu ja erenoamášvuoda, man vuolggasadjin leat árvvut, ja ahte dat gávdnet odđa eaiggádanhámiid ja doaimmamálliid, mat fátmastit geavaheddjiid ja sin ovddasteddjiid eará láhkai go ovdal.

2.3.4 Ovttasdoaimbafitnodaga vejolašvuodát

Ovttasdoaimbafitnodat lea fitnodatmálla, mii heive bures buorredillesuorgái ja fuolahanbálvalusaid ovddideapmái ovttas gielddain. Ovttasdoaimbafitnodat lea organisašuvdnahápmi, mii addá geavaheddjiide vejolašvuoda váikkuhit, eaiggádit ja stivret fitnodaga. Seammás fitnodathápmi bovde bálvalusaid vuostáiváldiid váldit stuorát rolla, go geavaheaddji ja golaheaddji rolla, go dat hástala

sin váldit ovddasvástádusa ja searvat bálvalusfálaldaga hábmemii ja buvttadeapmái.

Boahtteáiggi dearvvašvuoda- ja fuolahanbálvalusaid hábmemii ja ollašuttimii galget searvat gielddat ja gieldda vuogádahkii gulakeahtes aktevrrat, mat gullet siviila servodahkii. Ovttasdoaimbafitnodagaid erenoamášvuolta addá vejolašvuodaid báikkálaš čovdosiidda, maid vuodđun lea báikkálaš dárbbut, ja addá ássiide vejolašvuoda leat sihke geavaheaddji ja buvttadeaddji rollas, nu ahte sii besset searvat, stivret geavaheaddjin ja leat mielde buvttadeamen bálvalusaid. Gielddaid báikkálašdemokratiija nannejuvvo go geavaheaddjidemokratiija lea nannosit ja njuolggadut.

Ovttasdoaimbafitnodagat leat hui dábálaččat riikkaidgaskasaš oktavuodain. Norggas ovttasdoaimban ii leat nuge leamaš dábalaš eaiggát- ja fitnodathápmi surggiin, main almmolaš suorggis lea ovddasvástádus. Ealáhusaid ja servodaga eará osiin fas dákkár eaiggádan- ja doaimmanhápmi lea guhká leamaš váldun áibbas eará láhkai. Fuolahansuorgái vedjet čáhkát sihke geavaheddjiid ovttasdoaimbafitnodagat, bargiid ovttasdoaimban, fálliid ovttasdoaimban, oapmahaččaid ovttasdoaimban dahje ovttasdoaimbafitnodagat, main leat iešguđetlágan oasit.

Sosiála entreprenevruoda mohtorin lea servodatválttisvuodaid čoavdin ja sosiála árvoráhka-deami sihkkarastin. Ráđđehus áigu ovddidit entreprenevruoda oahppovuogádagas, ja bargá danin ovttas Ungt Entreprenørskapiin, man olis ollu fitnodagat álggahit sosiála entreprenevran.

2.3.5 Ovttasbargu ealáhusaiguin

Norgga ealáhusain lea gelbbolašvuolta, mainna sáhttet ovddidit fuolahansuorggi. Go bálvalusaid ja buktagiid ovddidit ovttas, de almmolaš ja priváhta aktevrrat sáhttet ráhkadit odđa čovdosiid. Almmolaš háhkamiid oktavuodas lea stuorra innovašuvdnapotentiála. Háhkamat sáhttet leat innovašuvnna strategalaš gaskaoapmin, nu ahte oazžut sihke stuorát ávkki servodaga resurssain ja ráhkadit vel odđa ja buoret bálvalusaid geavaheddjiid ávkin. Go ealáhusat leat aktiiválaččat mielde hábmemin čovdosiid gielddaid ovdánandárbbuide, de šaddet buoret, sihkkarut ja beaktiilut bálvalusat, ja leat maid buorit lasiváikkuhusat ealáhusaide.

Danin láhččet dilálašvuodaid politihkkii, man olis:

- ovddidit odđa fálaldagaid fuolahanbálvalusa ja ealáhusaid rájá ala
- nannejit fuolahansuorggi rolla dingojeaddjin, mii lea gelbbolaš ja gáibida ollu

- ovddidit fuolahansuorggi eksportagálvun
- dustet vuorrasiidmárkana, mii viidána sakka

Ráđdehus oaidná mávssolažžan, ahte ovdáneami boadusin ii galgga šaddat sierraárvosášvuolta nu ahte dearvvašvuoda- ja buorredillebálvalusat eai leat buohkaide seammá álkit olámuttus, muhto ahte oasi geavtlaš bálvalusain, mat gullet čielgaseappot veahkkebálvalusaide, galget baicce earát buvttadit ja fállat dasto sihke gieldda bokte ja oktagaslaš márkanis. Dat mielddisbukta politihka, mas ráđdehus oaiivvilda ahte gielddat ieža, ovttas ideála organisašuvnnaiguin, berrejit jođihit guhkes áiggi institušuvdnasajiid ja dearvvašvuoda- ja fuolaheami vuodđobálvalusaid. Seammás ealáhusat doaimmahit gildii iešguđetlágan vuolleleveránsaid, ovdamearkka dihte huksenmássa, teknologija ja ásodagaid.

2.4 Boahtteáiggi fuolahánbálvalus

Boahtteáiggi fuolahánbálvalus galgá ráhkadit bálvalusfálaldaga ovttas geavaheddjiiguin, doaimmat ovttas oapmahaččaiguin, geavahišgoahhtit buorrediliteknologija ja mobiliseret báikkálaš servodaga odđa vugiiguin. Odđa bargovuogit ja ovttasdoaimman bearrašiin ja fierpmádagain gáibida ollislaččat ollu rievdadusaid gelbbolašvuoda ja rekruterema hárrái, ja ahte fertet organiseret bálvalusaid odđa vugiin. Dárbbasit fágalaš nuppástuhttima, man olis ovddidit fuolahánbálvalusa dikšunfágalaš barggu ja váldit atnui viidásut fágaidgaskasaš gelbbolašvuoda veajuiduhtinsuorggis ja sosiála fierpmádatbarggus.

Golbma suorggi orrot leamen fuolahansuorggi stuorámuš hástalusat ja vejolašvuodát:

- aktiiva fuolaheapmi
- árgabeaiveajuiduhttin
- fuolaheapmi ja jápmin

2.4.1 Aktiiva fuolaheapmi

Kultuvra, mállásat, aktivitehta ja loaktin leat ollislaš fuolahánfálaldaga mávssoleamos vuodđogeaddggit. Go ovddidit boahtteáigái heivehuvvon, buriid fuolahánbálvalusaid, de fertet deattuhit sakka eanet sihke sosiála ja fysihkalaš aktiviserema, ja fertet giddet eanet fuopmášumi geavaheddjiid sosiála, eksistensiála ja kultuvrralaš dárbbuide.

Beaiveaktivitehtafálaldaga gohčodit dávjá gaskaladásin, mii fuolahánbálvalusain váilu. Ráđdehus lea danin johtáhan beaiveaktivitehtafálaldaga ráhkadeami olbmuide, geain lea demeansa, ja

áigumuš lea lágain nannet gielddaid geatnegasvuoda fállat beaivefálaldaga demeanta olbmuide, go fálaldat lea ráhkaduvvon. Beaiveaktivitehtafálaldat buktá ulbmillaš sisdoalu ja buriid vásáhusaid geavaheaddji dábalaš eallimii, ja dat sáhtta mángii geahpedit oapmahaččaid dili, ja hehttet dahje mañidit ásahusas orruma.

Dáidaga ja kultuvrra vuodul sáhtta innovatiiva vugiiguin ovddidit fuolahánbálvalussii odđa meto- daid ja fágalaš lahkónavugiid. Kultuvra ja fuolaheapmi galget leat lágalaš fágaraš fágaraš rasttildeaddji ovttasbarggus, mii arvosmahtta rupmaša ja sielu ja aktivisere jurdagiid ja dovduid, ovdamearkka dihte muittašanoavkkuin ja čállinprošeavttain, dánsuneahkediin ja musihkkajoavkkuin dahje dáidda- ja kulturprošeavttain, maid vuodđun leat olbmo iežas attáldagat, beroštumit ja eallinhi- storjá. Ráđdehus háliida ovddidit viidaseappot ovt- tasbarggu, mii lea ásahuvvon kultursuorggi ja fuo- lahansuorggi gaskii, ja man gohčodit Kultuvrralaš vázzinsoabbin, ja man olis ollugat ožžot buriid kul- turvásáhusaid árgabeaivviteaset.

Dáidastaga leat ovddidan mánggalágan biras- doaimmaid, maid sáhtta geavahit terapevtalaččat ráfehivuođa ja lossamiela vuostá dahje bieddama vuostá divššu ja beaivválaš doaimmaid okta- vuodas. Nu mo spesialistadearvvašvuodabálvalu- sasge, de ferte fuolahansuorggis ovddidit vuogá- dagaid, mat sihkkarastet ahte odđa máhttu váldo- juvvo atnui. Ráđdehus háliida, ahte odđa metodat lávdaduvvojit ja geavahuvvojit dálkkodeami ja divššu vuosttaš molssaeaktun, ja danin dat árvala ásahit gelbbolašvuodabirrasa, mas sáhtta leat ovd- dasvástádus birasterapevtalaš dálkkodandoaim- maid ovddideames ja lávdadeames.

2.4.2 Árgabeaiveajuiduhttin

Sihke oktagas olbmo ja servodaga ulbmil lea geavahit ávkin resurssaid, návccaid ja vejo- lašvuodaid, mat geavaheaddjis alddis leat, vai son birge dábalaš eallimis. Danin fertet návccaiduht- tin ja veajuiduhttin leat buot fuolaheami ja divššu lunddolaš váldooassi. Buot buori dálkkodeapmái gullá veajuiduhttin.

Stuorra oassi fuolahansuorggi návccain geava- huvvojit duodalaš buohcuvuođaid dikšumii ja doaimmaide, maiguin buhtadit doaimmánávccaid massima. Nu galgáge boahtteáiggisge leat. Fuola- hánbálvalus galgá álo bargat sin ovdii, geain lea stuorámuš veahkke- ja dikšodárbu. Seammás mii fertet sáhttit geavahišgoahhtit odđa lahkónavu- giid, main árvoštallat veajuiduhttinpotentiála ja main lea dárbbalaš gelbbolašvuolta nu ahte sáht- tit oazžut ávki eankil olbmo resurssain, ovdalgo

ollašuhhtigohtet eanetge árbevirolaš, buhtadeaddji doaimmaid. Ráđdehus háliida nappo bargat dan ovdii, ahte nuppástuhttit gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusa fágalaččat, nu ahte dain deattuhit nannoseappot veajuiduhttima, ovddalgihtii eastadeami ja árra muttu doaimmaid.

Árgabeaiveajuiduhttin lea ovdamearka das, ahte árra doaimmat ja veajuiduhttin fuolahánbálvalusaid olis buorida geavaheddjiid eallinkvaliteahta ja doaimmadási. Árgabeaiveajuiduhttin lea dakkár veajuiduhttin, maid sáhtta dahkat oalle viidat go fámmastit ruovttubálvalusaid dan bargui. Metodan ja fágalaš lahkoneapmin árgabeaiveajuiduhttin vuolga das, ahte čielggadit makkár vejolašvuodát geavaheaddjis alddis leat bargat aktiivvalaččat doaimmadási máhcaheami dahje buoridaemi ovdii. Geavaheaddji iežas resurssat, sávaldagat ja persovnnalaš ulbmilat leat bálvalusa vuodđun.

Metoda eaktuda, ahte bargit ovtasbarget geavaheddjiin, eage dušše bargga su ovdii. Go árra muttus kártejit geavaheaddji veajuiduhttinpotentiála geahčakeahtta fágarajáide ja go dasto vástideaddji vugiin hárbjeahttet árra muttus intensiiva vugiin, de badjánit birgennávccat nu ahte ii šat dárbbášuvvo nu ollu almmolaš veahkki.

Go ruovttubálvalusain bargagohtet árgabeaiveajuiduhttimiin, de ásahtit dábalaččat fágaidgaskasaš joavkku, masa gullet ergoterapevtat, fysioterapevtat, suodjalandivššárat, sosionomat ja buohcedivššárat, geain lea veajuiduhttingelbbolašvuoha. Joavku árvoštallá olbmo veajuiduhttinvejolašvuodaid ja ovtasbarggus oahpaha ja neavvu ruovttubálvalusa bargiud, nu ahte sii sáhttet bargat veajuiduhttimiin geavaheaddji lunddolaš birrasis, ruovttus ja lagašbirrasis.

Ráđdehus háliida ovddidit ain ángiruššama veajuiduhttima ovdii, aktiviserema ovdii ja ođđa áššiid hálddašeami ovdii, mii dahkkojuvvo persovnnalaš ulbmiliiguin, ja arvvosmahttit gielddaid geahččaladdat árramuttu doaimmaid ja árgabeaiveajuiduhttima sierralágan modeallaid.

2.4.3 Fuolaheapmi ja jápmin

Fuolahánbálvalusa muhtin geavaheaddjit dárbašit dálkkodeami ja divššu oanehis áigodagaid, muhtimat fas dárbbášit veahki ja doarjaga olles eallima. Divššohasat, geain leat duodalaš dávddat, mat eai soaitte buorranitge, dahje geat leat jápminiin, dahje geat dárbbášit ollu fuolaheami ja divššu, galget oažžut sihkkaris, buriid bálvalusaid. Dalle lea sáhka das, ahte olbmo váldet vuostá olmmošvuodain ja gudnejahttimiin, ja ahte sihke

olbmo fysihkalaš, psyhkalaš ja sosiála ja vuoinjalaš ja eksistentiála dárbbut ollašuvvet.

Norga gullá daid riikkaide, main hui háreve jápmet ruovttus. Jos láhčit dilálašvuodaid dasa, ahte olbmot sáhttet jápmit ruovttus, de sáhttit oažžut lunddolabbo oktavuoda jápmimiin. Ruovttus jápmin sáhtta nannet gullevašvuoda bearrašii ja ovtasbarggu bearrašiiin ja siviila servodagain, ja addit buoret vejolašvuodaid dasa, ahte beassá buorebut stivret mo áššit galget doaimmahuvvot go buohcceviesus, ja ovddidit, ahte jápmin ii gula dušše dihto fidnuide. Mañimuš jagiid leat eanebut jápmán buhcciidruovttuin. Dat gáibida, ahte buhcciidruovttuin leat doarvái resurssat ja gelbbolašvuoha fállat buori dálkkodeami, divššu ja fuolaheami divššohasaide, geat leat eallima loahpamuttus.

Jápmi mánáid fuolaheapmi lea dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusa losimus bargu. Lea dárbu nannet dálkkodeami, mainna geahpedit jápmi máná dili, ja jápmi mánáid ja sin lagamušaid fuolaheami. Ferte ráhkadit nationála fágalaš vuodđoplána, mii guoská geahpideaddji dálkkodeapmái erenoamážit mánáid dárbbuid vuodul. Ollu gielddat leat ožžon doarjaga bargiid gelbbolašvuoda nannemii dán suorggis, ja dat lea čadahuvvon gealboloktenprošeavttain, ovtasbarggus eaktodáhtolaš organisašuvnnaiguin.

Vai sáhttit fuolahit divššohasaid ja oapmahaččaid dárbbuin, dárbbášuvvo fágaidgaskasaš lahkonanvuohki, mas ođđa vugiiguin oažžut stuorat ávkki bargiin ja gelbbolašvuodas, nu ahte gielddaid bálvalusat ovtaiduhttojit eanet ja nu ahte dearvvašvuodabálvalus doarju fuolahánbálvalusa. Geahpideaddji dálkkodeami kvaliteahta galgá buoridit, nu maidái máhtu ja gelbbolašvuoda dan hárrái, danin ráđdehus háliida láhčit dili dan guvlui, ahte oapmahaččat searvvašedje eanet go ovdal, ja ovddidit fuolahánbálvalusa bargiide oahppoprográmma, mas ožžot vuodđogelbbolašvuoda geahpideaddji dálkkodeami birra.

Oapmahaččaid galget doarjut ja neavvut oapmahaččaid skuvllain ja ságastallanjoavkkuin. Specialistadearvvašvuodabálvalussii gullevaš guovluid palliašuvdnaguovddážit galget čohkket ja lávdadit gelbbolašvuoda geahpideaddji dálkkodeami hárrái. Ovtas buohcceviesuid palliatiiva guovddážiiguin dain lea maid ovddasvástáduš fágaidgaskasaš gelbbolašvuodafierpmadágas, mii bargá geahpideaddji dálkkodeami ovdii, ja ovddasvástáduš fuolahit palliatiiva divššohasaid dikšoja fuolahánfálaldaga jotkkolašvuodas, ja gelbbolašvuoda lávdadeamis gielddaide.

2.4.4 Fágalaš nuppástuhttin ja viidásut gelbbolašvuoha

Go leat sihkkarastimin boahtteáigái nana fuolahánbálvalusa, mas lea buorre kvaliteahhta, de dárbašuvvo fuolahánbálvalusa fágalaš nuppástuhttin, mii gáibida earálágan ja alit gelbbolašvuoda, odđa bargovugiid ja odđa fágalaš lahkonanvugiid. Fágalaš nuppástuhttima olis deattuhit vuosttažettiin veajuiduhttima, áŋgiruššama árra muttus, aktiviserema, fierpmádatbarggu, birasdálkkodeami, oapmahaččaid ja eaktodáhtolaččaid neavvuma ja buorediliteknologijja atnuiváldima. Galgá maid láhčit dili dasa, ahte ovddidit gelbbolašvuoda geahpideaddji dálkkodeami hárrái ja eallima loahpamuttu fuolaheami hárrái. Ráđđehusa gelbbolašvuoda- ja rekruterenplánain Gelbbolašvuodalokten 2015 galget sihkkarastit fuolahansuorgái doarvai gelbbolaš bargiid, mat bissot suorggis.

Ráđđehus háliida ovddidit fuolahansuorgái fágalaš nuppástuhttima, ja deattastage dán dieđáhusas čuovvovaš ulbmiliid:

- Loktet fuolahánbálvalusaid fágalaš gelbbolašvuodadási earret eará nu ahte lasihit daid bargiid logu, geat leat čadahan allaskuvla-oahpu, ja oahpahasain maid lágídit áshusa siskkobealde.
- Ráhkadit stuorát fágalaš viidodaga, mas leat eanet fágajoavkkut ja mas deattuhit eanet fágaidgaskasaš barggu.
- Nannet fuolahánbálvalusa iežas máhttovuođu dutkamiin ja máhtu lávdademiin.

Fágalaš nuppástuhttin váikkuha maid bálvalusaid organiseremii, ovtasbargogaskavuodaide ja rabasvuhtii servodaga ektui. Jos bálvalusa olis áigot ovddidit odđa bargovugiid ja nannoseappot áŋgiruššat ovddalgihtii eastadeami ja veajuiduhttima ovdii, de ferte barggus fátmastit servodaga oppalaš resurssaid. Fuolahánbálvalus ferte vuolgit geavaheddjiid lusa ja deaivvadit sin fierpmádagain. Danin lagašvuoha ja lávdaduvvon bálvalusat mearkkašit ereliiggán ollu dán oktavuodas. Fuolahánbálvalus ferte leat báikkálaš servodahkii ovttaidathton oassi, iige sáhte gáidaduvvot dain oktavuodain, main ámmátfuolaheapmi ja eahpeformála fuolaheapmi ain sáhttet doaibmat ovttas.

Bálvalusa odđa sisdoallu ja odđa fágalaš lahkonanvuogit gáibidit maid, ahte gielddat árvvoštallet mo dat lágídit ja organiseret bálvalusaideaset, sihke dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusaid siskkobealde ja eará gielddabálvalusaid oktavuodas. Ferte hutkat odđa organiseren- ja bargovugiid, mat sirdet dálá rájaid, sihke rájaid iešguđet fidnuid gaskka ja gieldda doaibmasurggiid gaskka.

Vai geavaheaddji vásihivččii bálvalusfálaldaga jotkkolažžan ja ollislažžan, de ferte bálvalusaid lágídit lávgalagaid. Odđa bargovuogit ja gieldda bálvalusaid rievdeapmi gáibida maid, ahte spesialistadearvvašvuodabálvalus doarju ja bagadallá gielddaid. Lea ereliiggán mávssolaš ásahtit gulahallansajiid ja vuogádaga, man olis gielddat ja spesialistadearvvašvuodabálvalus lonuhallet gelbbolašvuoda, čovdet áššiid ja barget fágaidgaskasaš ovttasbarggu.

2.4.5 Albmáid oassi dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggis

Albmát vedjet ovddastit stuorámuš geavatkeahkes resurssa fuolahánbálvalusa oktavuodas. Ii leat realisttalaš jurddašit, ahte boahtteáiggi fuolahánbargguid sáhtta doaimmahit dan haga, ahte albmáid oassi álbmogis searvá dearvvašvuoda- ja fuolahánfidnuide ja fuolahánarenai.

Troandima gieldda gullá daidda, mat leat buoremusat lihkestuvvan hástít albmáid álgit fuolahansuorgái. Doppe albmát vurdet ráiddus vejolašvuoda beassat geahččalit dearvvašvuoda- ja fuolahánbarggu ruovttubálvalusain ja buhcciidsiid-dain, mat soitet šaddat sin bargobáikin ja eallinvuohkin boahtteáiggis. Ráđđehus háliida, ahte mii geavahit viidáseappot Troandima gieldda vásáhusaid ja ásahtit Albmát dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggis riikkaviidosas prošeaktan. Seammás hástalit gielddaid, oahppoásahusaid ja organisašuvnnaid deattuhit sakka albmáid rekruterema ja hutkat innovašuvdnabargguset olis doaimmaid, maiguin buorebut olahit sohkaheallebalánssa dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi bargosajiin.

2.5 Boahtteáiggi fuolahánbirrasat

Buorediliteknologijja ja universála heiveheapmi mielddisbuktet stuorát vejolašvuodaide oazžut fuolahánbálvalusaid iežas ruovttus. Boahtteáiggi buhcciidsiidat ja fuolahánásodagat mearkkašit maid ollu dan dáfus, ahte dat leat bálvalusaid fállama rámmat, maid siskkobealde doaibmat ovttas oapmahaččaiguin ja báikkálaš servodagain. Ráđđehus áigu danin joatkit Viessobánkku dálá ortnega, mii guoská buhcciidsiidaide ja fuolahánásodagaide, ja čielggada sáhttetgo heivehit ortnega gáibadusaid nu, ahte dat fátmastivččii maid oadjebasvuodaásodagaid huksema. Viidáseappot galgá čielggadit ortnega, man olis liigudít ruđaid dutkamiin, ovddideapmái ja innovašuvdnii, ja man olis hábmejit ja geahččaladdet odđa modeallaid boahtteáiggi ásahe- ja ásonatčovdosiidda.

Ráđđehus álggaha nationála prográmma, man olis ovddidit ja implementerejit buorrediliteknologiija, ja man vehkiin ovttaidathtet buorrediliteknologiija bálvalanfálaldaga oassin ovdal 2020.

2.5.1 Buhcciidsiiddaid ja fuolahanasodagaid odđa konseptta

Lea gelddolaš oaidnit gielddaid ovdáneami, man olis buhcciidsiiddaid lanjat sulastahttigohtet ollesárvosaš ásodagaid ja dálá fuolahanasodagaid huksejuvvojit oktii, ja geavahuvvojit dasto sihke buhcciidsiidda lassin ja molssaeaktun. Fargga eat šat oainne mii earuha odđaáigásaš unna buhcciidsiidaovttadagaid, main lea alla ássanstandárda, ja báikkálaš ássan- ja bálvalusguovddážiid, main leat sierra ásodagat. Gieldda fuolahانبálvalus gokčá maid olles eallima, mánnáásodagain gitta buhcciidsiiddi.

Ráđđehus háliida váldit várá goappáge árbevieru buoremus beliin ja hukset boahtteáiggi várás čovdosiid, maid vuodđojurdatat leat:

- «Unni lea buorre». Unna ássansearvevuodát ja ossodagat árbevirolaš ášahusčovdosiid sadjái.
- Čielga rádjá ássanvuogi ja bálvalusfálaldaga gaskii, nu ahte bálvalusfálaldat ja resursamearri čatnasa ovttaskas olbmo dárbbuide.
- Čielga rádjá priváhta areála, oktasaš areála ja bálvalusareála gaskii buot visttiide, maid geavahit dearvvašvuoda- ja fuolahanulbmiliidda.
- Ásodatčovdosat, mat leat heivehuvvon odđa buorrediliteknologiija geavaheapmái, ja main leat buot dárbbášlaš ássandoaimmat (basadanlatnja, hivsset, gievkkančiehkka, oadđinlatnja ja orrunlatnja) priváhta areála siste, mii lea heivehuvvon sihke ássái ja oapmahaččaide.
- Fuolahانبálvalusas leat ássanvuogit ja lanjat, mat leat ovttaidathttojuvvon čeahkkebáikki ja gávpotoasi lagašbirrasii, ja man almmolaš biras juogaduvvo eará álbmogiin.

Nu mii oazžut buhcciidsiidda iežas ásodahkii, ja iežas ásodaga buhcciidsiiddi.

Odđa ovdáneapmi lea unnán dutkojuvvon, ja dárbbášuvvo sakka dokumenteret ja dahkat vuogádatlašán vásáhusaid, ja ovddidit máhtu suorggi hárrái. Maŋimus 15–20 jagi leat sullii 45 000 ášahussaji ja fuolahanasodaga huksejuvvon dahje divoduvvon. Vai sáhttit árvoštallat makkár vuoddoássiid mii berret gáibidit boahtteáiggi čovdosiid hábmemis, de duodaš dárbbášit árvoštallamiid, main geahčadit vásáhusaid dálá viesuid geavaheames – mo dat doibmet ulbmileaset ektui, heivejitgo dat geavaheddjiide, bargiide, ovttasdoaimmamis oapmahaččaiguin ja jodiheami

dáfus. Seammás dárbbášit ášahit geahččalanásodagaid, main vuogádatlaščabat geahččaladdet odđa teknologiija, materiálad ja birrasiid mat geahpedit geahččánváltuid, basadanlanjaid čovdosiid ja stohpogálvvuid, ja ášahit geahččalanprošeavttaid, maid čuovvulit dokumentašuvnnain ja dutkamiin. Ráđđehus áigu dan vuodul čielggadit dutkan-, ovddidan- ja innovašuvdnaortnega, man ulbmil lea hábmet ja geahččaladdat boahtteáigái heivvolaš ášahus- ja ásodatčovdosiid odđa modeallaid.

Eanaš ásodagat ja ášahusat, main ássat ja ožžot dearvvašvuoda- ja fuolahانبálvalusaid lagamus logijagiid, leat jo huksejuvvon. Dasa gullá vuosttažettiin dábálaš ásodatmássa – ovtta bearraša viesut, ráidoviesut ja ásodagat, maid Norggas dábálaččat ássit ieža oamastit ja geavahit. Dasa gullet dasto maid 40 000 boarrásiid- ja buhcciidsidasaji ja sullii 50 000 dikšo- ja fuolahanasodaga maid gielddat dábálaččat oamastit ja láigohit ássiide, geat dárbbášit veahki. Lagamus jagiid lea mávssolaš deattastit ođasmahttima ja ođđasit huksema, nu ahte dálá ásodatmássa lea heivehuvvon bures ja sáhtta doaimmat optimála vugiin boahtteáiggi dárbbuid ektui.

Bealli riikka fuolahanasodagain ja buhcciidsiiddain huksejuvvojedje dahje divoduvvojedje ollá-sit 1998–2007 boarrásiidfuolaheami doaimmaplána áigodagas. Nubbi bealli sullii 40 000 ášahussajis ja sullii 50 000 ásodagas, mat leat dikšo- ja fuolahanulbmiliid, leat dál dan dilis, ahte daid galggašii ođasmahttit ja hukset odđa daid sadjái. Gielddat berrejit álgomuttus buhtadit daid sajiid, mat dál leat boarrásat ja oalát gollan, ovdal go kapasitehta lassána sakka logi jagi geahčen. Jos mii háliidit hukset nu dássiidit go vejolaš, de berre dát ođasteapmi leat dahkkojuvvon ovdalgo kapasitehtadárbu badjána duodas 2025 birrasiid. Dan láhkai sáhttet maid juogadit mángga jahkái goluid lassáneami, mii bohciida logi jagi geahčen demográfalaš rievdadusaid geažil. Dálá sajiid buhtadeapmi ii dárbbáš vealttakehtta lasihit daid doallangolut, mángii sáhtta baicce beavttálmahttit doallama. Guhkes áiggi plánen ja einnostahtti investerenrámmat leat mávssolaččat kapasitehta lasiheapmái ja ođasmahttimii, ja jođanis demográfalaš rievdadusat eaktudit, ahte plánet ja láchit dilálašvuodaid nationála dásis. Ráđđehus háliida danin joatkit dálá Viessobánkoortnega maiddá 2015 maŋŋá.

Dasto áigot guorahallat sáhttetgo ortnega gáibadusaid heivehit, nu ahte dat fátmastit maiddá oadjebasvuodaásodagaid. Oadjebasvuodaásodagat leat ásodagat, main lea fiehttostohpoteknologiija, vuostáiváldin ja hoteallabálvalusat, ja main fálet ássiide geavtlaš bálvalusaid, ovdamearkka

dihte stobu čorgema, bassaladdama, bajásdoallobálvalusaid, borramušaid dárjuma ja eará, mii álkidahtta ássiid dábalaš eallima. Dakkár áso-dagaid sáhtta áinnas hukset nu ahte dat leat lahka beaiveaktivitehtaguovddáziid, kulturviesuid, lagašbirasguovddáziid, buorredilleguovddáziid ja sullasaččaid, nu ahte lea álki olahit aktivitehtaid ja sosiála ovtastallama.

2.5.2 Ruhtadan- ja iežasmáksoortnegat ássanvuohkái geahčakeahtta

Gielddaid dikšo- ja fuolahanbálvalusaid ollislaš golut ledje sullii 90 mrd. kruvnno i 2012. Eanaš goluid gielddat gokčet friija boađuineaset, ja geavaheaddjimávssuid oassi fas lei badjelaš 7 proseantta boađuin.

Eanaš dearvvašvuoda- ja fuolahanbálvalusaid váldoovddasvástádus lea gielddain. Stáhta doarju dattetge ruđalaččat doavtterbálvalusaid, fysioterapiija, dálkasiid, veahkkeneavvuid ja ruovttus ássi geavaheddjiid ássandoarjaga. Gielddaid dikšo- ja fuolahanbálvalusaid geavaheaddjit mákset dán áigge bálvalusain, maid sii ožžot, guvttiid sierra njuolggadusaid vuodul dan mielde ásetgo sii ása- husas vai eai. Olbmot geat áset iežaset ruovttuin mákset bálvalus, maid sii ožžot. Olbmot geat áset ása- husas fas mákset bissovaš oasi boađuineaset ollislaš fálaldaga ovddas. Njuolggadusaid sierraláganvuodát sáhttetge de dagahit, ahte geavaheaddjit šaddet máksit sierra hatti seammá bálvalus dan mielde fállágo gielda sajji ása- husas vai ásságo olmmoš iežas eaiggádan dahje láigohan áso- dagas.

Dilli rievda dan guvlui, ahte šaddá váddásut earuhit buhcciidsiidda ja fuolahanasodaga eará vuodul, go fálaldaga ruhtademiin. Ollu gielddain gohčodit dál fuolahanasodatrusttegiid buhcciidsiiddan, eará gielddain fas eai šat geavat buhcciidsiiddasaji namahusa, muhto gohčodit daid baicce fuolahanasodahkan, ássan- ja bálvalusguovddáziin dahje sullasažžan. Hagen-lávdegoddi ávžžuhii danin ása- hit seammá ruhtadan- ja iežasmáksoortnega, ja seammá vuoigatvuoda dálkasiidda, teknihkalaš veahkkeneavvuide ja ássandoarjagii buohkaide, geahčakeahtta ássanvuohkái. Seammá bohtosii leat boahtán maiddá dutkanraporttas, man mielde dilli sáhtta ovdánit dakkárin, ahte gielddat váldet bures dinejeaddji joavkkuid buhcciidsiiddaide ja diktet unnimuspenšunistaidd, geat ožžot ássandoarjaga, ássat fuolahanasodagain. Ruhtadanvuogádat sáhtta addit gielddaide ruđalaš insentiivvaid, mat stivrejit huksenminstara dakkárin, mii suige ii lean áigumuš.

Gielddaid ja geavaheddjiid rámmaeavttuid galgá nu guhkás go vejolaš hábmet dakkárin, ahte bálvalusfálaldaga árvoštallet olbmo dárbbu mielde ja dan vuodul, mii lea beaktileamos servodatekonomiija dáfus.

Ráđdehus áigu guorahallagoahtit sierralágan ássanvuogiid ruhtadan- ja iešmáksinortnegiid. Guorahallama ulbmil lea láchit dili nu ahte geavaheaddjit ožžot vuoiggalaš ja einnostahtti máksin- vuogádaga, ja seammás čielggadit stáhta ja gielda- suorggi ovddasvástádusjuogu.

2.5.3 Buorrediliteknologijaprográmma

Buorrediliteknologijja geavaheapmi addá ollu vejolašvuodaid. Dan vehkiin olbmot sáhttet buorebut birget iežaset eallimis ja dearvvašvuodain, eanebut sáhttet ássat guhkit ruovttus vaikko doaimanávccat leat hedjonan, ja dan vehkiin sáhttet ovddalgihtii eastadit dahje mañidit ása- husas orruma.

Teknologijja ii goassege buhtat olmmošlaš fuolaheami iige fysihkalaš lagašvuoda, muhto dan vehkiin sáhtta nannet sosiála fierpmádaga ja johtáhit ovtasbarggu, masa servet bálvalusat, lagašbiras, bearaš ja eaktodáhtolaččat. Dat sáhtta nappo luvvet fuolahanbálvalusa resurssaid, nu ahte dat sáhtta fállat eanet bálvalusaid njuolga geavaheaddjái.

Buorrediliteknologijja geavaheami ferte ovddidit dihto rámmaid siskkobealde. Ulbmilin galgá leat čoavdit konkreta váttisvuodaid ja gokčat geavaheddjiid dárbbuid. Dearvvašvuoda- ja fuolahanbálvalus galget danin geavahišgoahtit buorrediliteknologijja buohtalagaid dainna, ahte bálvalusaid organiseregohtet ja láchigohtet eará láchkai.

Buorrediliteknologijja vejolašvuodain ávkkestallan eaktuda, ahte láchit dilálašvuodaid dasa, ahte gielddat sáhttet geavahišgoahtit buorrediliteknologijja čovdosiid eanet go ovdal. Danin álggahit nati- onála prográmma, man olis gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahanbálvalusain ovddidit ja váldet atnui buorrediliteknologijja. Prográmma ulbmil lea ovttaidahtit buorrediliteknologijja fuolahanbálvalusaid bálvalusfálaldaga oassin ovdal 2020.

Dearvvašvuoda- ja fuolahanbálvalusaid buorrediliteknologijain galgá:

- buoridit geavaheddjiid vejolašvuoda birget iežaset árgabeaivvis
- lasihit geavaheddjiid ja oapmahaččaid oadjebasvuoda, ja geahpedit oapmahaččaid fuolaid
- oážžut geavaheddjiid ja oapmahaččaid searvat eanet geavaheaddjifierpmádahkii, ja addit vejolašvuoda leat jotkkolaččat oktavuodas nubbi nuppiin ja veahkkeapparáhtain

Prográmma vuodđun leat ovttasdoaimmanodas-tusa ulbmilat, mat gusket dearvvašvuoda ovddideaddji bargui, ovddalgihtii hehttejeaddji bálvalusaide, árramuttu doaimmaide ja fálladagaid fállamii doppe gos olbmot ássat. Prográmma vuodđun galget maid leat gielddaid báikkálaš eavttut ja dan olis galget fuolahit das, ahte buorrediliteknologijja čovdosiid ja bálvalusinnovašuvnna gehččet nubbi nuppi oktavuodas. Prográmmain galget láhčit vejolašvuodaid dasa, ahte šaddet odđa bargo- ja ovttasbargovuogit gaskkal gielddaid, geavaheiddjiid, oapmahaččaid, lagašbirrasa, eaktodáhtolaččaid, spesialistadearvvašvuodabálvalusaid ja ealáhusaid.

Dearvvašvuodadirektoráhtta oažžu váldoovdasvástádusa teknologijaprográmma ollašuhttimis 2020 fuolahansuorggi oassin. Eaktuduvvo, ahte Dearvvašvuodadirektoráhtta ovttasbargá prográmma čadaheami oktavuodas InnoMedain ja gelbbolašvuodaguovddážiin, mii ásaheavvo gielddaid ollislaš innovašuvdnastrategijja oassin.

Prográmma olis galget bargat dáid doaimmaiguin:

Ásahit buorrediliteknologijja rabas standárddaid

Dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi DGT-ovdáneami dárbbasa stivret nannoseappot nátionála dásis. Buorrediliteknologijjasuorggi standardiserenbarggu olis galget ovddidit ovttaidathttojuvvo ja ráhkadeddjiide čanakeahtes buorrediliteknologijjačovdosat, geahčakeahtta almmolaš ja priváhta suorggi rájáide, nu ahte geavaheaddjit ožžot buori, koordinerejuvvo ja einnostahtti bálvalusa. Dearvvašvuodadirektoráhttii addojuvvo ovddasvástádus ovddidit suorggi standardiserema bajit dásis. Eaktuduvvo ahte dat bargá lagaš ovttasbarggu KS-prográmmain KommIT (Gieldasuorggi DGT-buohtalastima prográmma), Standard Norgiin, leverandevra- ja fidnosuorgeservviiguin ja Norsk Helsenett SF:in. Barggus galgá maid váldit vuhtii e-dearvvašvuodasuorggi standardiserenbarggu. Nátionála standardiserenstrategijjain galget vuoruhit buorrediliteknologijjasuorggi standardiserema galgá vuoruhit. Buorrediliteknologijja čovdosiid ovddideapmi ja geahččaladdan gielddain.

Gielddat galget searvat buorrediliteknologijjačovdosiid ovddideapmái ja geahččaladdamii golmma osolačča ovttasbarggus, masa gielddaid lassin servet ealáhusat ja FUI-birrasat. Oadjebasvuodabáhkaid ovddideami ferte vuoruhit ovddemužžii, nu mo Hagen-lávdegoddi ja Teknologijjaráđđi leat ávžžuhan. Oadjebasvuodabáhka vuodđun lea oadjebasvuodaalárbma, ja dat sáhtta

sisdoallat vel alárpma, mii vuolgá johtui iešalddes, gahččansensora, elektrovnnalaš uksarahppi, mobiilatelefovnna, vuohthinčovdosa (GPS) ja eará.

Máhttogenereren ja buorrediliteknologijja čovdosiid lávdadeapmi

Prográmmain áigot ovddidit odđa geavadiid, mat vuodduvvet dutkamii. Áigumuš lea dokumenteret sierralágan buorrediliteknologijja čovdosiid váikkuhusaid ja ávkki, ja danin galget ge de vuoruhit máhttogenererema ja buriid buorrediliteknologijja čovdosiid lávdadeami gielddaide. Ovddimužžii vuoruhit čuovvumušdutkan ja álggahit geavadiid, maid vuodđun lea máhtolašvuoha. Fuolahusdutkan guovlluguovddážat ožžot mávsolaš barggu doaimmat innovašuvnna dokumenterenguovddážin, mii bargá čuovvumušdutkanii ja gaskkustemiin.

Ovddidit buriid modeallaid, maiguin ásahit ja geavahit buorrediliteknologijja

Go ovddidit buriid modeallaid buorrediliteknologijja atnui váldimii ja geavaheapmái, de sihkarastit ahte teknologijja ovttaidathttojuvvo bálvalusa oassin, iige geavahuvvo dušše sierra čoavddusin. Ráđđehus háliida danin viiddidit InnoMeda, nu ahte dat spesialistadearvvašvuodabálvalusa lassin govččašii maidái gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid, ja fuolaha bargá innovašuvnna ovdi geahčakeahtta dearvvašvuodabálvalusa hálddahusrájáide. Innovasjon Norge ortnet, masa gullet almmolaš dutkan- ja ovddidansoahpamušat (ADO), galget dahkkojuvvo álkibut olámuddui ja galget heivehuvvot dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggi innovašuvdnadárbbui, erenoamážit buorrediliteknologijja dáfus. Áigumuš lea arvvosmahttit gielddaid bargat eanet innovašuvnnain, ja danin ásahit sierra gelbbolašvuodaguovddáža, mii gullá ráđđehusa gielddasuorggi innovašuvdnastrategijjai.

Gelbbolašvuodalokten

Bargiide, geavaheiddjiide ja oapmahaččaide galget fállat oahpahusa ja gelbbolašvuodaloktema sihke ovdal go váldet atnui buorrediliteknologijja ja atnuiváldima áigge. Eanaš oahpahusa galget lágídit gielddaid siskkáldas oahpahussan, ja sáhttet áinnas ovttasbargat ja oážžut veahki oahppoásahusain, veahkkeneavvoguovddážiin ja eará fágabirrasiin. Oasi geavatlaš oahpahusa ferte lágídit dan oktavuodas go buorrediliteknologijja geavahišgohtet. Dearvvašvuodadirek-

toráhtta galgá danin ovttasbargat relevánta fága-birrasiiiguin ja ovddidit oahpahusbáhka, buorrediliteknologiija áppesa, mas oázžu buorrediliteknologiija vuodđogelbbolašvuoda. Dearvvašvuoda- ja fuolahambargiin galgá dasto maid leat máhttu buorrediliteknologiija birra oahpuset bokte, ja dearvvašvuoda- ja sosiálahoahpuid rievdadeami galgá árvoštallat dan ektui makkár dárbbut buorrediliteknologiija atnuiváldimis badjánit.

Prográmma olis galget maid bargat dan ovdii, ahte gielddat ožžot dárbbášlaš gelbbolašvuoda innovašuvnna birra ja innovašuvnna jodiheami birra, ja geavatlaš reaidduid, maiguin kártejit dárbbuid. Dieđut rievdanproseassaid birra, dárbbuid kárten ja implementeren leat ereliiggán mávssolaččat, vai sihkkarastit ahte teknologiija gokčá dárbbuid, maid dat lea jurddašuvvon gokčat, ja ahte dat heive gieldda geavatlaš vejo-lašvuodaide ja organiserenvejo-lašvuodaide.

Ráđdehusa gieldasuorggi innovašuvdnastrategiija oassin galget gielddajodiheaddjiide ja suorggi fágaolbmuide ovddidit oahppofálaldaga, mii gokčá gieldda innovašuvdnabarggu. Oahpu bokte bargit, jodiheaddjit ja álbmotválljen ovddasteaddjit galget oahppat innovašuvdnaproseassaid birra ja mo plánet ja čađahit innovašuvdnaproseassa.

Juridihkalaš rámmat

Vai oázžut čielgasut juridihkalaš rámmaid ja vai buorebut láhčit dilálašvuodaide odđa teknologiijai, mii sáhtta addit olbmui buoret vejo-lašvuodaide iešbirgejumái, oadjebasvuhtii ja fysihkalaš doaimmaide, de lea ráđdehus ovddidan Prop. 90 L (2012–2013), mii gieđahallá divššohas- ja geavaheaddjivoigatvuodaide ja rievdadusaid, mat gusket almmuhan- ja lokaliserenteknologiijai.

KAPIHTAL

3

3 Historjá, ovdánansárgosat ja boahtteáigi

«Jos eat dovdda vássánaiggi, de eat ádde dálá áiggi, eatge heive boahtteáiggi hábmejeaddjin.»

Simone Weil

Boahtteáiggi plánemis fertet váldit vuhtii vásáhusaid ja historjja, seammás go fertet maid nagodit luoitit guottuid, maid leat hárdánan. Go boahtteáiggi fuolahanhástalusat badjánit, mii dárbbasit ođđa vugiid ja ođđa čovdosiid, iige leat doarvái dušše guhkidit dálá treandaid ja ovdánansárgosiid. Fuolahansuorggis livččii menddo álki čovditiid ášši dan láhkai, ahte beare lasihit buhcciidsiiddaid sájiid seammá ollu, go badjel 80-jahkásaččaid lohku lassána. Jos gielddaid dearvvasvuoda- ja fuolahusbálvalusat rivdet seammá ollu lagamus 40 jagis go vássán 40 jagis, de bálvalusat gal rivdet oalát.

3.1 Njealljelot jagi maŋos ja njealljelot jagi ovddos

Almmolaš fuolahanhástalusaid historjá lea oanehaš, dat eai leat guhká leamaš dakkárat go dán áigge. Njealljelot jagis bálvalusat leat viidanán 20 000 jahke barggus badjelaš 120 000 jahke bargui. Álggus fuolahedje vuosttažettiin boarrásiid, dán áigge fáldat gokčá buot ahkejoavkkuid, ja ollu iešguđet lágan diagnosaid, doaibmahehttejuumiid ja diliid. Muhtumat ožžot bálvalusaid olles eallima áigge dan rájes go riegádit, muhtumat fas ožžot bálvalusaid ráddjejuvnon áigodaga eallimis.

Go mii plánet boahtteáiggi várás, de fertet geavahit vuodđun dán oalle oanehis historjja. Mii berret geahčadit mo gielddaid fuolahanhástalusat ášahuvvojedje, mo eavttut rivde dađistaga ja makkár mohtorat ledje ovddideamen dássidis ja nana viiduma.

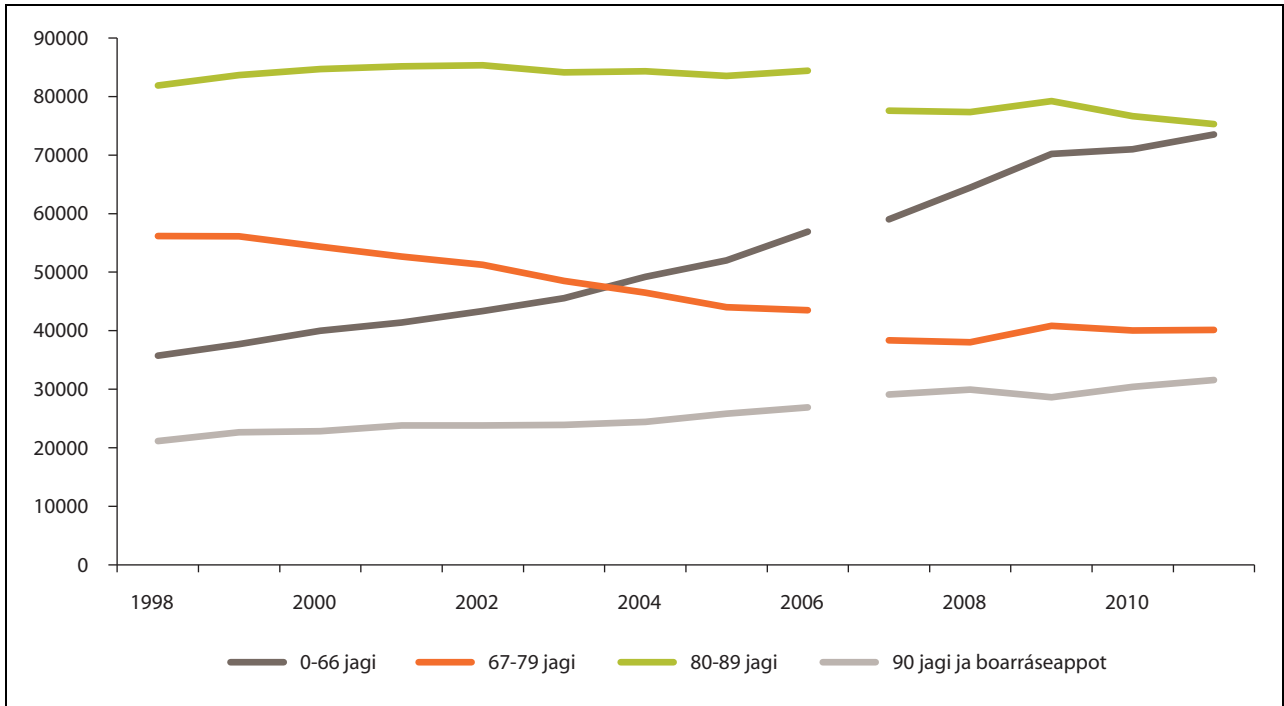
NAČ 2011: 11 Innovasjon i omsorg – čielggadusas Hagen-lávdegoddi govvida fuolahansuorggi ovdáneami maŋimus njealljelot jagi servodaga stuorra innovašuvdnan, mii dáhpáhuvai soadi maŋŋá. Almmolaš fuolahanhástalus ášahuvvui čovditiid áššiid, mat gulle dálá servodaga mávssoleamos hástalusaid:

«Dalle jerre mii dárbbasuvvo, vai oktanis sihkkarastit sihke riegádanlogu lassáneami, bargofámu reahkkáma, nissoniid friijan dahkama ja fuolaheami boarrásiidda, geaid lohku lei lassáneamen. Dan vuodul sáhtta gieldda fuolahanhástalus 40 jagi historjja govvidit duodai stuorra innovašuvdnan norgga soadi maŋŋasaš servodagas. Davviriikkaid stuorra almmolaš buorredillesuorgi lea sihke leamaš mielde ovddideamen ekonomii ja buoráneami ja ovdáneami ja lea addán olbmuid oadjebasvuoda ráhkadit mánáid dán máilbmái. Davviriikkaid modeallas orru dán duogáza vuodul stuorát ruđalaš ja demográfalaš nanuvuohta, go maŋŋga eará rikkis riikkas, main eai leat seammá láhkai nannen fuolahansuorggi.»

Fuolahanhástalusaid galgá, nu mo earáge buorredilleortnegiid, árvvoštallat dan ektui makkár árvuid dain ráhkadit servodahkii, iige dušše oaidnit čadat lassáneaddji gollun. Norggas mii leat válljen organiseret servodaga dán láhkai. Dainna mii leat lihkestuvvan sihke ekonomii ja demografiija dáfus.

3.2 Bálvalusaid vuostáiváldit – stáhtus ja ovdánansárgosat

Áigodagas 1965–1980 ruovttubuohccedivššu vuostáiváldiid lohku lassánii golmma geardásažžan, 24 000 vuostáiváldis 75 000 vuostáiváldái. Ruovttuveahki vuostáiváldiid lohku lassánii vel eanet, badjelaš 13 000 vuostáiváldis 1965 badjelaš 98 000 vuostáiváldái vihttanuppelot jagi maŋŋá. Ruovttubuohccedivššu ja ruovttuveahki vuostáiváldiid lohku badjánii ain 80-logus, muhto ii nu garrasit go ovddit logijagi. Ruovttubálvalusas leat 2000-logus eanet ja eanet čohkken návccaid daidda, geat eanemusat dárbbasit veahki. Earret eará daid geavaheddiid lohku, geat ožžot dušše geavatlaš veahki, lea geahppánan lagabui bealis gitta njealjádassii buot bálvalusvuostáiváldiin. Ášahusas orru bálvalusvuostáiváldiid lohku lassánii gitta 1990-logu álggu rádjái, goas buhcciidsiiddaid ovddasvástádusa

Govus 3.2 Fuolahانبálvalusaid vuostáiváldiid lohku agi mielde 1998–2011

Gáldu: Statistihka guovddášdoaimmahat 2012. 2007 rájes dieđut leat vižžojuvvon Iplos-registtaris, iige dieđuid sáhte njuolga buoh-tastahttit ovddit jagiiguin.

sirde fylkkagiieldain gielddaide ja Dearvašvuodasuođjalusa psyhkalaččat doaibmahehttejuvvon olbmuid ásašusat heaittihuvvojedje. Dan rájes lea sierra ásašusain orru bálvalusvuostáiváldiid lohku njiedjan, seammás go ruovttubálvalusaid vuostáiváldiid lohku ja fuolahanasodagaid orrun lea lassánan čielgasit.

3.2.1 Boarrásiid fuolahusas buohkaid fuolaheapmái

Vaikko boarrásepmosiid ahkejoavkkut leat čielgasit viidon manimus logijagiid, de ii leat boarrásut geavaheddjiid lohku lassánan boarrásiid- ja buhcciidsiidain ja ruovttubálvalusain. Dat čájeha ahte buot áššiid ii sáhte čilget demografijain, muhto ahte eará servodatrievdadusat váikkuhit maid ovdáneapmái. Ovdáneapmái veadjá maid váikkuhit earret eará ovddasvástádusa sirdin spesialistadearvvašvuodabálvalusa, bearašfuolaheami ja gielddaid fuolahانبálvalusaid gaskka. Gieldda fuolahانبálvalusa govvideapmi boarrásiidfuolaheapmin lea šaddan áiggi mielde eanet ja eanet boastut.

Fuolahانبálvalusaid vuostáiváldet dán áigge buot ahkejoavkkuin ja iešgudetlágan dárbbuid vuodul. 2011 loahpas vuostáiválde badjelaš 268 000 olbmo muhtinlágan fuolahانبálvalusa. Sis ožžo sullii 43 500 fálaldaga ásašusas ja sullii

177 000 vuostáiválde ruovttubuohccedivššu ja/dahje geavtlaš veahki. Lagabui 50 000 vuostáiválde earálágan bálvalusaid, nu mo dudema, fuolahانبálkká, doarjjaolbmo veahki ja geavaheaddji stivren persovnnalaš veahki. Dakkár bálvalusaid geavahit dábálaččat vuollái 67-jahkásaččat. Badjel 80-jahkásaččaid ahkejoavkkus vuostáiválde badjel 122 000 olbmo ásašusbálvalusaid dahje ruovttubálvalusaid 2011. Lagabui guokte goalmádasa fuolahانبálvalusa vuostáiváldiin leat nissonat. Nu lea ee. dan geažil ahte nissonat ellet guhkit go albmát, ja ahte sis lea eallima loahppamuttus guhkit áigodat duodalaš buohcuvuodain ja heajos doaibmanávccaiguin. Badjel 90-jahkásaš ruovttubálvalusaid vuostáiváldiin áset 75 proseantta okto.

Guđege jagi 2009, 2010 ja 2011 bohte lagabui 72 000 ođđa vuostáiváldi fuolahانبálvalussii, seammás go 69 000 vuostáiváldi guđde bálvalusa. Dat čájeha, ahte badjelaš njealjádas fuolahانبálvalusa vuostáiváldiin molsašuvvá juohke jagi. Dat fas mearkkaša, ahte fuolahانبálvalus bálvala sullii 25 proseantta eanet vuostáiváldiid, go maid bajábeale gaskamearalaš logut čájehit.

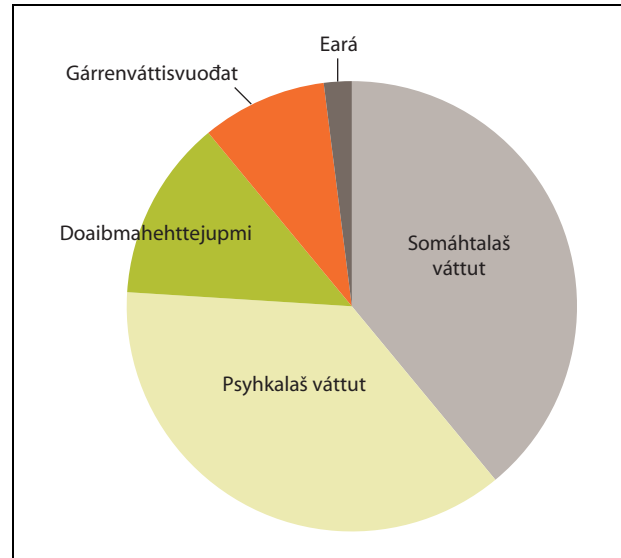
Iplos-registara bokte mii oazžut dieđuid vuostáiváldiid veahkkedárbbus. Veahkkedárbu muitala man muddui vuostáiváldi birge ieš eanaš surggiin (vehá/ráddjejuvvon veahkkedárbu) vai leago son sorjavaš veahkis eanaš áššiin (viiddis

veahkkedárbu). Sullii 33 proseantta badjel 90-jahkásaš vuostáiváldiin dárbbasit viiddis veahkkebálvalusaid. Eará ahkejoavkkuin 17–25 proseantta vuostáiváldiin dárbbasit viiddis veahkkebálvalusaid. Daid vuostáiváldiid lohku, geat dárbbasit ráddjejuvvon veahki, orru njiedjamin. Dat geat ássat guhkes áiggiid ásaahasain dárbbasit viidasut veahkkefálaldaga, go ruovttubálvalusaid vuostáiváldit. Njeallje viadasa geavaheddjiin, geat orrot ásaahas guhkes áiggi, dárbbasit viiddis veahkkefálaldaga. Veahkkedárbu lea stuorát nuorabuid gaskkas, geat ožžot ruovttubuohcedivššu ja geavatlaš veahki, go boarrásabbuid gaskka. Nu lea danin go ollugat boarrásiin, geat dárbbasit ollu veahki, ožžot dan seammás go sii ássat guhkes áiggi ásaahas. Nuorat geavaheaddjit, geat dárbbasit viiddis veahkkefálaldaga, ožžot eanet diimmuid ruovttubuohcedivššu ja geavatlaš veahki, go boarrásat geavaheaddjit, geat dárbbasit sullasaš bálvalusaid.

3.2.2 Nuorat bálvalusvuostáiváldiid lohku dat lassána

Lagabui njealjis logi dikšo- ja fuolahambálvalusaid vuostáiváldis ii leat dán áigge olahán penšuvdnaagi. Lea maid nu, ahte measta buot odđa resursat, maid leat lasihan suorgái mañimuš 20 jagi, leat geavahuvvon nuorat geavaheaddji joavkkuid bálvalusdárbbuid gokčamii, go sin lohku lea lassáneamen. Vuollái 67-jahkásaš ruovttubálvalusaid geavaheddjiin leat vehá vuollái 18-jahkásaš mánát ja nuorat (2 proseantta), ollu 18-49-jahkásaš nuorra rávesolbmot (54 proseantta) ja vehá unnit 50–66 jahkásaš gaskaahkásaččat (44 proseantta). Sin gaskkas lea nuorat rávesolbmuid lohku lassánan eanemusat mañimuš logijagi. Jos rehkenastit maidái vuostáiváldiid, geat ožžot duddema, doarjaolbmo ja fuolahambálkká, de badjána mánáid ja nuoraid lohku.

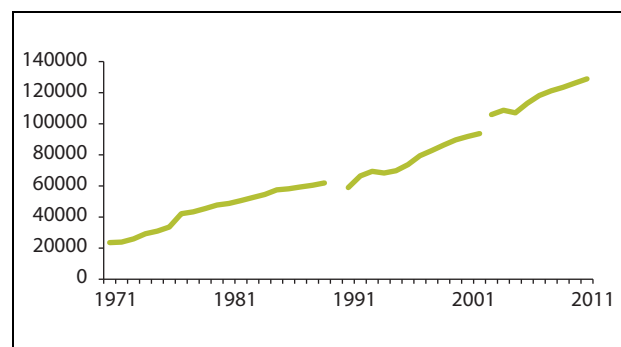
Dearvvašvuoda dáfus vuollái 67-jahkásaš ruovttubálvalusvuostáiváldiid joavku juohkása guovtti stuorát ja guovtti unnit jovkui (Romøren 2006). Stuorámuš jovkui gullet olbmot, gain lea okta mángga somáhtalaš váttus (39 proseantta), main dábálepmosat leat neurologalaš dilít nu mo MS, vuoinašdohpphallan, oaive- ja čielgeváttut. Psyhkalaš váttut leat maid stuorra joavku (37 proseantta). Guokte unnit joavkku leat olbmot, gain lea doaibmahehttejupmi (13 proseantta) ja olbmot gain leat gárrenválttisvuodat (9 proseantta). Vuollái 67-jahkásaš geavaheddjiid joavku oážžu

Govus 3.3 Vuollái 67-jahkásaš ruovttubálvalusvuostáiváldiid veahkkedárbbu sujat

Gáldu: Romøren (2006).

dábálaččat ruovttubálvalusaid eaige olus ása ásaahas. Ollugat daid bálvalusvuostáiváldiin ožžot fálaldagaset ruovttubálvalusas ja beaiveaktivitehtafálaldagas, diibmolohku lea seammá dásis go buhcciidsiidain. Ollugat sis leat skuvllas dahje barggus beavit. Lea váttis ovddalgihtii árvidit man muddui nuorra bálvalusvuostáiváldiid lohku ain badjána lagamus jagiid. Mii navdit, ahte lassáneapmi geahppána, dahje stáđásmuvvá, vaikko ii leat man vuodul dajašii ahte goas. Viidasut pláneamis lea hui mávssolaš oážžut eanet dutkandieđuid dán birra.

Govus 3.4 Fuolahusbálvalusa jahkeberggutt 1971–2011

Fuomášuhttin: Statistihka rievadusa geažil ii sáhte sulastahttit loguid, mat leat čohkkejuvvon 2003 rájes, loguiguin mat gusket 2002 ja dan ovdal. Jagis 1990 eai leat logut. Loguin lea maid mielde HVPU dassáziigo heaittihuvvui 1991.

Gáldu: Borgan 2012 (Statistihka guovddášdoaimmahat)

3.3 Fuolahانبálvalus – stáhtus ja ovdánansárgosat

Gielddaid fuolahانبálvalusaid stuorámus rievdasat maŋimus logijagiid leat dáhpáhuvván ovddimusat ruovttubálvalusain, main namalassii ruovttubuohccedikšun viidu. Dat ovdanbuktá guokte stuorrá rievdadusbáru (Brevik 2010, Dearvašvuodadirektoráhtta 2010, Barstad 2006), main fuolaheami sirdet:

- ásaahas ruovttubálvalusaide
- geavatlá veahkis ruovttubálvalusaide

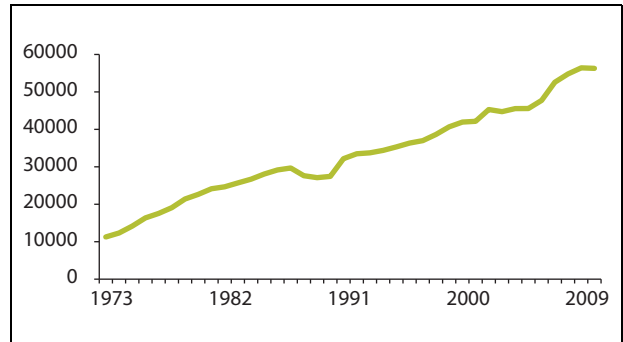
3.3.1 20 000 jahkeberggus 130 000 jahkebergui

Gielddaid fuolahانبálvalusat leat dadistaga viidon maŋimus njealljelot jagi, earret ovttá jagi. Go mihtidit bálvalusaid jahkebergun, de fuolahansuorgi lea viidon gudageardásazžan, ja lea lassánan badjelaš 20 000 jahkeberggus 1971 lagabui 130 000 jahkebergui 2011.

Viidunleaktu lea lassánan maŋimus 25 jagi dan maŋná go gielddaid ovddasvástádusa viiddidedje buhcciidsiidaodastusa ja doaibmahehttejuvvon olbmuid ođastusa oktavuodas. Boarrásiidfuolaheami doaibmaplána, 2015 fuolahánplána ja ráđdehusa psyhkalaš dearvašvuoda viiddidanplána oktavuodas leat maid lasihan resurssaid ja doaimmaid, ja vurdojuvvo, ahte ovttasdoaibmanodastus nanne dili vel lagamus jagiid. Nana viiduma sudjan čuovvu das, go doaimmaid leat juogadan eará láhkai fuolahusbálvalusa, spesialistadearvašvuodabálvalusa ja bearašfuolahusa gaskka. Goabbáge ášši váikkuha maiddái dasa, man láhkai jahkebergguid lohku lea lassánan. Ruovttubuohccedikšun dat viidu, ja ánggiruššama čohkkejit eanet ja eanet sin ovdii, geain leat stuorámus dárbbut.

Vaikko boarrásiid oassi álbmogis lea čielgasit lassánan, de bálvalusfálaldat lea viidon eanemusat vuollái 67-jahkásaš ahkejoavkkuid guovdu. Gielddaid fuolahusbálvalusat lágiduvvojit ovddimusat olbmuide, geain leat guhkes áiggi mánggabealat váttut ja duodalaš doaibmahehttejumit. Dat gáibidit alla gelbbolašvuoda ja eanet barggu fágarájaid rastá. Seammas berret guorahallat leago šaddan váddásut oazžut veahki, nu ahte olbmot ožžot fuolahانبálvalusaid maŋnit dan sadjái ahte veahkki boadášii árra muttus, deattuhivččii ovddalgihtii eastadeami ja veajuiduhttima (Brevik 2010). Guhkes áigodagas dat sáhtta leat divrras ja geahnohis čovddus.

Lea danin mávssolaš ahte gielddat gávnnahtit rievttis balánsa nuppi dáfus dálkkodeami ja

Govus 3.5 Divššu ja fuolaheami brutto doaibmagolot fásta 2000-haddin 1973–2010

Fuomášuhttin: HVPU logut leat mielde gitta dan heaittiheami rádjái 1991.

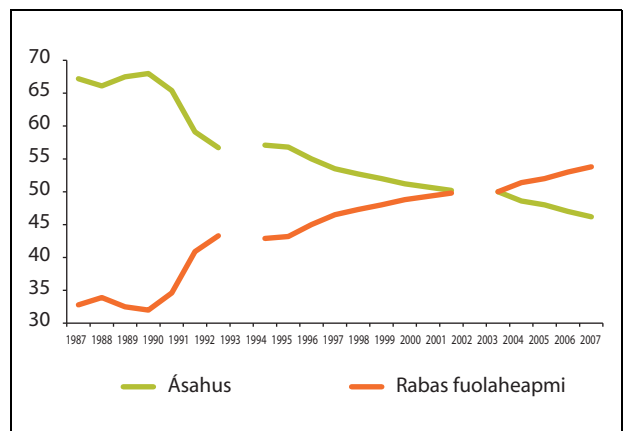
Gáldu: Borgan 2012 (Statistihka guovddášdoaimmahat)

divššu ja nuppi dáfus ovddalgihtii eastadeami, návccaiduhttima ja veajuiduhttima gaskka.

Fuolahانبálvalusaid brutto doaibmagolot leat eanaš lassánan lineáralaččat, earret muhtin smávit spiehkastaga, mihtiduvvon kruvdnon, gitta 1970-logu rájes. 40 jagis doaibmagolot leat lassánan lagabui viđageardásazžan, go jahkásaš reálbadjaneapmi lea leamaš 4,5 proseantta, earret 1990-logu álgomuttus ja 2002–2005 (Borgan 2012).

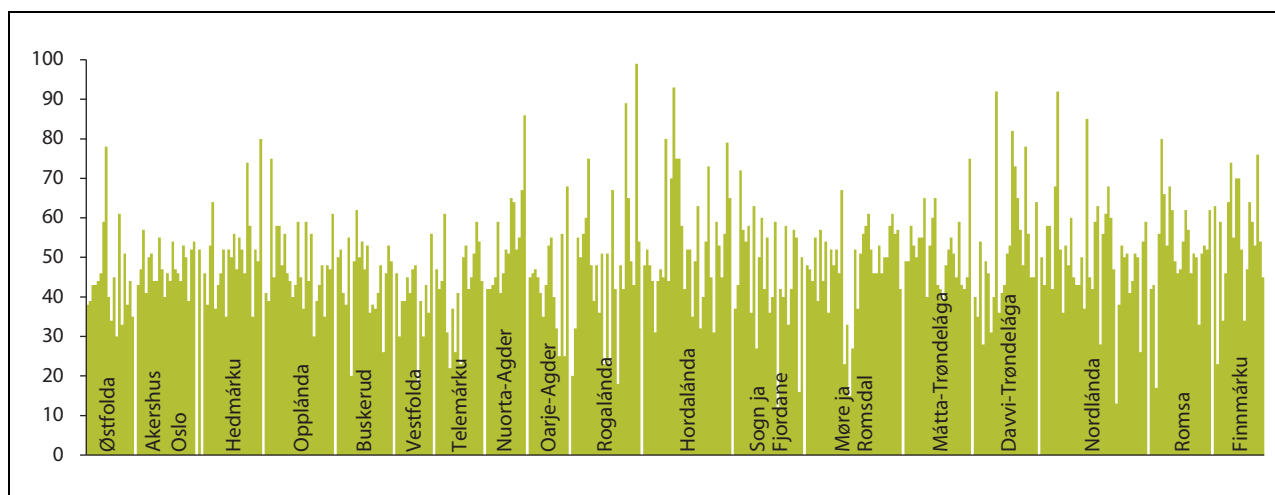
3.3.2 Ásaahas ruovttubálvalusaide

Gielddat geavahit dán áigge eanet resurssaid ruovttubálvalusaide go buhcciidsiidaide ja ásaahasfuolaheapmái. 40 jagi áigá geavahuvvui badjel 80 proseantta doaibmagoluin boarrásiid- ja buhcciidsiidaide, ja vuollái 20 proseantta geavahuvvui ruovttubálvalusaid jodiheapmái, vuosttažettiin dálueamitsadjásaččaide ja ruovttuveahkkái.

Govus 3.6 Dikšo- ja fuolahussuorggi jahkeberggut proseantta, juhkkujuvvon ásaahussii ja rabas fuolaheapmái 1987–2007

Gáldu: Brevik 2010, Norgga gávpot- ja guovlodutkaninstituhtta

Govus 3.7 Ásahusdoaimma oassi fuolahánbálvalusa netto doaimmagoluin proseanttan 2011, gielddain ja fylkkain. Proseantta

Gáldu: Statistihka guovddášdoaimmahat 2012

25 jagi dassái ledje olles guokte goalmádasa fuolahánbálvalusa jahke bargguin ásahusfuolahiemi oktavuodas ja dušše okta goalmádasa ruovttubálvalusaid oktavuodas. Dán áigge dilli lea rievdan, nu ahte eanemus jahke barggut leat ruovttubálvalusain.

Ovdáneapmái leat váikkuhan ođastusat, gielddaid fágalaš ja ruđalaš vihkkedallamat ja dat ahte geavaheaddjit leat nannoseappot beassan váikkuhit bálvalusaid hábmemii. Buhcciidsiidastusa oktavuodas gielddat ožžo ovddasvástádusa sihke ruovttubálvalusain ja buhcciidsiidain, ja fertejedje árvoštallat mo lágidit bálvalusaid, nu ahte dain ožžot stuorámuš vejolaš ávkki. Dan čuovvumuššan fuolahánbálvalusaid viido lagamus jagiid ovddimusat ruovttubálvalusaid siskko-bealde. Nu guhká go buhcciidsiidat ledje fylkka-gielddaid ovddasvástádussan, de fáldaldathan ii mielddisbuktán goluid gielddaide.

Ásahusaid hilgun bohtá čielgasepmosit ovdan doaimmahehttejuvvon olbmuid ođastusas, man olis psyhkaláčat doaimmahehttejuvvon olbmuid dearvvašvuodasuodjaleapmi (HVPU) ja HVPU-ásahusat heaittihuvjedje 1991–1995 áigodagas ja ovddasvástádus sirdojuvvui seammáid etáhtaide ja doaimmaide, mat fuolahit álbmoga eará ássiinge. Ovttaidathtin, normaliseren ja searvan ledje mávsolaš vuoddojurdat, go ovddeš ásahusássit fárejedje iežaset ásodagaide ja go sin várás heivehedje dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusfálaldaga. Seammás nannejedje čielgasit sin fáldaldaga, geat eai lean ovdal ožžon ásahussaji. Sis lei seammá vuoigatvuohta oazžut bálvalusfálaldaga go sis geat ovdal orro ásahusain. Nu lei maid eará geavaheaddjejavkkuin, mat ožžo fáldaldaga ođas-

tusa maŋŋá. Prošeakta Unge ut av institusjon ja Opptrappingsplan for psykisk helse jatkkaa áššiin, ja oassi ovdáneamis ovdanbuktojuvvo ráđdehusa 2015 demeansaplánas ja Neuroplánas, mii ovddida daid olbmuid dili, geain leat neurologalaš váttut ja gillámušat.

Gielddain lea ovddasvástádus fállat dárbbalaš ja bealuštahti bálvalusaid, mat gokčot olbmo dárbbuid. Gelda ieš mearrida mo lágida bálvalusaid, nu ahte dat heivejit báikkálaš diliide ja dárbbuide. Nu mo govus 3.7 čájeha, de lágidit gielddat dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusaid deaset oalle maŋga láhkai. 20 proseantta gielddain geavahit vuollái 40 proseantta fuolahánbálvalusa netto doaimmagoluin ásahusaide, ja badjel 60 proseantta ruovttubálvalusaide ja ásahusaid jodiheapmái. Logi dakkár gielddas ásahusaid oassi lea vuollái 20 proseantta. Nuppi dáfus geavahit 15 proseantta gielddain badjel 60 proseantta goluin ásahussii, ja 11 gielddas lea ásahusa oassi 80 proseantta dahje eanet. Lagabui guovtti goalmádassas gielddain lea dattetge ásahusa oassi 40–60 proseantta, ja riikka gaskamearri lei 46 proseantta 2011.

Muhtin gielddat leat ain válljen bargat buhcciidsiidaid ja ásahusaid jodiheami ovdii, muhtin gielddat barget fas ruovttubálvalusaid, beaiveaktivitehtafálaldagaid ja fuolahánasodagaid ovdii. Dat vuhtto earret eará buhcciidsiidasaji goluin, mii gieldda dásis variere miljonbeali kruvnnos gitta badjel guovtti miljovvna kruvvnui jahkái. Ollislaš bálvalusfálaldat dat lea dattetge mávssoleamos gieldda ássiide. Guorahallamat vedjet dattetge čujuhit dan guvlui, ahte gielddat, mat ángiruššet ruovttubálvalusaid ovdii, ožžot stuorát ávkki

resurssaineaset go gielddat, mat ángiruššet eanet ášahusfálaldaga ovdii:

«Ruovttubálvalusaid geavaheamis orrot oazžumin stuorat ávkki dan láhkai, ahte eanebut ožžot fálaldaga unnit resurssaid geavahemiin, iige sáhte dokumenteret ahte fálaldat šattašii heajut.» (Borge og Haraldsvik 2005)

3.3.3 Boarrásiidsiiddain buhcciidsiiddaide ja fuolahanasodagaide

Boarrásiidsiiddaid áigi lea meattá. Dan láhkai leat geargan áigodagain, mii vulggii johtui ovddeš áiggiid gefiidguovddážiin. 40 jagi dassái ledje eanet boarrásiidsiidasajit go buhcciidsiidasajit. Boarrásiidsiiddat leat dattetge heaittihuvvon dan maŋŋá go gielddat ožžo ovddasvástádusa buhcciidsiiddain, ja buhcciidsiiddaid sajit leat lassánan sullii 15 000 sajis gitta 40 000 sadjái maŋimuš 40 jagi.

Oassi boarrásiidsiiddain leat ođasmahttojuvvon ja rievdaduvvon buhcciidsiidan. Ollu boarrásiidsiiddat heivejedje dattetge doibmii nu funet dahje ledje nu gollan, ahte daid sadjái huksejedje odđa. Boarrásiidfuolaheami doaibmaplána oktavuodas buhtadedje boares rusttegiid odđa, odđaáigásaš fuolahanasodatrusttegiiguin. Gielddain huksejedje maid ollu odđa fuolahanasodagaide nuorabuidda, geat dárbbášedje heivehuvvon áso-daga ja bálvalusaid. Badjel goalmmásas fuolahanasodagaide ássiin leat vuollái 67 jagi. Bealis sis lea doaibmahehttejuvvi ja nuppi bealis joga psykalaš ja sosiála váttisvuodat dahje guhkes áiggi

doaibmahehttejuvvi somáhtalaš buohcuvuoda geažil, mii dávjá lea neurologalaš. Ássiin, geat ássat áso-dagain, mat geavahuvvojit birrajándora bálvalusfálaldagaide, lea badjel bealli vuollái 67 jagi (Brevik 2010).

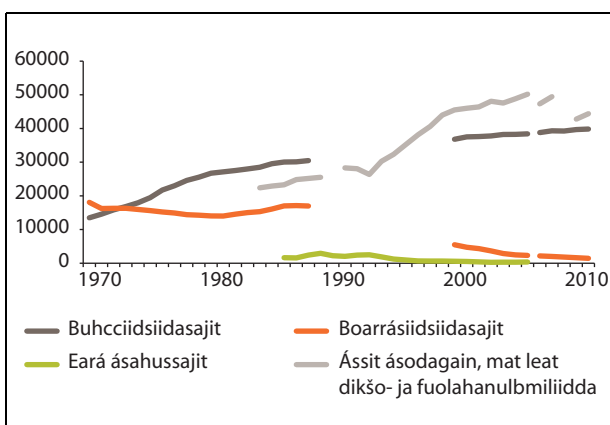
Boarrásiidfuolaheami doaibmaplána oktavuodas ollašuttet ovttaolbmolanja ođastusa, ja bealli riikka buhcciidsiidasajiin huksejuvvi joga ođasin dahje ođasmahttojuvvi ollásit. Buhcciidsiiddaid leat danin viiddidan, ođasmahttan ja buoridan, sihke viesuid ja muhtin muddui gelbbo-lašvuoda dáfus, vai dat heivejit suorggi dálá doaimmaide.

Go boahtteáiggi hástalusat bohciidit, de fertet dattetge heivehit ja nuppastuhttit odđa ja viiddiduvvon doaimmaide. Ovttasdoaimmanodastus mielddisbukta, ahte dárbbášuvvojit ain ollu olles jándora fuolahansajit, erenoamážit oanehis áiggi sajit, mat geavahuvvojit dudemii, veajuiduhttimii, hárbhahttimii ja fáhkkeahkkái. Viidáseappot fertesi heivehit odđaáigásažžan ja ođasmahttit viesuid, mat eai divoduvvon boarrásiidfuolahusa doaibmaplána oktavuodas. Dan berre dahkat ovdalgu huksenleavttu ferte fas bajidit logi jagi geahčen, go badjel 80-jahkásaš boarrásiid lohku badjana.

2015 demeansaplánas nannejuvvo maiddái, ahte buhcciidsiiddat, main leat stuorra ossodagat ja guhkes váccáhagat, eai heive olbmuid, geain lea demeansa ja eará kognitiiva váttut. Go jo 80 proseanttas dálá buhcciidsiiddadivššohasain lea demeansaváddu, de Viessobánkku doarjaortnet gáibida, ahte buot buhcciidsiiddaid ja fuolahanasodagaide galgá hukset unna, heivehuvvon ovtadahkan, joga nu ahte dat organiserejuvvojit unnit ossodahkan dahje ássansearvevuotan, mas eai leat ollu ássit.

Ollu čujuha nappo dan guvlui, ahte árbevirolamos ášahusat jávket ja ahte boahtteáiggiis šaddet odđa čovdosat, main váldet várá sihke ášahusbálvalusa ja ruovttubálvalusa árbevieruid buoremus beliin. Maidson odđa vuorrasiidbuolva sávvá ja mat leat sin preferánsat? Čuvvotgo sii nuorat geavaheaddjeoavkkuid luottaid, vai háliiditgo sii doalahit ášahusaid dakkárin go dat dán áigge leat?

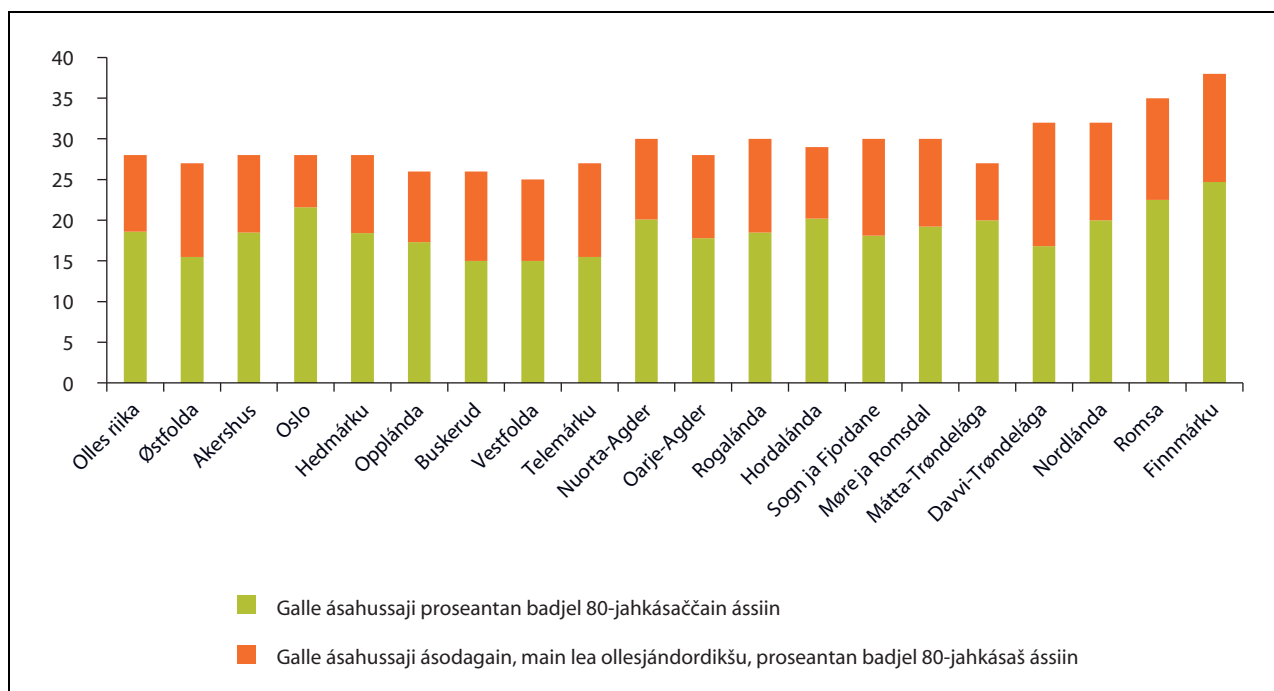
Gielddain fáallet hui iesguđetlágan ássanvejo-lašvuodaid olbmuid, geat dárbbášit bálvalusfálaldaga olles jándora. Govus 3.9 čájeha, ahte njealji davimus fylkkas lea stuorámuš ollislaš ollesjándorbálvalusa gokčanproseanta (olles jándora fuolahansajit proseantan badjel 80-jahkásaččaid logus), muhto Finnmárkkus lea stuorámuš buhcciidsiida-gokčan, Davvi-Trøndelágas fas lágídit eanaš ollesjándorsajiid fuolahanasodagain. Østfoldas, Buskerudas ja Telemárkkus lea maid alla fuolahanaso-

Govus 3.8 Ášahussajit ja fuolahanasodagaide ássit 1970–2011

Fuomásuhttimat: 2007 rájes dieđut leat vižžojuvvon IPLOS-registaris, iige daid sáhte njuolga buohtastahttit ovdđit jagiid loguiguin. Maiddái dikšo- ja fuolahanasodagaide ássiidloguid ovdal 2009 eai sáhte njuolga buohtastahttit loguiguin, mat leat 2009 maŋŋá.

Gáldu: Borgan 2012 (Statistihka guovddášdoaimmahat)

Govus 3.9 Sajit áhahusas ja ollesjándorbálvalusa ásodagas 2011, proseantan badjel 80-jahkásaččaid logus

Gáldu: Statistihka guovddášdoaimmahat 2012

dagaid oassi, Oslos ja Mátta-Trøndelágas fas lea stuorámuš oassi buhcciidsiiddain, go doppe eai leat vuos olus fuolahanasodagat. Olles riikka lohku lea 28 ollesjándora fuolahansaji badjel 80-jahkásaš álbmoga proseantalohkun, ja dain leat 18,5 saji buhcciidsiiddain.

3.3.4 Ruovttuveahkis ja dálueamitsadjásaččas ruovttubuohccedikšui

Golbma njealjádasa fuolahانبálvalusa odđa virggiin maŋimuš 15–20 jagi leat áhahuvvon ruovttubálvalusaide, ja vuosttažettiin ruovttubuohccedikšobálvalusaide (Brevik 2010). 40 jagi dassái ruovttubuohccedikšobálvalus lei dušše 10 proseantta ollislaš ruovttubálvalusain, maidda dalle gulle dálueamitsadjásaččat ja ruovttuveahkit. Dálueamitsadjásaččat leat jávkan ja geavtlaš veahkki lea bisson sullii seammá dásis go ovdal, seammás go ruovttubuohccedikšobálvalusat leat viidon mealgat ja ožžon nana sajádaga gielddaid oppalaš dearvvašvuoda- ja fuolahanfálaldagas. Ovdáneamis vuhtto, ahte ruovttubálvalusain leat bargagohtán eanet medisiinnalaš barggu (Romøren 2007) ja vuoruhit dearvvašvuoda sosiála bálvalusaid ovddabeallái (Dearvvašvuodadirektoráhtta 2010). Boarrásiidsiiddaid heaittiheapmi ja buhcciidsiiddaid huksen lea seammás váikkuhan dasa, ahte medisiinnalaš dálkkodeapmi ja buohcce-

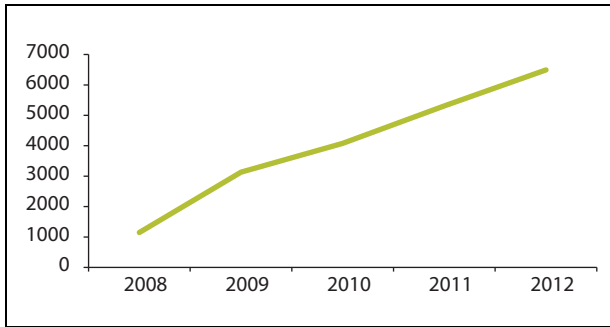
dikšun leat ožžon ollu stuorát saji maiddái áhahusfuolahusas.

Seammás leat eará allaskuvlaoahppan fága-joavkkut, nu mo suodjalandivššarat, sosionomat, mánáidsuodjaluspedagogat ja spesiálapedagogat maid šaddan ruovttubálvalusfálaldaga oassin ja lasihan jahkebergguideaset oasi dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas.

«Dikšo- ja fuolahussuorggi maŋimuš jagiid rievdadusat leat leamaš nu vuđolaččat, ahte gielddain návccat leat geavahuvvon nuorra bálvalusvuostáiváldiid joavkkuid ja heajumus boarrásiid fuolaheapmái. Dan geažil eai leat leamaš doarvái návccat vuoruhit geavtlaš, sosiála ja ovddalgihtii eastadeaddji bálvalusaid doarvái nannosit nuorat vuorasiid gaskkas.» (Dearvvašvuodadirektoráhtta 2010)

Vaikko jahkebergguid lohku lea lassánan sakka ja fágagelbbolašvuolta lea badjánan sihke buhcciidsiiddain ja ruovttubálvalusain, de lea ollu mii čujuha dan guvlui, ahte bálvalus lea rievdan nu ahte dat ii nagot fállat bálvalusaid árra muttus, bargat ovddalgihtii eastademiin iige veajuiduhttiin. Ráđdehus háliida ovddidit buoret balánssa dálkkodeami ja ovddalgihtii eastadeami gaskii ja divššu ja návccaiduhttima/veajuiduhttima gaskii.

Boahtteáiggi fuolahانبálvalusas galget deat-tastit aktiiva fuolaheami ja hárjehahttima, maid

Govus 3.10 Galli ollesjándora fuolahansadjái lea juolluduvvon doarjja buhcciidsiiddain ja fuolahansodagain 2008–2012

Gáldu: Viessobánku 2013

ollašuttet fysihkalaš, sosiála ja kultuvrralaš aktiivitehtaid oktavuodas, ja dan láhkai dustet nuorat geavaheadjejoavkkuid, geat dárbbášit persovnnalaš veahki, ja ođđa boarrásiid buolvvaid. Dat gáibida stuorát fágalaš viidodaga ja eará láhkai čohkkejuvvon gelbbolašvuoda, ja eará fágalaš lahkonaanvugiid ja bargovugiid, go dán áigge.

3.4 2015 fuolahanplána

Fuolahانبálvalusaid leat ovddidan mángga guhkes áiggi doaimmastrategiija ja doaimmaid vuodul. 2015 fuolahanplána lea ráđdehusa plána, man ulbmil lea nannet sihke gielddaid fuolahانبálvalusaid kapasitehta, gelbbolašvuoda ja kvalitehta. Plána geigejuvvui 2006 čavčča, ja doaimmaid ja gaskaomiid leat johtáhan dán ja ovddit ráđdehusáigodagas.

Ollesjándora fuolahansajit

Investerendoarjaga ulbmil lea doarjut 12 000 ollesjándora fuolahansaji huksema/odasmahttima áigodagas 2008 – 2015.

Ráđdehus lea addán gielddaide vejolašvuoda oazžut doarjaga oktiibuot 9500 ovttaid 2008 rájes ja gitta 2012 rádjái. Gielddat leat seammá áigodagas ohcan doarjaga sullii 6500 ovttaid, ja Viessobánku lea juolludan doarjaga sullii 6300 ovttaid. Dain sullii bealli leat juolluduvvon buhcciidsiiddaid sajiide (54 proseantta) ja nubbi bealli fuolahansodagaide sajiide (46 proseantta). Lagabui 60 proseanttas buot ovttaidagain, maidda leat juolludan doarjaga, geavahit doarjaga ođđa huksemmássa ceggemii. 2013 stáhtabušehtas 2013 (Prop. 1 S (2012–2013)) ráđdehus lea addán vejolašvuoda oazžut doarjaga 1750 ovttaid 2013.

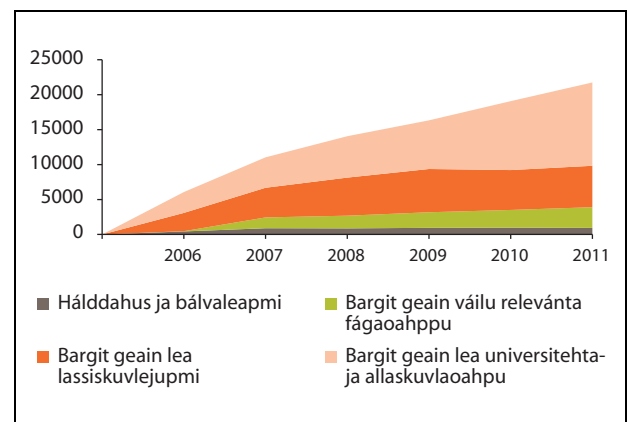
Ovdáneapmi čujuha dan guvlui, ahte dáidit olahit 12 000 saji ovdal 2015 loahpa.

Jahkebargguid lassáneapmi

Ráđdehusa vuosttaš ráđdehusdulbosa ulbmil lei lasihit gielddaid fuolahانبálvalusa bargiidlogu 10 000 jahkebargguin ovdal 2009 loahpa, go buohstastahit 2004 dásiin. Ulbmila leat olahan buriin muniin, go jahkebargguid lohku lea lassánan sullii 14 800. Ráđdehusa nuppi ráđdehusdulbosa ulbmil lea lasihit gielddaid fuolahانبálvalusaid bargiidlogu 12 000 jahkebargguin áigodagas 2008–2015, go mihtidit jagi loahpas.

Jahkebarggut leat lassánan ráđdehusáigodagas (2005–2011) oktiibuot sullii 22 000 jahkebargguin. Sullii 80 proseantta lassáneamis sisdoallá bargiid, geain lea dearvvašvuoda- ja sosiálafágalaš oahppu. Nu lea bargiid lohku, geain lea dearvvašvuoda- ja sosiálafágalaš oahppu, lassánan dearvvašvuoda- ja fuolahansuorggis 66,4 proseanttas 2005 gitta 69,1 prosentii 2011, ja lea dan láhkai leamaš mielde nannemin sihke bálvalusaid kapasitehta ja gelbbolašvuoda.

Bargiid lohku, geain lea universitehta- dahje allaskuvlaoahppu, lea lassánan 2005 rájes gitta 2011 rádjái 27,4 proseanttas 32 prosentii. Logut čájeht, ahte jahkebargguid lassáneami dagahit eanaš buohccidivššárat, geaid oassi suorggi jahkebargguid ollislaš logus lea lassánan 18,1 proseanttas 2005 gitta 19,7 prosentii 2011. Seammás lea suodjalandivššáriid, sosionomaid, ergoterapevtaid ja mánáidsuodjaluspedagogaid lohku badjánan oktiibuot 5,9 proseanttas 6,7 prosentii. Suodjalandivššárat leat čielgasit stuorámuš joavku. Suodjalandivššáriid lohku lei 2011 sullii 30 proseantta

Govus 3.11 Dikšo- ja fuolahانبálvalusaid jahkebargguid lassáneapmi 2005–2011

Gáldu: Statistihka guovddášdoaimmahat 2012. Jahkebargguid lassáneami lea mihtiduvvon 2005 loahpas 2011 lohppii.

buot buohccidivššáriin, geain ii leat spesiála-oahppu.

Bargiid oassi, geain lea joatkkaoahppu, lea vehá niedjan 2009 rájes. Stuoramus njiedjan boahdá das, ahte jovkui gullelaš dearvašvuodafágabargiid, veahkkedivššáriid ja fuolahanbargiid lohku lea njiedjan. Oktiibuot dát oahppojoavkkut leat dán áigge 35,3 proseantta ollislaš jahkebargguid logus. Bargiid oassi, geain ii leat relevánta fágaoahppu, lea geahppánan 28,6 proseanttas 2005 gitta 26,1 prosentii 2011, seamás go hálddahus- ja bálvalandoaimmaid (service-doaimmaid) jahkebargguid lohku ii leat olus rievdan.

2015 gelbbolašvuodálokten

2015 gelbbolašvuodálokten lea ráđdehusa gelbbolašvuoda- ja rekruterenplána, mainna áigot sihkkarastit gieldda fuolahansuorgái doarvái, gelbbolaš ja bissovaš bargoveaga. Oktiibuot geavahit badjelaš 300 milj. kruvnno gelbbolašvuoda- ja rekrutendoaimmaide 2015 gelbbolašvuodáloktemis.

2015 gelbbolašvuodáloktemis leat áigodagas 2011–2015 vihtta oasseulbmila: 12 000 jahkebarggu; loktet fuolahanbálvalusaid formála oahppodási; sihkkarastit sullii 4500 dearvašvuodafágabargi bruttolassáneami jahká; ráhkadit stuorat fágalaš viidodaga; ja nannet bagadallama, siskkáldas oahpu ja joatkkaskuvlema.

Plánaáigodaga guđa vuosttaš jagi (2007–2012) leat sullii 21 000 olbmo čadahan vuoddo-, joatkkadahje lassioahpu dahje eará oahpu, mii lea ožžon doarjaga 2015 gelbbolašvuodáloktemis.

Buot riikka fylkkaide leat ásahan buhcciidsiidaid ja ruovttubálvalusaid ovddidanguovddážiid. Guovddážit galget ovddidit fuolahanbálvalusaide máhtu ja kvalitehta dutkamiin, fagaovdánahttiimiin ja gelbbolašvuodáloktemiin, ja leat mielde ovddideamen viidáseappot ohppiid, fidnoohppiid ja studeanttaid hárhjehallanfálaldaga. Gielddat, main ovddidanguovddážit leat, gullet oktasaš fierpmádahkii, ja čatnasit guovlluid fuolahandutkanguovddážiidda.

2015 demeansaplána

2015 demeansaplána Buorre beaivi (Den gode dagen) geigejuvvui 2007 čavčča. Plána ulbmil lea nannet demeansaolbmuid bálvalusfálaldaga golmmain váldovugiin: Sihkkarastit lassidieduid ja -gelbbolašvuoda, lasihit beaiveaktivitehtafálaldaga ja heivehuvvon ásodagaid logu.

Demeanta olbmuid bálvalusfálaldat lea kártejuvvon riikaviidosáčat, ja bohtosat čájehit ahte

gielddat leat 2015 demeansaplána ánggirusšamiid olis viiddidan bargguset demeanta olbmuid ja sin oapmahaččaid ovdii áigodagas 2007–2010. Njeallje geardde nu ollu gielddat go ovdal lágídit oapmahašskuvllaid, oktiibuot 246 mañimuš kártemis. Badjel 14 000 bargi ja sullii 85 proseantta riikka gielddain ledje 2012 loahpas čadahišgoahntán demeansaoahppu Demeansafuolahusa ABC ja Boarrásiidfuolahusa ABC olis.

Demeansaplána ođastuvvui 2011 ja ráhkaduvvui odđa njealji jagi doaibmaplána (2012–2015). Okta ođastuvvon plána váldoulbmiliin lea lágáin nannet gielddaid geatnegasvuoda fállat demeanta olbmuide beaiveaktivitehtafálaldaga, go dat leat viiddiduvvon. Danin ásaheđe 2012 doarjja, mainna movttiidahttet lágídit demeanta olbmuid beaiveaktivitehtasajiid. Dássáži leat dorjon laga-bui 1 000 saji ásaheami.

Fuolaheami dutkan

Ráđdehus háliida nannet fuolahansuorggi máhttovuođu, ja lea danin lasihan fuolahandutkama doarjaga. Fuolahandutkama doarjja lei 37 milj. kruvnno 2013. Dainna áigot buoridit fuolahanbálvalusaid plánema, ovddideami ja organisereama máhttovuođu. Ruđaid juolludit Norgga dutkanráđi bokte.

Áigumuš lea nannet gielddaid fuolahanbálvalusaid dutkama ja ovdánahttima, mii dahkkojuvvu geavatlaš barggu lagašvuodas, ja danin leat ásahan vihtta guovllu fuolahandutkanguovddáža oahppoásahusaid oktavuhtii, main skuvlejit dearvašvuoda- ja sosiálabargiid.

Kultuvrralaš vázzinsoabbi

Ráđdehusa ulbmil lea nannet fuolahanbálvalusa geavaheddjiid kulttorfálaldaga Kultuvrralaš vázzinsoappi bokte. Kultuvrralaš vázzinsoabbi áshuvvui 2007. 2013 juolludedje sullii 30 milj. kruvnno Kultuvrralaš vázzinsoappi kulttorfálaldahkii.

Neuroplána

Áigumuš lea čalmmustahttit ja ovddidit fuolahanbálvalusaid geavaheddjiid dili, geain leat neurologalaš gillámušat, ja danin daid geavaheaddji-joavkkuide leat ráhkadan sierra plána, 2015 neuroplána. Plána geigejuvvui 2012 čavčča, ja dainna áigot nannet gielddaid bálvalusfálaldaga gelbbolašvuoda ja kvalitehta daid olbmuid hárrái, geain leat neurologalaš gillámušat. Plánas leat golbma váldoággirusšansuorggi: Dieđut ja odđa

máhttu, veajuiduhttin beaivválaš eallimis aktiivtehta- ja hárbjehallanfálaldaga olis ja mánggafágalaš ovddidanbargu.

Kvalitehttasoahtapamuš ja etihkkaprošeakta

Ráđdehus ja KS vuolláicáalle juovlamánus 2012 soahtapamuša, mii guoská gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusaid kvalitehta ovddideapmái. Soahtapamuša vuodđun lea ráđdehusa ja KS gaskašaš gullanortnet. Kvalitehttasoahtapamušain nannejit gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusa kvalitehta ovddideami ulbmiliid ja strategijaid.

Prošeavtta Samarbeid om etisk kompetanseheving olis leat badjel 200 gieldda ásahan sierralággan deaivvadansajiid, maiguin nannejit gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahánbálvalusaid gelbbolašvuoda etihka birra. Dasa lassin leat ráhkadan metodagirji ja e-oahtporeaiddu etihkalaš suokardallanbargui. Prošeakta álggahuvvui 2007 ja bistá 2015 fuolahánplána lohppii.

Dearvvašvuoda- ja fuolahandepartemeanta lea ovtasbarggus, mas leat mielde KS, Norges sykepleierforbund, Fagforbundet, Fellesorganisasjonen, Kirkens Bymisjon ja Pensjonistforbundet, ovddidan buriid fuolahánbálvalusaid gávccii vuodđojurdaga. Vuodđojurdagat leat ráhkaduvvon, vai bálvalusain sáhttet daid vuodul suokardallat, ovddidit kultuvrra ja čadahit báikkálaš buoridanbarggu. Dearvvašvuodadirektoráhtta joatká barggu, ja ovddida dál fuolahánbálvalussii odđa kvalitehttaindikáhtoriid.

Láhkaásahus olmmošlaš boarrásiidfuolaheami birra

Ráđdehus áigu sihkkarastit, ahte boarrásat eai govssahala dikšo- ja fuolahánbálvalusa oppalaš ánggiruššama ektui, ja lea danin ráhkadan sierra láhkaásahusa, mii čilge dárkileappot gieldda geatnegasvuodaid boarrásiid ektui (olmmošvuodadáhádus – verdighetsgarantien).

Láhkaásahusas govviduvvo boarrásiidfuolaheami árvovuodđu, seammás go das almmuhit makkár doaimmaid bálvalusfálaldaga olis galget lágídit, ovdamearkan rievttis ja bealuštahti ássanvuohki, mánggabealat ja doarvái ollu borramuš, geahpideaddji dálkkodeapmi ja olmmošlaš jápmin, fágalaččat bealuštahti čuovvuleapmi doaktára ja eará relevánta bargiid beales, ságastallamat eksistentiála áššiin ja eará. Váidalan- ja geahčoeiseválddit galget sihkkarastit, ahte gielddat čuvvot olmmošvuodadáhádusa.

3.5 Boahtteáiggi dili ovddalgihtii árvvoštallan

3.5.1 Demografijja rievdadusat

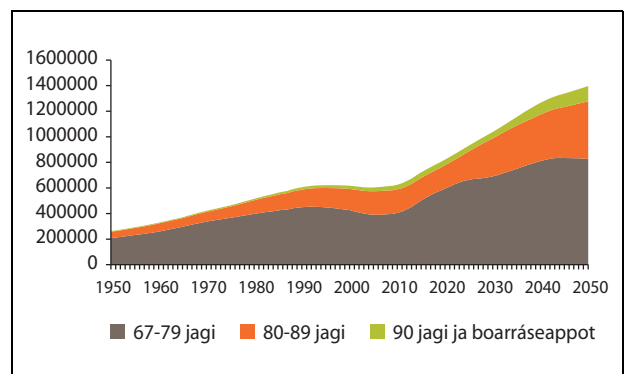
Min vuordá dakkár máilmmiviidosas demográfalaš hástalus, maid eat leat historjjálaš áiggiis ovdal vásihan, go álbmoga boarrásut oassi stuorru ahte stuorru, ja váikkuha sakka sihke ekonomijai, sosiála, politihkalaš ja kultuvrralaš beliide. Nu celkojuvvui ON raportta World Population Ageing 1950–2050 (United Nations 2001) loahppajurdagis.

Norga gullá daid Eurohpá riikkaide, main demografijja ii dagat nuge dramáhtalaš rievdadusaid álbmoga ahkečohtiidusas go eará riikkain. Nu lea, danin go mii leat jo vásihan dakkár rievdadusaid, ja nuppi dáfus danin, go min riegádanlogut leat stuorábut.

Norgga olmmošlohku lassánii eanet go guovttegeardásážžan mannan jahkečuodis, dat lei 2,2 milj. 1900, 3,3 milj. 1950, ja dasto 4,5 milj. 2000. Statistihka guovddášdoaimmahaga olmmošlogu einnostemiid vuodul olmmošlohku lassána ain dássidit, nu ahte dat lea 6 milj. 2030 ja 6,7 milj. 2050.

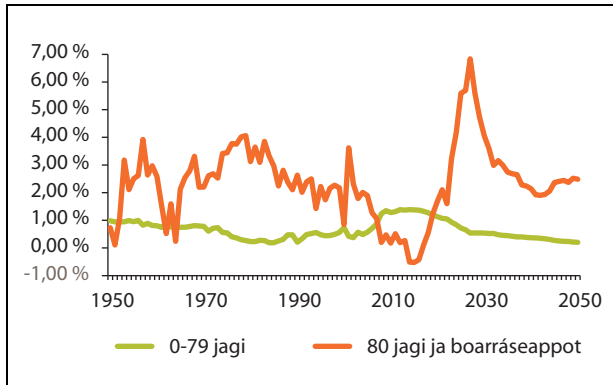
Badjel 67-jahkásaččaid lohku lassána eanet go beliin jagis 2000 jahká 2050. Badjel 80-jahkásaččaid lohku oassi lassána 190 000 rájes jagi 2000 gitta lagabui 350 000 rádjái 2030 ja lagabui 570 000 rádjái 2050. 80-89 -jahkásaččaid ahkejoavku stuorru easka logi jagi geahčen. Badjel 90-jahkásaččaid lohku stuorru nannosit jo lagamus jagiid.

Mii leat boahtteáiggi dili ovddalgihtii árvvoštallamiin välljen geavahit statistihkalaš guorahallamiid vuodđun ovddalgihtii árvvoštall-

Govus 3.12 Badjel 67-jahkásaččaid ahkejoavkku lohku 1950–2050

Gáldu: Statistihka guovddášdoaimmahat 2012. Boahtteáiggi dili ovddalgihtii árvvoštallama gaskageardánis molssaeaktu (GGGG).

Govus 3.13 Badjel ja vuollái 80-jahkásaččaid logu rievdanproseanta jagiid 1950–2050

Gáldu: Statistihka guovddášdoaimmahat 2012. Boahtteáiggi dili ovddalgihtii árvvoštallama gaskageardánis molssaeaktu (GGGG).

lama gaskkamuš molssaeavttu, mas eaktudit gaskageardánis šattolašvuoda, gaskageardánis eallinagi, gaskageardánis netto sisafárrema ja gaskageardánis mobilitehta (GGGG).

Dávjá ovdanbuktet boahtteáiggi demográfalaš rievdadusaid kontrollerekehtes boarrásiidbárrun, mii šáviha min riiki. Lagamus logijagiid gal lea baicce nuppi gežiid, nu ahte badjel 80-jahkásaččaid lohku ii lassán, muhto baicce njiedjá veháš. Dat addá midjiide muni plánet ja ráhkkanit dasa mo álbmoga ahkečohtiidus rievda maŋŋá.

Gitta 1950 rájes lea boarrásiid lohku lassána sakka, erenoamážit badjel 80-jahkásaččaid lohku. Boahte 15 jahkái gal lea mihtilmas, ahte lohku ii lassán nu olus, baicce njiedjá. Dan maŋŋá badjel 80-jahkásaččaid lohku lassána nannosit áigodagas 2020–2035, ja dalle lohku sáhtta lassánit nu eatnat go čieža proseantta jagis nubbái.

Lagamus jagiid lassána nuorat boarrásiid lohku, sin lohku geat leat 67–79 jagi. Dat hástala erenoamážit ruovttubálvalusfálaldaga. Badjel 80-jahkásaččaid lohku bissu sullii seammán lagamus 10–15 jagi, earret badjel 90-jahkásaččaid buohta. Boarrásepmosiid lassáneapmi gáibida, ahte ain viiddidit ollesjándora bálvalusfálaldaga. Seammás lea mávssolaš, ahte mii geavahit ávkin demográfalaččat oalle dássidis áigodaga lagamus 10–15 jagi ja viiddidit bálvalusfálaldaga dađistaga, vai dan láhkai ráhkkanit badjel 80-jahkásaččaid jođanis lassáneapmái.

Erenoamážit demeanssa birra

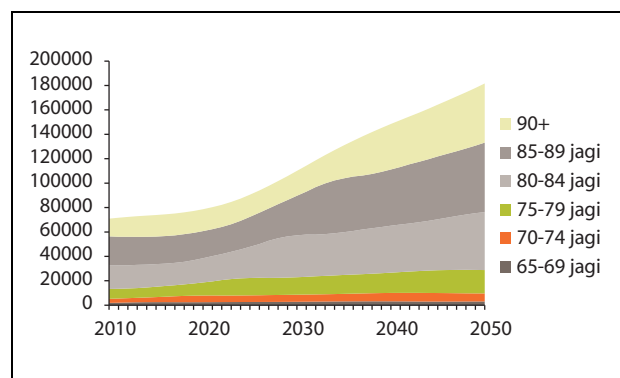
Eanaš boarrásat leat dearvasat, muhto eanemusat geat ellet buoza, leat boarrásat. Buohevuodát ja váttut šaddet dábálabbon agi mielde, ja viehka ollu boarrásat ožžot eanet dávddaid ja

váttuid seammás go sii doaibmanávccat geahpánit muhtin muddui. Dat guoská erenoamážit olbmuide, geat ožžot demeanssa. Dán áigge Norggas leat sullii 70 000 demeantta, ja mii navdit ahte buohevuodta váikkuha sullii 250 000 olbmui – buhcciide ja oapmahaččaide. Sullii 10 000 olbmo ožžot demeanssa juohke jagi. Badjel 75-jahkásaččaid lohku ja erenoamážit boarráseamos badjel 80-jahkásaččaid lohku lassána lagamus logijagiid. Nuba demeantaid lohku Norggas stuorru beliin ja lea sullii 140 000 lagamus 25–30 jagi áigodagas.

Dat ahte demeansabuohevuodát gusket nu ollugiidda, hástala sakka almmolaš hálddaseami, dearvvašvuodabargiid ja bálvalanapparáhta, geat galget plánet ja lágídit fágalaččat bealuštahtti ja oktagaslaš dásis heivehuvvon bálvalusfálaldaga.

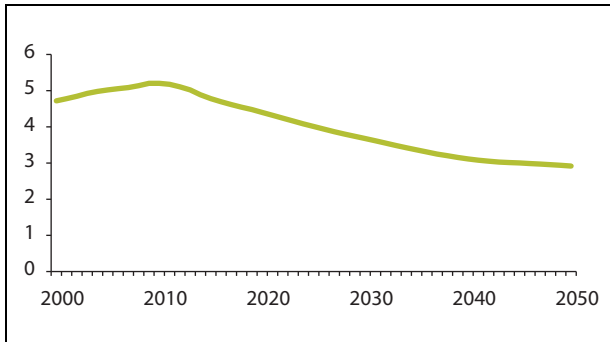
Bálvalusaid vuostáiváldit, geain lea sisafárrenduogáš

Lagamus boahtteáiggis lassána daid boarrásiid lohku, geain lea sisafárrenduogáš, Norggas. Statistihka guovddášdoaimmahat lea vuosttaš háve rehkenastán man ollu sisafárreaddjit ja Norggas riegeadan olbmot, geain leat guokte sisafárreaddjiváhnema, riikka fylkkain ja muhtin stuorra gielddain leat 2040 (Statistihka guovddášdoaimmahat 2012). Lohku lassána erenoamážit stuorra gávpotbirrasiin lagamus jagiid. Fuolahانبálvalusaid ferte lágídit dan láhkai, ahte dat geavaheaddjit ožžot doarvái buriid bálvalusaid. Dat ahte geavahedjiin leat sierralágan kultuvrralaš duogážat ja oskkut, váikkuha dasa mo mii hábmet bálvalusaid, ja gáibida buoret oktagaslaš heiveheami.

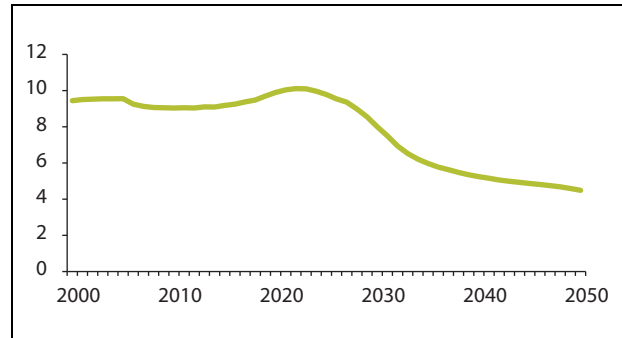
Govus 3.14 Demeanta olbmuid ovddalgihtii árvvoštallojuvvon lohku 2010–2050

Gáldu: Dearvvašvuoda- ja fuolahandepartemeanta. Rehkenastujuvvon dihto demeansaproseantta vuodul gudege ahkejuvku. Boahtteáiggi dili ovddalgihtii árvvoštallama gaskageardánis molssaeaktu (GGGG).

Govus 3.15 Galle olbmo leat fidnoaktiiva agis (16–66 jagi) go buohtastahttit badjel 67-jahkásaččaiguin (Ahkeguoddinnávcca gerddon) 2000–2050

Gáldu: Statistihka guovddášdoaimmahat 2012. Boahtteáiggi dili ovddalgihtii árvvoštallama gaskageardánis molssaeaktu

Govus 3.16 50–66 jahkásaččaid lohku, go buohtastahttit badjel 85 jahkásaččaid loguin (Bearašfuolaheami gerddon) 2000–2050

Gáldu: Statistihka guovddášdoaimmahat 2012. Boahtteáiggi dili ovddalgihtii árvvoštallama gaskageardánis molssaeaktu (GGGG).

Ahkečohkiidus ja ahkeguoddinnákca

Ahkeguoddinnákca čájeha man ollugat álbmogis leat fidnoaktiivvat go buohtastahtta álbmoga boarrásut osiin, ja lea hui miellagiddevaš boahtteáiggi ekonomijja guoddinnávcca (nanuvuođa) dáfus ja buorredillefálaldagaid ja dearvvašvuođa- ja fuolahánbálvalusaid dáfus. 2000 ledje 4,7 olbmo aktiivvalaččat fidnus juohke boarrása nammii. Dasto ahkeguoddinnávcca gerddon njiedjá nu ahte 2030 dat lea 3,5 ja 2050 dat lea 2,9. Lea jáhkehahti, ahte fidnoaktiiva olbmuid oasis njiedjan go buohtastahttit boarrásiid osiin, šaddá čuolbman dearvvašvuođa- ja fuolahansuorggi bargoveaga dáfus, ja muđuige árvoráhkadeami ja buorredili ovdáneami dáfus.

Go fuolaheami oažžu bearašfierpmádagas

Go álbmoga ahkečohkiidus rievdá, de dat čuoheá dasa man ollugat bearaša siskkobealde sáhttet bargat boarrásepmosiid fuolahemiin ja dat sáhtta váikkuhit boahtteáiggi bearašfuolahánminstariidda.

ON bearašfuolaheami gerddon (koeffisienta) ovdanbuktá gallis leat badjel 85 jagi ja gallis leat 50–66 jagi. Dat lea demográfalaš vuohki ovdanbuktit potenciála fuolahánávcca.

Bearašfuolaheami gerddon čuoheá sakka Norggii, muhto dat veadjá čájehit vehá menddo ovttageardánis gova boahtteáiggi ovdáneamis, danin go vejolaš bearaša siskkobeale fuolaheapmái váikkuhit eanet ovdánansárgosat go ahkečohkiidus, ja danin go kultuvrralaš rievdadusat maid váikkuhit fuolaheapmái. Norggas lea bearaša siskkobeale fuolaheapmi leamaš oalle stádis manjmuš 20–30 jagi, goas leat čuvvon ovdáneami

(Daatland ja Solem 2000, Rønning ja earát 2009). Orru ahte bearaš ja almmolaš fuolaheapmi dievasmahttet nubbi nuppi, go dasa addojuvvojit dihto eavttut. Bearaš sáhtta bargat oasis, jos dat ii dárbbas váldit olles ovddasvástádusa.

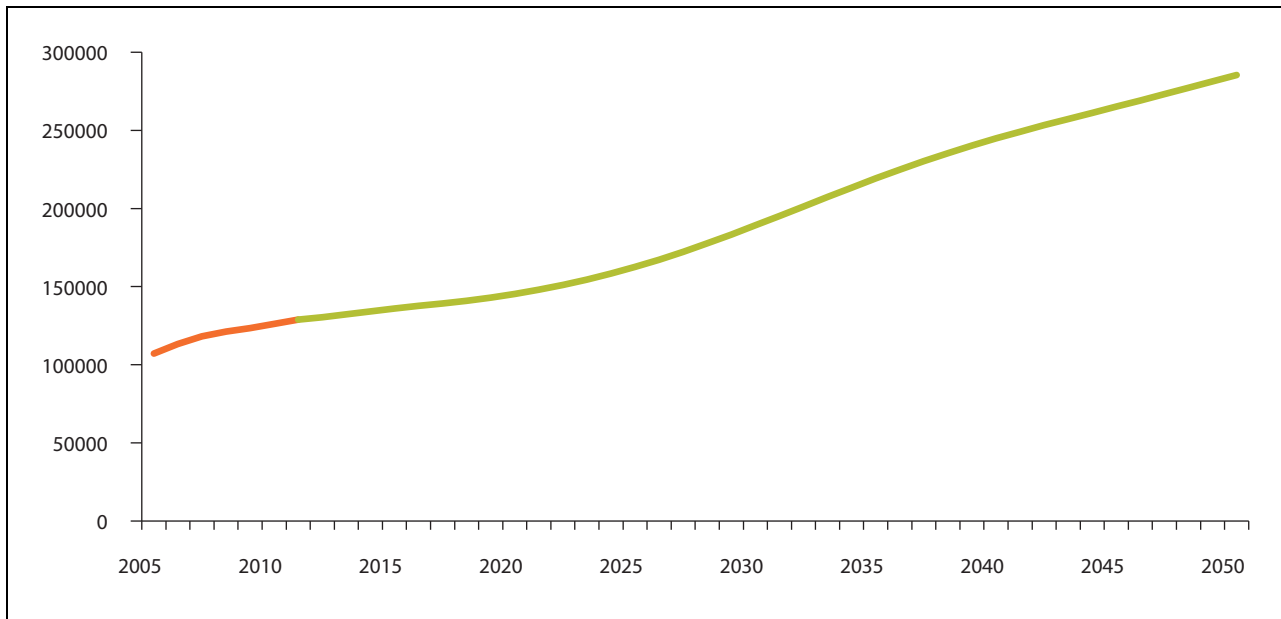
3.5.2 Jahkebargguidd dárbbu

Boahtteáiggi bargoveaga dárbbuid ovddalgihtii árvvoštallamiid gitta 2050 rádjái lea dahkan Statistihka guovddášdoaimmahat (Holmøy ja earát 2013). Daid vuodđun leat navdojuvvon dieđut dan hárrái, mii eanemusat váikkuha fuolahánbálvalusaid jerrui: demografijja, buohcan, bearaša siskkobeale fuolaheapmi ja bálvalusaid dássi.

Dákkár loguid ovddalgihtii árvvoštallamiidda čatnasa álo viehka ollu eahpesihkarvuohta. Eai leat olus dutkan fuolahánbálvalusa dárbbuid ovdáneami báruidd (treanddaidd), maid vuodul árvvoštallamiid sáhtášii dahkat. Lea maid mávssolaš deatstait, ahte ovddalgihtii árvvoštallamiin eai leat váldán vuhtii daid strategiijaid ja doaimmaid váikkuhusaid, maid ráđdehus lea hábmen, ja maiguin galget eastadit dahje ráddjet fuolahándárbbu viiduma boahtteáiggi. Ovddalgihtii árvvoštallamiid ulbmil ii leat ge de geahččalit einnostit boahtteáiggi, muhto mii geavahit daid govvdussan go leat digaštallamin makkár boahtteáiggi mii sávvat.

Bargoveaga dárbbu gitta 2050 rádjái

Govvosa 3.17 ovddalgihtii árvvoštallamat čájehit gielddaid fuolahansuorggi bargoveaga dárbbu 2050 rádjái čuovvovaš eavttuiguin: Álbmoga sturrodát ja čohkiidus čuovvu Statistihka guovddášdoaimmahaga manjmuš ovddalgihtii árvvoštallamiid gaskkamuš molssaeavttu jagi 2012; agi- ja sohka-

Govus 3.17 Fuolahansuorggi boahtteáiggi bargoveaga dárbuid ovddalgihtii árvoštallan 2012–2050, jahkeberguid lohku

Gáldu: Holmøy m.fl. 2013 (Statistihka guovddášdoaimmahat)

beali dáfus sirrejuvnon diibmobargohivvodat bissu 2010-dásis (bissovaš standárda); ahká mih-tilmas buohcan geahppána dadistaga go eallinahki guhkku, nu ahte áigodat eallima loahppamuttus, goas olmmoš lea fuolahانبálvalusaid intensiiva geavaheaddji, ii olus rievdda lagamuš logijagiid (mañiduvvon buohcanriskas); bearraša siskko-beale fuolaheapmi bissu sullii 100 000 jahkebergun (rievddakeahces bearašfuolaheapmi).

Ovddalgihtii árvoštallamat čájehit, ahte fuolahansuorggi jahkeberguid lohku sáhtta lassánit lagabui 50 proseanttain dahje sullii 60 000 jahkebergguin gitta 2030 rádjái ja šaddat eanet go guovttegeardásazžan 2050 rádjái.

Govus 3.18 čájeha, ahte jahkeberguid lohku badjana eanemusat 2025 rájes, ja lea stuorámus dalán 2030 mañná, goas šaddet sullii 6000 ođđa jahkeberggu jahká. Dan mañná dat stáđasmuvvá bajit dássái dalán 2040 mañná, goas šaddet 4000 ođđa jahkeberggu jahká.

Seammás dearvvašvuoda- ja sosiálabargiid bargomárkana ovddalgihtii árvoštallamat čájehit, ahte fuolahansuorggi stuorámus oahppojoavkkuid guovdu čoahkkana vuolláibázan 55 000 jahkeberggu 2030 (Roksvaag ja Texmon 2012).

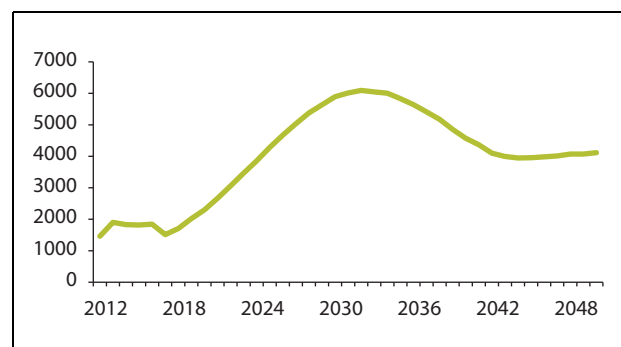
Dearvvašvuoda- ja sosiálafágaoahppan bargiid váilun ja stuorát rekruterendárbu dagahit, ahte 2020 fertet bálkáhít bargiid viidásut joavkkus, dakkár bargiid gaskkas, geain lea earálgán duogáš. Seammás dat čájeha man vealtameahtun lea investeret lasi buorredilleoahpuide boahte

jagiid, nu mo ovdanbuktojuvvo St.diedáhusas 13 (2011–2012) Utdanning for velferd – Samspill i praksis.

Bearraša siskkobeale fuolaheapmi

Govvosa 3.17 ovddalgihtii árvoštallamat eaktudit, ahte bearraša siskkobeale fuolaheapmi bissu sullii 100 000 jahkebergun áigodagas, maid ovddalgihtii árvoštallan fátmasta.

Statistihka guovddášdoaimmahaga áigegeava-han- ja eallindilleguorahallamiid vuodul leat árvoštallan, ahte bearraša siskkobeale fuolaheapmi lea bisson sullii seammá dásis, sullii 100 000 jahkeberggu dásis mañimus logijagiid, earret ahte dat njejai vehá 1990 – 2000 (Rønning ja earát

Govus 3.18 Fuolahansuorggi jahkeberguid lassáneapmi jahká 2012–2050

Gáldu: Holmøy ja earát 2013 (Statistihka guovddášdoaimmahat)

2009). Dat mearkkaša, ahte jahkebarggaid hivvodat, maid bearaš ja eahpeformála sosiála fierpmádat doaimmaha, ii lassán dadistaga go álbmot dárbbáša eanet fuolaheami, ja ahte lea jáhkkimis eahperealisttalaš navdit, ahte dat sturošii fuolaheami dárbbu mielde lagamus jagiid. Demográfalaš eavttut maid eai doarjjo dakkár ovdáneami. Eanaš fuolahandárbbu stuorruma ferte danin čoavdit eará láhkai. Seammás lea mávssolaš doalahit, nannet ja bajásdoallat bearraša ja eaktodáhtolaččaid fuolahandárggu, go dat lea mávssolaš resursa boahtteáiggi fuolahandárggusaid oktavuodas.

«Mii leat gávnnanan, ahte eaktodáhtolaš fuolahandárggu lea njiedjan áigodagas 1990-2000, ja dat čájeha ahte dat ángiris bargu lea áitojuvvo. Dasa váikkuhit ollu áššit. Lea mávssolaš fuomášit, ahte vuohki, mainna mii organiseret almmolaš bálvalusaid, ja ovttasdoaimmanvejolašvuodát, mat dan bokte ášahuvvojit, váikkuhit sihke fuolahandárggusaid viidodahkii ja sisdoallui. Dan hárrái ii oro leamaš dihtomielalašvuohhta, go leat rievddan organiserema ollu mañimus jagiid. Jos mii áigot doalahit eaktodáhtolaš fuolahandárggusaid, de fertejit almmolaš aktevrrat doarjut daid, ja doaimmat gilvagardebargiid láhkai – dikšut ja fuolahit daid resurssain.» (Rønning ja earát 2009)

Govus 3.19 čájeha bargoveaga dárbbuid ovddalgihtii árvvoštallamiid, go bearraša siskkobeale fuolaheami ovdáneamis leat eará eavttut. Molssaeavttus Bearašfuolaheami geahppáneapmi lea bearraša siskkobeale fuolaheami viidodat geahppánan seammá leavttuin, go bearašfuolaheami gerddon lea njiedjan. Molssaeavttus Bearašfuolaheami lassáneapmi lassána bearraša siskkobeale fuolaheami seammá leavttuin formála fuolahemiin. Molssaeavttut čájehit, ahte bearraša siskkobeale fuolaheami rievddadusat váikkuhit ereliiggán ollu fuolahansuorggi bargoveaga dárbbu.

Buohcan ja doaimmanávccat

Dearvvašvuoda ja doaimmanávccaid rievddadusat váikkuhit dasa mo fuolahandárbbu ovdána boahtteáiggis, iige sáhte sihkarit dadjat makkárin dearvvašvuodadilli ja doaimmanávccat ovdánit, go eallinahki guhkkko.

Global Burden of Disease Study 2010 olis leat kárten 235 jápminsija viidodaga, bargonávccahisvuoda dáfus muddejuvvo eallinjagiid 291 dávdda ja vahága guovdu, vurdojuvvo eallinagi ja 67 riskafaktora (Salomon ja earát 2012). 2010

logut buohtastahttojit sullasaš kártemiin, mii dahkkojuvvui 1990. Prošeavtta bohtosat čujuhit dan guvlui, ahte go eallinahki lea loktanán Norggas 1990 rájes 2010 rádjai, de dat lea eanaš addán dearvvas jagiid. Albmáid eallinahki lassánii 4,9 jagiin áigodagas, mas 3,4 ledje dearvvas jagi ja 1,5 buohcanjagi. Nissoniid eallinahki lassánii 3,1 jagiin áigodagas, ja das ledje 2,3 dearvvas jagi ja 0,8 buohcanjagi.

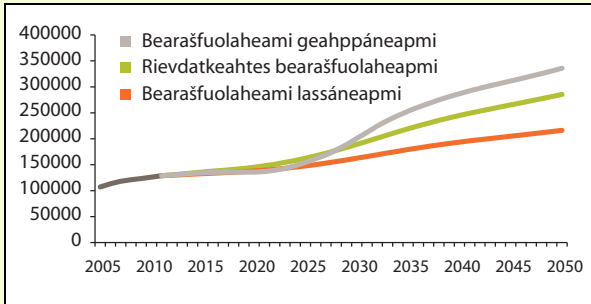
Govus 3.23 čájeha man guhkes loahppaeallin 65-jahkásaččain lea dihto riikkain Eurohpás 2011, ja galle jagi das ellet dearvvasin ja buoza. Govus čájeha, ahte Norga gullá riikkaide, main ellet guhkimusat ja main eai leat nu ollu jagit heajos dearvvašvuodain eallima loahppamuttus.

Go leat geahčadan Ruota ja riikkaidgaskasaš dutkamiid, de leat vávján ahte iešguđet dutkamušain bohtet sierralágan loahppajurdagiidda, go geahčadit boarrásiid dearvvašvuoda ja doaimmanávccaid ovdáneami (Thorslund ja Parker 2005). Geahčakeahhtá sierralágan metodaide ja dutkojuvvo agiide, de dutkamušaid logadettiin vuohtá, ahte boarrásat nagodit buorebut doaimmahit dábalaš doaimmaideaset. Seammás eanet boarrásat almmuhit dihtolágan dearvvašvuodaváttisvuodaid. Dat guokte ovdáneami sárgosa čujuhit goabbatge guvlui, iige leat čielggas man muddui dat váikkuhit nubbi nubbái fuolahandárggusaid dárbbuid oktavuodas.

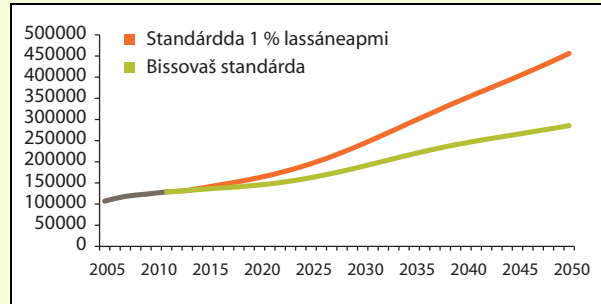
Govvosa 3.17 ovddalgihtii árvvoštallama vuodđun lea okta mángga navdosis, mat gusket mañiduvvo buohcanriskii, ja navddus dan hárrái, ahte boarrásiid vuolit jámolašvuoda sudjan lea buoret dearvvašvuohhta. Dat dagaha, ahte ahká čadnojuvvo fuolahandárggusaid geavaheapmi geahppána, nu ahte áigi, goas buohcá oalle ollu ja doaimmanávccat hedjonit, ii olus rievdda. Dat mielddisbukta, ahte 75-jahkásaččas 2050 navdojuvvo leat buoret dearvvašvuohhta ja unnit fuolaheami dárbbu, go 75-jahkásaččas 2010. Navddus mañiduvvo buohcama hárrái veadjá leat vehá optimisttalaš, go váldit vuhtii Global Burden of Disease Study 2010 dieđuid, muhto das váldet seammás vuhtii dieđuid, maid mielde boarrásiid birgennávccat buorránit. Plánuvuohtadilli vállejit danin dábalaččat geavahit eaktun, ahte buohcanáigi boahtá mañneleappos.

Govvosa 3.20 árvvoštallet bargoveaga dárbbu earalágan buohcaneavttuid vuodul. Go buozalmasvuohhta lea viidát, de eallináiggi guhkkoma čuoovu dalle, ahte šaddet eanet jagit buozalmasvuodain ja doaimmanávccaid massimiin, ja guđege boarrásiid ahkeceahkis šaddet eanebut, geat dárbbášit ollu fuolaheami, danin go boarrásat ellet guhkit. Komprimerejuvvo buohcama oktavuodas navdet, ahte

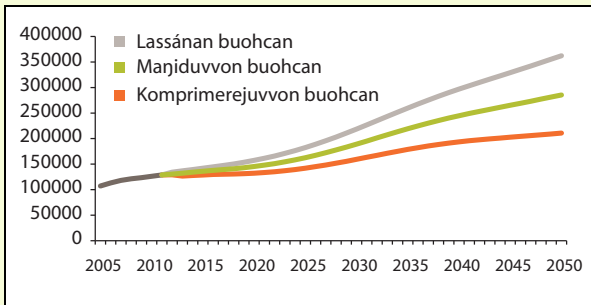
Ruvtto 3.1 Bargoveaga dárbu 2012–2050

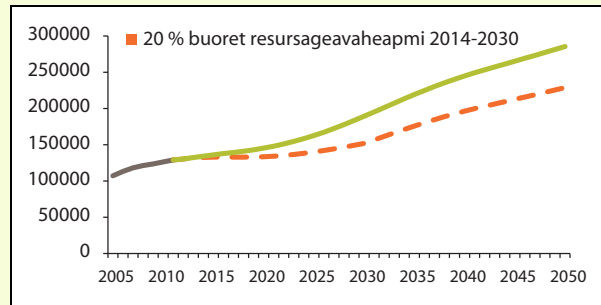
Govus 3.19 Bargoveaga dárbu (2012–2050) sierralágan bearašfuolaheami eavttut

Govus 3.21 Bargoveaga dárbu (2012–2050) 1 proseantta standárdalassánemiin

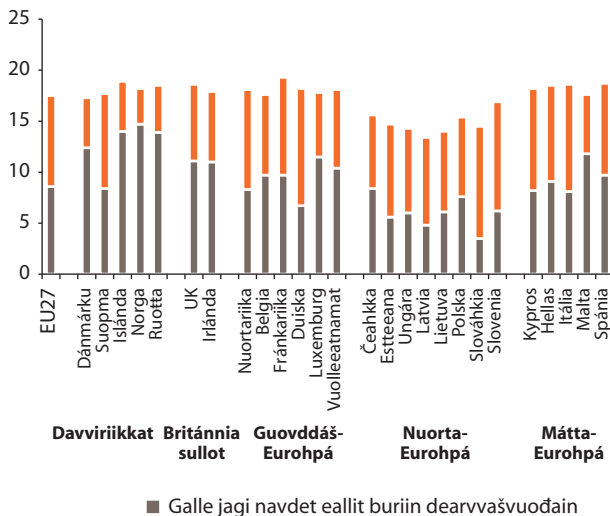
Govus 3.20 Bargoveaga dárbu (2012–2050) sierralágan buohcaneavttut

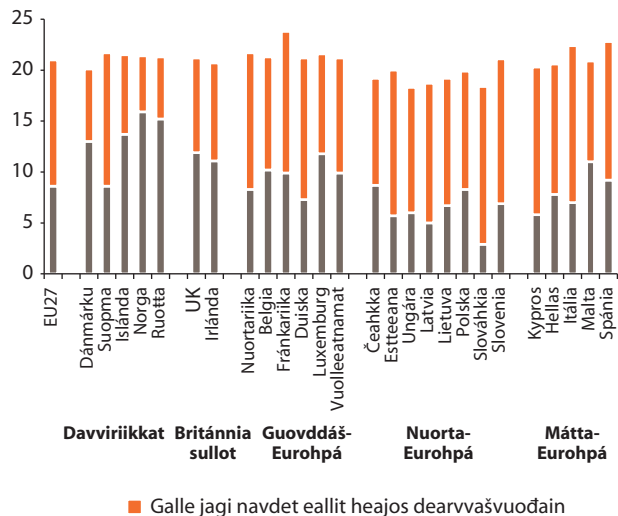
Govus 3.22 Bargoveaga dárbu (2012–2050) go buoridit resurssaid geavaheami 20 proseanttain 2014–2030 (illustrašuvdna)

Gáldu: Holmøy ja earát 2013 (Statistihka guovddášdoaimmahat)

Albmát

Nissonat

Govus 3.23 Eurohpá 65-jahkásaččaid vurdojuvvon loahppaeallináigi ja buohcan 2011

Gáldu: http://ec.europa.eu/health/indicators/healthy_life_years/

dearvvas jagiid lohku lassána johtileappot go maid olles eallinjahki lassána.

Ovddalgihtii árvvoštallamiin eai váldde vuhtii dakkár vejolašvuoda, ahte demeansadutkamis fuomášivčče fáhkka juoidá áibbas odđa, mii rievdadivčče buot fuolahansuorggi fuolaheami ja bargoveaga dárbbuid ovddalgihtii árvvoštallamiid. Sullii golmma njealjadasas buhcciidsiiddaid ássiin lea demeansa váldo- dahje oalgediagnosan. Ruovttubálvalusaid vuostaiváldiin lea sullii 10 proseanttas demeansa váldosudjan manin sii dárbašit veahki. Ferte deattastit, ahte dán áigge ii leat vejolaš dadjat goas demeansaváttuid dálkkodeapmái bohtet odđa čovdosat, dahje ahte leago dat vejolaš. Buot fuolahansuorggi plánemiid vuodđun ferte danin leat, ahte demeansa lea mearkkašahtti ja nannosit viidu sudja, man geažil fuolahانبálvalusaid dárbašit.

Resurssaid earálágan geavaheami váikkuhusat

Ollu ovdánansárgosat čujuhit dan guvlui, ahte bálvalusfálaldaga standárda buorrána boahtteáiggi. Boahtteáiggi fuolahانبálvalusaid geavaheaddjiin leat áibbas eará vuordámušat ja preferánsat go dálá geavaheddjiin, ja buoret standárdda gáibádušat vedjet boahttit mánnga guovllus.

Govus 3.21 čájeha makkár váikkuhusat leat, jos standárda lassána proseanttain ain jahkái. Dat čájeha, ahte jos guhkes áiggi gáibidit ja vurdet ain eanet resurssaid, de dat sáhtta váikkuhit ollu fuolahansuorggi bargoveaga dárbbu.

Dan sadjai go lasihit bálvalanfálaldaga standárdda, de berre geavahit daid vejolašvuodaid, maid demografija dáfus dássidis áigodat gitta 2020 rádjai addá, ja buoridit fuolahانبálvalusaid nu ahte dat heivejit boahtteáiggi fuolahanhástalusaid. Go deattastit sakka eanet innovašuvnna ja ovddideami, bálvalusfálaldaga fágalaš ja huksenbeali odasteami ja nuppástuhttima, lasihit buorrediliteknologijja ja realiseret buorebut servodaga fuolahansurssaid, de mii oazžut stuorát ávkki resurssaid geavaheames ja oazžut nana fuolahانبálvalusa maiddái boahtteáiggi. Govus 3.22 čájeha makkár bargoveaga dárbbu livččii, jos fuolahانبálvalusain buoridivčče resurssaid geavaheami 20 proseanttain 2014 rájes gitta 2030 rádjai, jos buorideapmi juohkásivččii dássidit áigodaga jagiide.

3.5.3 Ollesjándora fuolahandárbbut

Boahtte jagiid stuorra hástalus lea viiddidit doarvái buhcciidsiiddaid ja fuolahansodagaid olles-

jándora fuolahansajiid ollislaš fálaldatkapasitehta, amamet bázahallat, go fuolahانبálvalusaid dárbbu lassána garrasit 10-15 jagi geahčen.

2011 ledje fuolahانبálvalusaid ollesjándora fuolahanfálaldagas sullii 63 000 ollesjándora fuolahansaji, main sullii 41 000 saji ledje ásašusain ja 22 000 ássi ásse ásođagain, main lea bálvalus ollesjándora.

Vuolábeale ovddalgihtii árvvoštallan čájeha, ahte ollesjándora fuolahansajiid dárbbu sáhtta lassánit lagabui 15 000 sajiin jahkái 2030 ja 45 000 sajiin jahkái 2050. Ovdáneapmi lea sullasaš go bargoveaga dárbbusge. Erenoamážit 2025 birrasiid dárbbušuvvogohtet ollu eanet ollesjándora fuolahansajit.

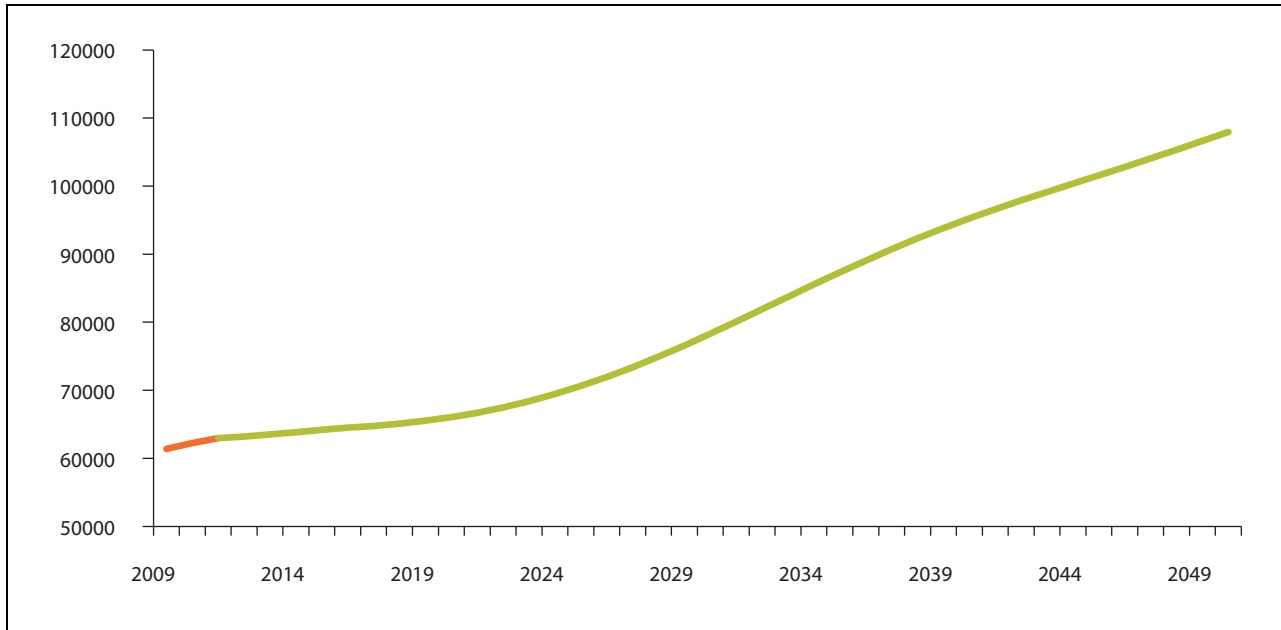
Ovddalgihtii árvvoštallamiid vuodđun eaktuduvvo, ahte mii čoavdit bargguid seammá láhkai ja seammáin standárddain go dán áigge, ja ahte bearraša siskkáldas fuolaheapmi joatkašuvvá dálá dásis ja ahte guhkit eallinahki mañida áigodaga eallima loahpageahčen, goas olbmossat leat duodalaš buohcuvuodát ja hedjonan doaimmanávccat.

Iežas ásođaga buoret heiveheapmi, buorrediliteknologijja geavaheapmi, beaivefálaldat, oadjebasvuodaásodagaid huksen ja stuorát ángiruššán ruovttubálvalusaid ja veajuiduhttima ovdii sáhttet leat molssaeaktun dahje mañidit ollesjándora fuolahansajiid dárbbu. Ollesjándora fuolahansadji buhcciidsiiddas máksá gaskamearálaččat lagabui miljovnna kruvnno jahkái. Gielddaid innovašuvdnabarggu olis sáhtášedje guorahallat, mo seammá supmi sáhtášedje geavahit eará láhkai, nu ahte oččošedje eará ja buoret čovdosiid geavaheaddjai.

3.6 Nana ovdáneapmi

Buorit vásáhusat, maid leat ožžon go leat ásašan Norgii nu viiddis ja fágalaččat alla dási almmolaš fuolahانبálvalusa, čujuhit dan guvlui, ahte boahtteáiggi hástalusaid geahčadettiin mis fertejit leat guokte jurdaga oavvis oktanis: Sihke váldit várá buoremusas, mii mañimus 40 jagi lea ráhkaduvvon, ja rievdadit muhtin mávssolaš surggiid ovdáneami.

Almmolaš fuolahانبálvalusat leat viidon jottkolaččat mánnga logijagi. Go váldit vuhtii demográfalaš hástalusaid, maid mii duodas fertet čoavdit 10–15 jagi geahčen, de ferte viiduma lágídit dan láhkai, ahte dat nanne ja luvve resurssaid, mat leat geavaheddjiin alddiset, sin bearrašiin ja sosiála fierpmáđagain ja lagaš birrasiin, organisašuvnnain ja báikkálaš servodagas. Dat gáibida ahte mii nuppástuhttit fágalaš doaimma, deattuhit ovddalgihtii eastadeami, árramuttu ángiruššama,

Govus 3.24 Ollesjándora fuolahansajiid ovddalgihtii árvvoštallan 2012–2050

Gáldu: Holmøy ja earát 2013 (Statistihka guovddášdoaimmahat) ja Dearvvašvuoda- ja fuolahandepartemeanta

sosiála fierpmádatbarggu ja veajuiduhttima ja geavahit eanet odđa teknologii ja bargovugiid. Seammás fertet ain ovdánahttit dikšunfágalaš váldodoaimmaid ja nannet medisiinnalaš čuovvuleami.

Norgga fuolahanmodellii lea mihtilmas, ahte lea bargojuohku ja lagaš ovttasbargu guovtti stuorra aktevrra gaskka: gielddaid dearvvašvuoda- ja fuolahanbálvalusaid ja bearraša/oapmahaččaid gaskka. Boahtteáiggi hástalusat boktet gažaldaga das, ahte galgetgo eará aktevrrat oažžut stuorát saji ja eanet doaimmaid, ja ahte berrešeimmetgo rievdadit dan, man stuorra oasi barggus doaimmahit almmolaš bálvalusat, bearraš, eaktodáhtolaččat, ideála suorgi, geavaheddjiid stivren ortnegat, ovttasdoaimbačovdosat ja ealahusat.

Ekonomiija ovdáneami eahpesihkarvuolta, dakkárin go dan oaidnit mángga Eurohpá riikkas, čujuha dan guvlui, ahte eat galgga ásahtit vuogádaga menddo stiiivvisin, muhto ahte buot odđa doaimmaid galgá ráhkadit dakkárin, ahte daid sáhtta heivehit vejolaš bargomárkana rievdadusaide. Go ángiruššat ruovttubálvalusčovdosiid ja beaivefálaldagaid ovdii, de oažžut njuovžileamos čovdosa, go váldit vuhtii oapmahaččaid fidnoaktivehta ja bargomárkana dárbbuid. Lagamus jagiid lassána nuoramus boarrásiid oassi eanemusat. Demográfalaš rievdadusaid vuodul berret danin viiddidit vuosttažettiin ruovttubálvalusfálaldaga, veajuiduhttima ja ovddalgihtii eastadeami.

Oktiibuot oažžut de dalle stuorámus nanuvuoda boahtteáiggi fuolahanhástalusaid ektui.

Olggosaddán:
Gonagaslaš dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta

E-poasta:
publikasjonsbestilling@dss.dep.no

Ovdasiidogovva:
Trude Tjensvold, Illustratørene

Sámás:
ABC-Company E-skuvla AS

Deaddileapmi:
07 Xpress AS 09/2013

